

Törvényről, törvényre

A hazai könyvtárügy törvényi szabályozása a két világháború között

SIPOS Anna Magdolna

Előzmények

A *Könyvtári Figyelő* 1999. évi 4. számában, hasonló címmel megjelent írásomban¹ a magyar könyvtárügy 1945 és 1997 közötti állami szintű szabályozását mutattam be. A törvények, illetve a törvényi szintű szabályozások szakmai elemzésén túl arra is vállalkoztam, hogy felvázoljam azok társadalmi környezetét, és ábrázoljam azokat a politikai törekvéseket, ideológiai szándékokat, amelyek bizonyítottan közrejátszottak a jogi szabályozásban. A közel fél évszázadot áttekintő tanulmány az 1945 és a legújabb könyvtári törvény² megszületése (1997) közötti időintervallumot ölelte fel. Itt következő írásom – amely tárgyidőszakát tekintve előzménye e korábbi tanulmányomnak – a két világháború közötti évtizedek könyvtári normatív szabályozását mutatja be. Az elemzés és a vizsgálódás szempontjai hasonlóak a korábbiakhoz: célom nem csupán a jogi szabályozás bemutatása, hanem a társadalmi, politikai háttér érzékeltetése is. A magyar

könyvtárügy jogi szabályozásának bemutatása akkor válik majd teljessé, ha – e tanulmányt követően – elkészül a Monarchia korának hasonló tartalmú feldolgozása is³.

A két világháború közötti mintegy négy évtized könyvtárügye több, egymással szorosan összefüggő jogszabály alapján értékelhető. Kronológiailag elsőként jelent meg, és talán a legismertebb az 1922. évi XIX. törvénycikk, a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről, közhasználatú címén a Gyűjteményegyetemről szóló törvény⁴, valamint az 1922. évi XX. törvénycikk, a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. törvénycikk kiegészítéséről⁵. Hét évvel később, 1929-ben jelent meg a XI. törvénycikk⁶, amelynek a múzeum-, a könyvtár- és a levéltárügy törvényi szinten történő szabályozása volt a feladata. Az 1929-es törvényhez is kapcsolódva, annak követő jogszabályaként ugyan, de azt jelentősen újraértelmezve jelent meg a törvénynél alacsonyabb szintű jogi szabályozás, a Vallás- és Közok-

tatásügyi Miniszter 9.300/1935. III. számú rendelete⁷, a magyar közgyűjtemények működéséről, amely az országos nagy közgyűjtemények rendszerét szabályozó, a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. törvény⁸ végrehajtási rendeleteként látott napvilágot.

Az 1922. évi XIX. törvénycikk a Gyűjteményegyetemről⁹

Az 1922. évi XIX. törvénycikk megjelenése, amely *Nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről* címmel jelent meg, Klebelsberg Kuno kultuszministerségének első intézkedései közé tartozik. 1922. július 26-án, néhány héttel kinevezését (1922. június 16.) követően nyújtotta be, *Törvényjavaslat a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minőségéről* címmel. A nemzetgyűlés 1922. augusztus 17-én és 18-án tárgyalta a törvényjavaslatot, amelyet az 1922. augusztus 30-i kormányzói jóváhagyást követően, 1922. szeptember 1-jén hirdették ki az Országos Törvénytarban. A törvénytervezet megalkotását – a kétségkívül szorító szakmai kérdések és finanszírozási problémák megoldására való törekvésen túl – két közvetlen tényező indokolta: az egyik a magyar közgyűjteményeknek a későbbiekben bemutatásra kerülő, sanyarú helyzete és fokozatos ellehetetlenülése, a másik pedig Klebelsberg szakmailag jól megalapozott, az ügy iránti személyes elkötelezettsége¹⁰. Mindezek a körülmények együttesen határozták meg, hogy Klebelsberg első törvényi előterjesztése a nemzeti nagy közgyűjtemények stabilizációjára irányult. Az igen nehéz gazdasági helyzetben lévő országban, ahol ezekben az években még az opera bezárási szándéka ügyében is született parlamenti interpelláció, rendkívül fontos volt, hogy ezek a gyűjtemények – ha átmenetileg csökkenteni kellett is fejlesztésük ütemét – teljesen ne lehetetlenüljenek el, és a falaik között őrzött értékek ne kerüljenek külföldre¹¹, de ne váljanak az enyészet martalékává sem.

A kultuszminiszter ügy iránti személyes elkötelezettségét kulturpolitikai felfogása és korábbi életpályája indokolta¹². Klebelsberg a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta jogi és történelmi tanulmányait. Állami szolgálata mellett és annak eredményesebb el-

látása érdekében is folyamatosan végzett történelmi kutatásokat, majd 1917-től, másfél évtizedig a Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztjét töltötte be. A történelmi kutatások fő bázisát pedig a nemzeti közgyűjtemények jelentették, így Klebelsberg pontosan ismerte azok fontosságát és jelentőségét¹³. Ezt bizonyítják a Magyar Történelmi Társulatban elmondott beszédei is, amelyekben mindig rendkívüli szerepet szánt a forráskutatásoknak és a forrásközléseknek. Ám nemcsak beszédeiben foglalkozott azok kiemelt fontosságával, hanem minisztersége idején igen sokat tett megjelentetésük érdekében is. A forráskutatások fontossága mellett tett tanúbizonyságot abban az intézkedésében is, amikor a magyar történelem forrásainak kutatása, valamint a kutatási eredmények és a kutatók nemzetközi tudományos életbe történő bekapcsolása érdekében létrehozta a külföldi magyar intézeteket, és szanálta az elértéktelenedett külföldi ösztöndíj-rendszert.

Kulturpolitikai stratégiájának megvalósításában az első taktikai lépéseket az úgynevezett magas kultúra irányába tette: a tudományos élet és a felsőoktatás felé. Ám ezt nem valamiféle arisztokratikus szemlélettől vezérelve, hanem praktikus okokból¹⁴. A Gyűjteményegyetemről szóló törvény előterjesztése nemcsak kronológiailag, hanem tartalmilag is Klebelsberg miniszterségének ehhez a szakaszához köthető: hatálya a nagy nemzeti közgyűjteményekre terjedt ki, vagyis azokra az intézményekre, amelyeknek száma nem nagy, ezért finanszírozásuk nem igényel jelentősebb összegeket, de amelyek a magyar tudományos élet számára a legfontosabb kutatási forrásokat őrzik, és amelyek a hungarika-kutatások bázisát jelentik. Az intézmények révén létrejövő tudományos eredmények pedig a tömegoktatásnak, az iskolán kívüli népművelésnek szolgáltattak korszerű és tudományosan megalapozott tananyagot.

Klebelsberg szakmai, személyes elkötelezettségén túl azonban a törvény létrehozásában jelentős szerepet játszott a témával kapcsolatban eddig megjelent írásokban kevésbé hangsúlyozott, ám a korszakra igen jellemző közigazgatási modernizáció is, amelynek vezéregyénisége, *Magyary Zoltán*¹⁵ Klebelsberg közvetlen munkatársai közé tartozott. A két világháború közötti Magyarország – nemzetközi tendenciákba illeszkedő – modernizációjának fontos kérdése volt, hogy a politikai célkitűzéseknek kellő jogi, gazdasági és közigazgatási legitimációjuk le-

gyen. Magyary Zoltán kultuszminisztériumi munkássága ezt támasztotta alá, hiszen életművének fő célkitűzését – a közigazgatási jog, a pénzügyi jog, a közigazgatás-politika és a közigazgatástan egyetlen tudománnyá történő ötvözését, a közigazgatás elvi egységét és oszthatatlanságát – szolgálhatta és alakíthatta hivatalában. A Gyűjteményegyetem koncepciójának kialakulása abba a kormányzási és közigazgatási folyamatba illeszkedik, amelynek célját Magyary Zoltán az alábbiakban határozta meg: „A miniszternek kettős hatásköre van: a kormányzás, ami a kormánynak speciális feladata és a közigazgatásnak az adott viszonyok és célok szerint helyesnek talált mennyisége. A kormányzati hatáskörnek legfontosabb része az állami célok kitűzése és a felett való őrködés, hogy ezek a célok tényleg el is éressenek. A célok elérésének eszköze a közigazgatás. A közigazgatás helyes szervezetének biztosítása tehát szintén a kormányzáshoz tartozik. Az állami intézmények és teendők szaporodásával szükségessé vált a közigazgatási decentralizáció. Ugyanezt kívánja az az egyre jobban érvényesülő szociális szempont, hogy a közigazgatás közel menjen azokhoz, akiknek ügyeit intézi, s hogy a közigazgatás van a polgárokért, nem pedig fordítva. A decentralizáció történetik állami szervekre, amint ezt más területen éppen szintén a jelenlegi kultuszminiszter tervezi a tanügyi tartományok szervezése útján, valamint önkormányzati szervekre. A miniszter a Gyűjteményegyetem alakuló ülésén mondott beszédében fejtette ki azt, hogy a tudományos igazgatásban éppúgy, mint a tudományos kutatásban a szabadságot tartja a siker nélkülözhetetlen előfeltételének, s ezért választja a decentralizáció alanyául itt az autonómiát. ... A decentralizációnak minden alakjában felelős a kormány azért, hogy az adminisztráció a kor színvonalán álljon. Különösen fontos, hogy az önkormányzati testületek is tudatában legyenek ennek a rájuk háruló felelősségnek.”¹⁶ A közigazgatási feladatok önkormányzati hatáskörbe történő decentralizációja – kétségtelen szakmai előnyeik túl – még egy előnnyel járt: csökkentek a miniszter és a minisztérium adminisztratív teendői, így kormányzati feladatokra eredményesebben tudott összpontosítani. Az önkormányzati irányításnak azonban elengedhetetlen feltételeként jelölte meg Magyary, hogy a tudományos önkormányzatok tisztviselői ne csupán a szakterület legjobban felkészült tudósai legyenek, hanem egyben képesek legyenek a rájuk ruházott közigaz-

gatási feladatok irányítására és ellátására is. A Gyűjteményegyetem önkormányzata volt tulajdonképpen az a kísérleti modell, amelynek kedvező működési tapasztalatait hasznosítva és annak mintájára szervezte meg a kultuszkormányzat későbbiekben az egyéb szakterületeken működő, a tudományos nagyüzem működési kereteit adó, autonóm önkormányzatokat is: az Országos Természettudományi Tanácsot (1926) és az Országos Ösztöndíjtanácsot (1927). Az önkormányzatok működésének elengedhetetlen eleme volt, hogy egyrésztől azok hatáskörét és működését megfelelő jogi védelemben részesítsék, másrésztől azonban a tárca ne veszíthesse el az önkormányzatok feletti rendelkezési jogot. Az ehhez illeszkedő jogi keret kidolgozásában is jelentős szerepet vállalt Magyary. „A Gyűjteményegyetem, illetve az autonómia gondolata tovább bővült törvényhozási úton is. ... Ennek a törvénynek alapvető, elvi fontosságú rendelkezése azonban egy másik, amely a törvényhatósági önkormányzat védelmi szervezetét, amely az 1907. évi LX. törvényikben nyugszik, az országos Magyar Gyűjteményegyetemre és a Magyar Tudományos Akadémiára is kiterjesztette. Az 1923. évi I. t.-cikk 4. §-a szerint az Akadémia és a Gyűjteményegyetem panasza alapján a m. kir. közigazgatási bíróság hivatott mindazoknak a vitás jogi kérdéseknek eldöntésére, melyek a magyar állam, illetve a Gyűjteményegyetem és az Akadémia között az 1923. évi I. t.-cikk alapján létrejött jogviszonyból kifolyólag felmerülnek. ... A közigazgatási bíróság, amennyiben a panasznak helyt ad, a megtámadott rendeletet, határozatot, vagy intézkedést csak megsemmisítheti, de érdemlegesen nem intézkedhetik, kivéve azt az esetet, ha a miniszter az Akadémia részére megállapított államsegélyt törvényellenesen nem szolgáltatja ki, amikor is a közigazgatási bíróság a minisztert erre kötelezi. Ezzel a törvénnyel lett tehát csak a Gyűjteményegyetem autonómiája teljes, így kapta meg autonóm jogkörének bírói védelmét.”¹⁷ A kidolgozott önkormányzati modellt, amelyet külföldön is elismeréssel méltattak – jóllehet nem volt példa nélküli, hiszen Európa több országában¹⁸ már korábban bevezették a muzeális intézmények önálló jogi személlyé történő átszervezését, – és a hazai gyakorlatban is eredményesen vizsgáztott – Klebelsberg és Magyary szándékai szerint – még tovább akarták fejleszteni. A tudományos élet valamennyi intézményét be kívánták vonni a tudománypolitikai önkormányzatokba. „A tudományos élet

megszervezésének talán legnehezebb, de mindenesetre legmagasabbrendű kérdése, ugyanis az, lehet-e olyan országos központi egyetem feletti szervezet (Suprauniversitas, Überuniversität) célszerűen létesíteni, amelynek az lenne a hivatása, hogy a magas kultúrának az egyetemek kereitől kiemelkedő kérdéseit intézze és szervezetébe az összes tudományos intézmények (egyetemek és egyéb főiskolák, nagy közgyűjtemények) képviselőit saját kötelékében egyesítve, azok tervszerű együttműködését biztosítsa. Régebben, midőn a természettudományok a nagy hídvérést a tudomány és az élet között még nem végezték el, s így a tudományos üzem méretei még kisebbek voltak, midőn minden nemzet tudományossága kis mikrokozmosz volt, s a nemzetközi érintkezés csupán egyes tudósok személyes magánérintkezései és levelezései útján bonyolódott le, a tudományos akadémiák és az egyetemek teljesen kielégítették a tudományosság szervezeti igényeit. ... Viszont a legutóbbi negyedszázad folyamán a tudományos élet régebben nem sejtett mértékben differenciálódott és a népek mindinkább érzik a nemzetközi szellemi együttműködés szükségét. A tudományosság megnövekedése adminisztrációjának tekintetében is fokozta az igényeket, amelyeket csak magasrendű szervezet elégíthet ki. A kultuszminisztérium központi bürokráciája egymagában e feladattal nem birkózik meg. Tudósokból, kultúrpolitikusokból és adminisztratív erőkből alakuló, kollégiális korporatív szervekre van szükség, hogy a kultuszminisztérium hatékony felügyelete alatt önkormányzati úton lássák el a tudományos igazgatás magasabbrendű tennivalóit. A magasabb kultúra kérdései egy részének autonóm igazgatása céljából javasoltam az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létesítését. Ez azonban csak első lépés volt a magyar tudományosság egységes megszervezésére. A gyűjteményegyetemi tanácson kívül szükség lenne még négy szervre: úgymint Egyetemenküli Bizottságra, Országos Szellemtudományi és Országos Természettudományi Tanácsra, továbbá Országos Ösztöndíjtanácsra. A két elsőnek létesítését későbbre kívánom halasztani. Az Egyetemenküli Bizottság megalakítása a tervezett egész szervezkedésnek mintegy záróköve lenne. A Szellemtudományi Tanács felállítására pedig egy Országos Szellemtudományi Kongresszus által kidolgozandó rendszeres program kifolyása lehetne, amely kongresszus előmunkálatai még hosszabb időt vesznek igénybe. ... A nagy cél felé, hogy a magyar tudományosságnak összefoglaló központi

*szervezet adjunk, csak lépésről- lépésre kívánok haladni.*¹⁹

A tudományos intézmények autonóm igazgatási modelljéül szolgáló szervezet – az Országos Magyar Gyűjteményegyetemről szóló törvény értelmében jogi személyiséggel bíró önkormányzati testület – alapításakor magában foglalta az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumot, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot, és – bizonyos jogfenntartással – a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárát²⁰. A későbbiekben a Gyűjteményegyetem további tudományos intézményekkel bővült: az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központtal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Könyvtárával, a Svábhegyi Konkoly-Thege Csillagvizsgáló Intézettel, a Tihanyi Magyar Édesvízi Biológiai Intézettel, a Bécsi Magyar Történelmi Intézettel és a Bécsi Collegium Hungaricummal, a berlini és a római intézetekkel és a szeizmológiai intézettel, majd átvette a hazai közgyűjtemények fölötti a felügyeleti jogot is.

A Gyűjteményegyetemről szóló törvényjavaslatot 1922. július 16-án, *Törvényjavaslat nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről* címmel nyújtotta be a tárca. Ezt követően a közoktatásügyi bizottság általánosságban és részleteiben is tárgyalta, majd 1922. augusztus 17-én, a nemzetgyűlés 38. ülésén, *Barabás Samu*, címzetes miniszteri osztálytanácsos, nyugállományú országos levéltárnok, az MTA levelező tagja, a Történettudományi Társulat jegyzőjének előterjesztésében, a bizottság elfogadásra ajánlásával került általános tárgyalásra a nemzetgyűlés elé. A törvénytervezet megszületését az előadó patetikus beszéde politikai, nemzetvédelmi okokkal támasztotta alá. „... mert hiszen ezek az intézmények, ... eddig is fontos nemzeti célokat és ideákat szolgáltak, de most épen ebben a mi korszakunkban, a nagy világégés után, amikor szerencsétlen nemzetünk mindenkitől elhagyatva, megcsalva, mint a világ csúfja, mint a világ árvája hever a közmegevetés porondján, szükségünk van ezen drága nemzeti kincsek megbecsülésére, ezeknek a nagy közgyűjteményeknek a rendezésére, hogy mintegy örökös mementek legyenek a nemzetnek, a nemzet gyermekeinek arra, hogy mikép kell megbecsülniök a múltat, a régi, fényes dicsőséges múltat. Innen kell erőt merítenünk a jövő küzdelmeire, a jövő nemzedékek ezekből az intézményekből kell hogy lelkesen

dést merítsenek maguknak, ezek az intézmények kell hogy valamennyiünknek tanítómesterei legyenek, hogy egyfelől szeretettel töltsék el lelkünket, másfelől izzó gyűlölettel és undorral mindennel és mindenkivel szemben, egyesekkel, népekkel és nemzetekkel szemben, akiknek részük van abban, hogy drága hazánk szétarabolatott és hogy a magyar nemzet a világ árvája, a világ csufja lett. (Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)²¹ Hasonlóan fontos szerepet szántak a Gyűjteményegyetembe integrált intézményeknek a határon kívül rekedt magyarság szellemi, identitásbeli gondozásában. A törvény általános vitájában összesen hat képviselő szólalt fel, és többségük támogatón nyilvánított véleményt²². Az előterjesztés azonban kapott kritikát is, illetve – képviselői javaslatra – több helyen módosították, kiegészítették. Már ekkor felmerült, hogy a Gyűjteményegyetem ne csupán a kiválasztott közgyűjteményeket foglalja magába, hanem adjon helyet egyéb gyűjteményeknek is. Többen aggályukat fejezték ki az előterjesztésnek azon pontja ellen, amelynek értelmében az adományozók részt vehetnek a Gyűjteményegyetemi Tanács munkájában, itt a képviselők az elengedhetetlen szakértelem megkövetelése mellett foglaltak állást. Abban azonban valamennyi hozzászóló egyetértett, hogy a Gyűjteményegyetembe integrált intézmények jelentős gazdasági és tudományos előnyt szerezhetnek a törvény révén, és az intézményekben dolgozó, korábban igen rosszul fizetett alkalmazottak számára jobb fizetési kondíciókat jelent a törvényjavaslatnak a besorolásokra vonatkozó előírása, továbbá abban is, hogy a gyűjtemények tudományos tevékenysége felvirágozhat, és a tervezett intézményrendszer alkalmas lesz arra is, hogy a tudományos utánpótlás műhelyévé váljon. A képviselők hozzászólásaikat egy-egy intézmény konkrét példájával színesítették, s így azok alapján kibontakozik az a kép, amely akkoriban a gyűjteményeket jellemezte: a Néprajzi Múzeum kritikán aluli elhelyezési körülményei, a Petőfi Múzeum fenntartási és működtetési gondjai, a Szépművészeti Múzeum személyzeti problémái, az Egyetemi Könyvtár raktározásának megoldatlansága. A vitában felszólalt a tárca közelmúltban kinevezett minisztere, Klebelsberg Kuno is. A művelődési főlényen túl hozzászólásában hangsúlyozta: a kulturális értékek megőrzése önmagában nem elegendő, annak folyamatos továbbfejlesztésével érhető el az a nemzetvédelmi feladat, amelyet a kultusztárca következetesen igyekszik

érvényre juttatni. „A kultúra nem olyan kincs, amelyet pusztá őrzéssel meg lehetne tartani. A művelődést minden egyes nemzedéknek verejtékes munkával kell újra és újra kiküzdenie, de a nemzetnek is folyvást dolgoznia kell, hogy a maga művelődési szintjét fentarthassa. Ha azt vizsgálom, hogy melyek azok az eszközök, amelyekkel a nemzetek művelődésüket megtarthatják és továbbfejleszthetik, akkor én erre főleg két nagy eszközt látok. Az első a népműveltségnek, a tömegműveltségnek a fejlesztése, a második magának a tudományosságnak az ápolása. ... Ahhoz, hogy a magyar néptanító igazi magyar kultúrát vihessen be népünk milliói közé, kell, hogy a magyar kutató intézetekben és könyvtárakban, a magyar laboratóriumokban és klinikákban komoly tudományos munka folyjék.”²³ Klebelsberg hozzászólásában egyértelművé tette, hogy számára a magyar tudományosság kérdését leginkább három intézménytípus határozza meg: a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek és a közgyűjtemények. Ahhoz azonban, hogy ez utóbbiak elegendő támogatást kapjanak, és munkájuk ennek megfelelően lényegesen javuljon, s a tudományosság kritériumainak megfelelően tartotta azokat az intézkedéseket, amelyeket a törvény fogalmaz meg: egyrésztől a magyar állami alkalmazottak, a tudományos tisztviselők új státuszainak megteremtése; másrésztől pedig az öt, országos jelentőségű közgyűjtemény egyetlen jogi személyiséggé történő integrálása, és az intézmény államtól különálló, messzemenő önkormányzati jogainak biztosítása. A miniszter beszámolt az előzetes egyeztetések sokoldalú munkájáról: a törvény előkészítése során felmerült az a kérdés is, hogy nem lenne-e célszerűbb, ha valamennyi intézmény önálló jogi személyiséggé válna. E formának azonban ellentmondott az intézmények és a magyar tudományosság elaprózódásának veszélye, valamint az, hogy a kisebb intézmények egyedül nem képviselhetek volna elég erős jogi személyiségeket, és így az alapcélkitűzés sérült volna. Az országos közgyűjtemények integrációja mellett az egyes intézmények élén álló főigazgató és személyéhez kötődő tudományos irányítói tevékenység révén biztosíthatóvá vált a Gyűjteményegyetemen belüli szakmai önállóság. A következő napon, 1922. augusztus 18-án, a nemzetgyűlés 39. ülésén volt a törvényjavaslat részletes tárgyalása. Az előzetes cím, itt változott véglegessé, amikor a „személyzetük minősítéséről” kifejezést – tekintettel arra, hogy

az előterjesztés nem csupán a minősítésükről, hanem a személyzet egyéb jogviszonyairól is szólt – felváltotta a „személyzetükről” kifejezés. A törvény egyes szakaszainak kisebb módosítását követően a harmadik olvasásra 1922. augusztus 21-én, a nemzetgyűlés 40. ülésén került sor. A törvényjavaslatot a nemzetgyűlés harmadszori olvasásban elfogadta, és a döntés alapján, ezt követően került sor a kihirdetés előkészítésére.

A jóváhagyott és kihirdetett törvény tizenkét paragrafusból áll. Az első paragrafus az Országos Magyar Gyűjteményegyetembe sorolt intézmények felsorolását, az elnevezést, valamint az önkormányzati jogot gyakorló Országos Magyar Gyűjteményegyetemi Tanács jogi státuszának rendezését tartalmazza. A második paragrafus a Tanács szervezetéről intézkedik: a Tanács összetételéről és a Tanács ügyrendjéről. A Tanács a következő személyekből állt: hivatalból tagok voltak az integrált intézetek első tisztviselői és a Nemzeti Múzeum osztályainak vezetői; a VKM által öt évre meghívott, összesen tíz egyetemi vagy műegyetemi tanárból; a VKM által megbízott öt, lehetőleg olyan műértőből, akik az intézetek számára nagyobb értékeket ajándékoztak. A Tanács ügyrendje értelmében megalakulása során, a vallás és közoktatásügyi miniszter elnökölt, ám a végleges felállást követően a Tanács jelölése alapján az elnök öt évre szóló megbízást kapott a minisztertől. Az elnököt – akadályoztatása esetén – az alelnök helyettesítette, amely tisztet az integrált intézetek első tisztviselői töltötték be a tanácsot alkotó tagok kétévenkénti rotációjával. A Tanács titkári teendőit a VKM által megbízott személy látta el. A Tanács feladat- és jogköre szerint jelölte saját elnökét és a meghívás alá eső tagjait, valamint állást foglalt általános elvi könyvtári, levéltári és múzeumi kérdésekben. A Tanács munkáját öt fős szaktanács segítette, amennyiben az intézetek tudományos és közigazgatási tisztviselőinek és a tudományos segédszemélyzet tagjainak jelölésére került sor. A szaktanács jelölési joga vonatkozott mind a kezdő, mind pedig a magasabb állások betöltésére. Hasonlóan öt fős szaktanács alakult az intézetek gyűjtési köreinek megállapítására és tisztázására, az intézetek anyagainak elidegenítésével kapcsolatos javaslatok kidolgozására, valamint az ásatások és a gyűjtések rendszeres tervének összeállítására. A szaktanács minden esetben az elnökből, és két intézeti tudományos tisztviselőből, valamint két másik személyből állt. Ez utóbbi két személy-

ből az egyik minden esetben az érintett intézmény első tisztviselője (főigazgató) volt, a másik pedig az ügy közvetlen ismerője vagy a rokon intézet első tisztviselője. A művészeti intézményeknél a szakmában érdekelt tanárok és egy műértő töltötték be a funkciót, más intézményeknél pedig a témát legközelebből ismerő tanárok. Személyi kérdésekben a törvény az intézetek első tisztviselői számára – saját intézményük tekintetében – vétőjogot biztosított. Végül e paragrafus rendelkezett a Tanács szervezeti és működési szabályzatának elkészítéséről is. A harmadik paragrafus a Tanács pontos hatáskörét írta le. A törvény igen fontos hatáskört biztosított a testület számára: jelölhette saját elnökét és tagjait; a szaktanácsok segítségével jelölte az intézetek tudományos és közigazgatási tisztségviselőit, valamint a tudományos segédszemélyzet tagjait; jelölési joga kiterjedt az előléptetésekre is. A Tanács hatáskörébe tartozott a tudományos tisztviselői kar tagjaira vonatkozó meddőség és összeférhetlenség megállapítása²⁴, a korhatárt betöltött tudományos tisztviselők állásban tartásának előterjesztése, valamint – szintén szaktanácsok révén – a gyűjtőkörök megállapítása, az ebből adódó vitás kérdések szakmai rendezése. Hasonló jogai voltak az intézetek eladása, aukció vagy csere útján történő értékesítési terveinek előkészítésben. A kérdés jelentőségét bizonyítja, hogy a terveket ellenző többség esetén tiltakozó felirattal kellett fordulniuk a VKM-hez. A korszak igen fontos kérdése volt az ásatások, továbbá a természettudományi és a néprajzi gyűjtések szakszerű koordinálása, ezért illesztették a Tanács hatáskörébe e gyűjtések rendszeres tervének összeállítását, és azok végrehajtásának ellenőrzését. Kiemelkedő feladata volt a Tanácsnak saját, illetve a fennhatósága alá tartozó intézetek egységes szervezeti és ügyviteli szabályrendeleteinek megalkotása, valamint az intézetek vezetősége által összeállított költségvetések és számadások elkészíttetése, az éves szakmai jelentések véleményezése, majd továbbítása a VKM felé. Az adományokból és hagyatékokból befolyó összegek felett a Tanács saját hatáskörben dönthetett, e kérdésben a kultusztrácnak csupán felügyeleti jogköre volt. A Tanács hatáskörébe tartozott a Gyűjteményegyetem jogi képvisellete, továbbá az intézetek munkájának legszélesebb körben történő megismertetése, működésükhöz adományok szerzése, illetve azok tervszerű felhasználása. A törvény lehetővé tette, hogy az integrált intézmények a Gyűjtemény-

egyetemi alapon kívül sajátot is létrehozzanak, s az ide befolyt összegeket kizárólag a kedvezményezett intézet működtetésére fordítsák. A Tanács jogkörébe tartozott még a teljes Gyűjteményegyetem korábban meglehetősen esetleges és országos szinten koordinátlan külföldi dokumentumcseréinek irányítása, valamint könyvtári, levéltári és muzeális kérdésekben a VKM tanácsadói szerepének ellátása. A törvény negyedik paragrafusára rendelkezett a Gyűjteményegyetem személyzetéről és az alkalmazottak minősítéséről. E paragrafus egyrészről megszüntette a korábbi – alkalmazói intézménytől függő – kinevezési és besorolási anomáliákat²⁵, másrészről pedig megteremtette a magyar állami alkalmazottak új, tudományos tisztségviselői státuszát, és az oda bekerültek kezdő fizetési kategóriáját – egységesen – a VIII. fizetési osztályban állapította meg. A törvény értelmében az integrált szervezet hatáskörébe tartozó intézetek személyzete a tudományos tisztségviselői karból, a tudományos és műszaki segédszemélyzetből, valamint a közigazgatási személyzetből állt. A tudományos tisztségviselői kar elméleti minősítéseként – általános szabály szerint – a bölcsészeti doktorátus szerepelt, ám ugyanígy elfogadott volt bármely egyetemi doktorátus, vagy műegyetemi mérnöki oklevél is. Számszerűen limitált volt – legfeljebb tíz állás – azoknak a tudományos tisztségviselői státuszban történő alkalmazása, akik, jóllehet nem rendelkeztek doktorátussal vagy mérnöki oklevéllel, ám kiváló irodalmi vagy más gyakorlati tevékenységükkel igazolták hozzáértésüket²⁶, és az őket e tisztségre javasoló szaktanács legalább négy szavazattal jelölte. A tudományos és a műszaki segédszemélyzet közé sorolta a törvény a technikai szakismerettel bíró alkalmazottakat: restaurátor, gipszöntő, konzervátor, fényképész, mechanikus stb. Az e munkakörben alkalmazottak minősítését az intézmények szervezeti szabályzatainak hatáskörébe utalták, a közigazgatási személyzet minősítésére vonatkozóan pedig az állami alkalmazottakra érvényes általános szabályokat tekintették mértékadónak. Az intézetek személyzete – alkalmazási minősítési kategóriáinként csoportosítva – a Gyűjteményegyetem összlétszámát jelentette, amelyből az egyes intézményekhez rendszeresített alkalmazottakat – a Gyűjteményegyetem Tanácsának rendszeres előterjesztése alapján – a vallás és közoktatásügyi miniszter osztotta be, és a tárca vezetőjének jogában állt a besorozottnak bel- és külföldi tudományos megbízatásos-

kat is adni. A törvény ötödik paragrafusára az állásokra történő jelölést és kinevezést szabályozta. Ennek értelmében a kezdő állások betöltésére Gyűjteményegyetem Tanácsa elnökének – minden esetben – pályázatot kellett kiírni. Az állásra történő jelölés előzetes javaslat alapján történt: a kezdő állások betöltésénél a javaslatot az érdekelt intézet első tisztségviselője és a szakmájánál fogva legközelebbbről érdekelt tanár állította össze; a nem kezdő állások esetében nem volt szükség az utóbbi közreműködésére. A tudományos és a közigazgatási tisztségviselői karra, valamint a tudományos és műszaki segédszemélyzetre vonatkozó jelölést a szaktanács adta, az intézetek első tisztségviselőinek és a Nemzeti Múzeum osztályvezetőinek jelölése pedig az igazgatótanács hatáskörébe tartozott. A kinevezésre történő előterjesztés, valamint a kinevezés joga a kultusztárca vezetőjét illette, de a miniszter csak a Tanács által előterjesztett személyt nevezhette ki. A tárca vezetőjének azonban csupán korlátozott jogköre volt: amennyiben az előterjesztett személy megbízásával nem értett egyet, abban az esetben csak visszautasítási joggal rendelkezett. A kinevezés és az előterjesztés teljes joga átszállt a miniszterre, amennyiben az intézet első tisztségviselőjének vétőjoga másodszor is érvényesült, s ennek következtében a kinevezés nem valósulhatott meg. Az egyéb közigazgatási alkalmazottakat – az intézet első tisztségviselőjének előterjesztése alapján – a VKM vezetője, a Tanács véleményezése nélkül nevezhette ki. A törvény hatodik paragrafusára foglalkozik a könyvtárnoki, a levéltárnoki és a múzeumi tisztségviselői gyakorlati tanfolyam kötelező végzéséről és szakvizsgájáról. Ennek értelmében a korábban szabályozott elméleti minősítésen túl, a könyvtárosi, levéltárosi és muzeológusi munkakörben alkalmazott tudományos tisztségviselői réteg számára – szakmai és a gyakorlati ismeretek megszerzése érdekében – gyakorlati tanfolyamot szervezhetett a tárca²⁷. A törvény hatálybalépését három évvel megelőzően, illetve a törvény életbelépését követően munkaviszonyt létesített tudományos köztisztviselőket e tanfolyam látogatására, valamint az eredményes vizsga letételére kötelezték. E képzés megszerzésére csupán két év türelmi időt adott a jogszabály, és annak elmulasztását a legszigorúbban – a szolgálatból történő elbocsátással – büntette. A tudományos és a szakmai segédszemélyzet gyakorlati képzésének kérdéseit az intézetek szervezeti szabályzatára bízta. A személyügyi kérdések fontos

eleme volt, hogy a tudományos tisztviselőket hivatalból csak hetven éves korukban lehetett nyugdíjazni, ám a magyar tudományosság kiemelt személyiségeit – indokolt esetben – a nyugdíjkorhatárt követően is meg lehetett tartani. A prominens személyek azonban nem számítottak bele a létszámba, állásukat más munkaerővel be lehetett tölteni. A törvény kilencedik paragrafusa az Országos Levéltár feladatát és jogállását szabályozta, a tizedik paragrafus pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem korábban már ismertetett, az Egyetemi Könyvtár Gyűjteményegyetembe történő tartozásával kapcsolatos jogfenntartást biztosította. A tizenegyedik paragrafus azoknak a vegyes és átmeneti rendelkezéseknek a gyűjteménye, amelyek a Gyűjteményegyetem, illetve a Tanács létrehozásához kellett, illetve tartalmazta azt a kitétel, amelynek értelmében a vidéki közgyűjtemények ügyeinek rendezéséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön törvényjavaslatot volt köteles a nemzetgyűlés elé terjeszteni.

A Gyűjteményegyetem működésének megítélése Janus-arcú volt. A magyar társadalom már megszületésekor és működése alatt mindvégig ambivalens érzésekkel fogadta: drága luxusintézménynek tartották. Ugyanakkor a tudományos élet fellendülése kétségtelenül megindult, ám annak eredményei nem azonnal váltak széles társadalmi körben ismertté és főleg hasznosíthatóvá. A kutatási eredmények közvetlen hasznélvezője, a tudományos közélet csupán a magyar társadalom igen kis csoportját jelentette. Ha megvizsgáljuk azokat az adatokat, amelyek a gyűjteményegyetem működését jellemezték²⁸, akkor azt a következtést vonhatjuk le, hogy az új szervezet gazdaságilag azonban egyértelműen hatékonyan funkcionált. „1914-ben a magot alkotó négy nagy közgyűjteményünk még együttesen 523 218 koronát kapott a költségvetésből s ezen felül 213 780 korona ún. elhelyezési (= dologi fenntartási) pénzt. 1923-24-ben ugyanezek négyen 18 000 pengő, ill. plusz 42 110 pengő elhelyezési pénzt használhattak a közpénzből. (A korona-pengő viszony gyakorlatilag 1:1-nek vehető!)”²⁹ ... Mai szemmel nézve szinte apróságokról van szó, hiszen a Gyűjteményegyetem teljes személyzete, a csúcsponton sem volt több, mint kb. 200 ember, amelyből 2/3 a tudományos tisztviselők száma és 1/3 a tudományos segéd személyzet. A gazdasági és társadalmi viszonyokat tekintve azonban mindez – főleg az egyetemek változatlan, sőt bővített

fenntartását figyelembe véve – a korabeli lehetőségek maximuma volt. Ha mindent figyelembe veszünk ugyanis, akkor kiderül, hogy 1914/15-ben az akkori intézménystruktúrára együttesen 2 262 512 pengőnek megfelelő összeg jutott a költségvetésből, míg 1927/28-ban a „költekezés” csúcspontján, jóval több intézményre is csak 2 472 450 pengő.³⁰ A Gyűjteményegyetemhez később kapcsolódott intézmények közül különösen éles kritikával illették a Tihanyi Magyar Édesvízi Biológiai Intézet integrálását. „A másik intézet, a tihanyi, egyike Klebelsberg legtöbbet vitatott alkotásainak. Talán egyetlen más művét sem kísérte annyi kritika, támadás, gúnyolódás, mint a <csiborpatkoldát> – ahogyan az utcai szellemesség az intézményt hamarosan elkeresztelte. Bizonyos, hogy ezen a ponton találkozott a legnagyobb értelmetlenséggel, ami nagy szó, mert az értelmetlenség, az emberiség a csorbíthatlan közkinccse, elég nagy adagolásban jutott Klebelsberg közpályája kísérletül.”³¹ A Gyűjteményegyetem létrejötténél jelentős szerepet vállaló Magyary Zoltán az 1927-ben kiadott *A magyar tudománypolitika alapvetése* című kötetben pozitívan értékelt az intézmény megalapítása óta elért eredményeket. „A Gyűjteményegyetem fennállásának már ötödik évében van és a hozzáfűzött várakozásokat az eredmények bőven igazolják. Már hatáskörének újabb intézményeknek alárendelése útján való bővítése is emellett szól, de további bizonyítékai a Gyűjteményegyetem minden intézményének nagy fellendülése: az Országos Levéltár belső berendezése technikai és művészeti szempontból teljesen a kor színvonalán; a Nemzeti Múzeum régi monumentális épületének átalakítása teljes szépségének kifejtése végett, tehermentesítése a természetrajzi táraknak a Szentkirályi-utca 7. és a Baross-utca 13. számú házakba való kiköltöztetése útján a túlzásfoltosság megszüntetése végett; a Néprajzi Múzeum új elhelyezése és rendezése a népligeti épületben; a Szépművészeti Múzeum bővülése az Andrássy út 69. szám alatti régi Múcsarnok emeletével, ahol a XX. század galériája lesz kiállítható, valamint többi gyűjteményeinknek új rendezése; az Iparművészeti Múzeumban is a gyűjtemények rendezésének haladása nagy lendületet mutat; a közgyűjtemények tudományos munkásságának fellendülése a tisztviselői karnak átszervezése és szerencsés kiegészítése révén.”³² Magyaryhoz hasonlóan Hóman Bálint, a későbbi kultuszminiszter, aki Gyűjteményegyetem önkormányzatában több cikluson át az alelnöki tisztséget is vi-

selte, több alkalommal is elismerően szólt az új szervezetről³³. Hóman elismerése nem csupán abból a szempontból érdekes, hogy a két világháború közötti évtizedek művelődéspolitikájának – Klebelsberg mellett – legfontosabb személyisége, hanem azért is, mert a korszak közgyűjteményügyének legmeghatározóbb és legtekintélyesebb alakja volt. Kultuszminiszteri megbízatását megelőzően mintegy három évtizedet töltött el a különböző országos gyűjteményekben. Ennek következtében szakmai véleménye meghatározta a közgyűjtemények működését és azok munkájának értékelését. Az 1927-ben elhangzott alelnöki beszámolójában legfontosabb eredménynek azt tartotta, hogy az elnök-kultuszminiszter támogatásának köszönhetően a gyűjtemények katasztrófális helyhiányán sikerült enyhíteni. Az elhelyezési eredményeket részletező beszéd mellett fontosnak tartotta azt is, hogy elkészült a vidéki múzeumok, könyvtárak, ásatások és általában a muzeális értékvédelem kérdését szabályozó törvényjavaslat,³⁴ és az a Gyűjteményegyetem Tanácsának hatáskörét és szakmai felügyeleti jogát az egész magyar közgyűjteményügyre kiterjeszti majd. Továbbra is megoldatlan feladatot jelentett azonban a gyűjtemények fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges rendszeres – költségvetési támogatásként megjelenő – anyagi források előteremtése, ennek következtében 1925 januárjában a gyűjtemények egy részét be kellett zárni. Az élénk sajtóvisszhangot kiváltó intézkedés eredményeként a következő évben valamelyest javult a helyzet, így bezárásra többé nem került sor, de még mindig komoly nehézséget jelentett már csak a gyűjtemények napi üzemeltetése is. Az éves költségvetési támogatás összege azonban továbbra sem haladta meg az utolsó békeév-béli támogatás tíz százalékát. A nyomorúságos helyzet megoldásában ismét a Klebelsberg és az ő ügy iránti elkötelezettsége segített: az állami megtakarításokból az 1926. és az 1927. évben tudományos célokra összesen 3.105.320 koronát (250.000 pengőt)³⁵ bocsátott rendelkezésre. Ebből az összegből 350.000 koronát fordítottak a Gyűjteményegyetembe tartozó könyvtárakból hiányzó művek pótlására, 1.000.000 koronát a Nemzeti Múzeum, 265.000 koronát a Szépművészeti Múzeum, 222.000 koronát az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének fejlesztésére. A Gyűjteményegyetemhez tartozó egyéb intézmények is jelentős tárgyvásárlási támogatást kaptak, és

még a közgyűjtemények elhelyezési körülményeinek javítására is futotta³⁶.

S mit tartunk ma a Gyűjteményegyetem létrehozása legfontosabb eredményének? Egyrésztől annak az intézményrendszernek a megmaradását, amely – az ismert történelmi és politikai helyzetben – szétaprózott formában, a költségvetési támogatások megvonásából eredően meggyengülve, talán túl sem élhette volna 1918-1919 és az azt követő évek katasztrófáit; másrésztől pedig az új, a tudományos munkát európai színvonalú profizmusal űző tudós generáció útnak indulását. Annak az amatőr tudományos munkát felváltó tudós rétegnek a kinevelését, amelynek napjainkig ható eredményei és elévülhetetlen érdemei vannak a magyar tudományosság fejlődésében. Több mint nyolcvan év távlatából megítélve, talán ez a legnagyobb érdeme Klebelsberg koncepciójának.

Kétségtelen, hogy a Gyűjteményegyetem jelentős tudományos és szakmai eredményeket ért el, ám Klebelsberg miniszterségének utolsó szakaszában már gazdasági gondokkal küzdött a szervezet. A megindult nagy volumenű tudományos kutatások egyre több anyagi támogatást igényeltek volna, ám az ország gazdasági ereje nem volt képes a „reneszánsz mecénás”, Klebelsberg kiválóan megkonstruált szerkezetének a természetes növekedéssel együtt járó finanszírozási terheit viselni. 1932-re a szervezet eladósodott, jelentős hitelei halmozódtak fel, és a gazdasági válság mindent megrázó éveit követő évtized már egyáltalán nem a liberális hagyományokon alapuló önkormányzati szervezeteknek kedvezett. Így a Gyűjteményegyetem és Tanácsának jogi értelemben történő megszüntetésére már 1934-ben sor került, amikor a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9300/1935. III. számú rendeletével az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, illetve ennek Tanácsának jog- és hatáskörét rendeleti úton a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve Tanácsának hatáskörébe utalta.

Könyvtári szempontból különös jelentősége van, hogy – a Gyűjteményegyetemhez kapcsolódva – 1923-ban a VKM szabályrendelete életre hívta az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot, ezért erről külön is szólni kell. A Gyűjteményegyetemről szóló 1922. évi XIX. tv. 3. §-ának 12. pontja értelmében a Gyűjteményegyetem hatásköre szerint: „*tárgyalja és szükség esetén a kívánatos tervszerű egység és teljesség szempontjából*

irányítja az intézeteknek külföldi folyóiratok és könyvek beszerzésére irányuló csereakcióját.”³⁷ Ennek megvalósítása érdekében 1923 márciusában jelent meg az OKBK szabályrendelete³⁸, mintegy fél évvel a törvényi szabályozást követően.

A központi hivatal szervezetileg a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetéhez tartozott, de azon belül külön hivatalként dolgozott. A Központ tisztviselői és más alkalmazottai a Gyűjteményegyetem egyesített létszámába tartoztak. A hivatal létrehozásánál a következő alkalmazottakkal számolt: igazgató és előadó, akik mindketten a tudományos tisztviselőkar garnitúrájához tartoztak; két bibliográfus, akik a tudományos segédszemélyzet tagjai voltak; egy gépíró, valamint egy altiszt vagy napibéres voltak. A szabályrendelet lehetővé tette azt is, hogy – sürgős, eseti teendők ellátására – az Országos Széchényi Könyvtár szakértő alkalmazottaival, megfelelő díjazás ellenében, szakmai feladatokat végeztessenek. Az igazgató felelős vezetője volt a hivatalkának, de csak a Gyűjteményegyetem hierarchiájának betartásával: a felettes hatóságokkal a Nemzeti Múzeum főigazgatóján át tarthatott kapcsolatot, szakmai ügyekben az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójával közösen járt el, de annak jelentéssel tartozott, könyvforgalmi ügyek tekintetében pedig a Gyűjteményegyetem elnökségével, valamint a kultusz-tárcával volt egyeztetési kötelezettsége. Az igazgató – az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójával együtt – tagja volt a Gyűjteményegyetem keretében szervezett könyvforgalmi szaktanácsnak. A hivatal keretében foglalkoztatott tisztségviselőkre és egyéb alkalmazottakra a Nemzeti Múzeum tisztviselőire és alkalmazottaira érvényes szolgálati és fegyelmi szabályzatok voltak érvényesek, s gazdasági ügyeit is a múzeum gazdasági hivatala intézte. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ hatáskörébe a következő adminisztratív és bibliográfiai ügyek tartoztak: a Gyűjteményegyetem, valamint más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más közgyűjtemények külföldi könyvbeszerzési és csereügyeinek központi adminisztrációja; a brüsszeli egyezményhez³⁹ történő magyar csatlakozás következtében megindult hivatalos kiadványcserék bonyolítása; a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos, kulturális érdekű, mindennemű adminisztratív feladat, a könyvkivitel ellenőrzése; a közkönyvtárak 1920. január 1-jétől beszer-

zett külföldi könyv- és folyóirat-állományának szakszerű bibliográfiai feldolgozása és nyilvántartása, valamint az azokkal kapcsolatos központi katalógusok gondozásának előkészítése. A szabályrendeletben meghatározott feladatokon túl a központ gondoskodott még a magyar tudományos folyóiratok cikkei – rendszerint német, angol, francia, esetleg egyéb idegen nyelvű – abstractjainak elkészítéséről, ezzel segítve a magyar tudományos élet egyetemes integrálódását.

Az 1929. évi XI. törvénycikk

Az 1922. évi XIX. törvény – mint arról az előző fejezetben részletesen szoltunk – az ország tudományos közgyűjteményi teljesítményét meghatározó intézményekre terjedt ki, s nem volt feladata más szervezetek tevékenységének szabályozása. Ugyanakkor már ebben a törvényben megmutatkozott, hogy a Klebelsberg vezette kultusz-tárca további lépéseket kívánt tenni a közgyűjteményeknek minősülő könyvtárak, levéltárak és múzeumok ügyében. A Gyűjteményegyetemről rendelkező törvénycikk vegyes és átmeneti rendelkezéseinek VIII. pontja előírta, hogy a vidéki közgyűjtemények ügyének rendezése érdekében a kultusz-tárca köteles külön törvényjavaslatot a törvényhozás elé terjeszteni. A két törvény megjelenése között jelentős idő – hét év – telt el. Különösen hosszúnak tűnik a hét év, ha figyelembe vesszük, hogy Klebelsberg mindössze tíz évig (1921. június 16. és 1931. augusztus 24. között) állt a tárca élén, s Gyűjteményegyetemről szóló törvényt megbízatását követően néhány héttel már jóváhagyta a nemzetgyűlés, az 1929. évi törvény pedig kultuszministerségének vége felé készült el. Ha azonban tekintetbe vesszük azokat a köz- és gazdaságtörténeti eseményeket, amelyek a közgyűjtemények működésére jelentős befolyással voltak, illetve a húszas években a tárcára nehezedő oktatáspolitikai feladatokat, akkor azt láthatjuk, hogy – Klebelsberg és tanácsadóinak politikai és szakmai zsenialitását újból igazoló – megfontolt előrelátás húzódnhatott meg a késlekedés mögött. Az ország gazdasági konszolidációját megelőző években hiányoztak az egyéb közgyűjtemények felzárkóztatásának anyagi forrásai, tehát szóba sem jöhetett az intézmények finanszírozásának jelentős növelése.

A gazdasági konszolidációt követő években pedig fontosabbnak, és politikai szempontból elfogadhatóbbnak ítélték meg az oktatás fejlesztését. A sorrendiség egyébként is igazodott Klebelsberg kultúrpolitikai felfogásához: a magas kultúrát szolgáló intézményrendszer kiépítését követően megeremtette a tömegek kulturális felemelkedését szolgáló népkolai rendszert, és csupán ezt követően történelmet meg a tudományos közgyűjtemények közé nem sorolható, nagyszámú intézmény fejlesztése. A tömegek kulturális igényeit kielégítő intézményrendszer kialakításában és működtetésében jól hasznosultak a korábban létrehozott, úgynevezett „elitintézmények” kutatási eredményei, amelyek a húszas évek végén már jól érzékelhetők, és a tömeges művelődés szolgálatába állíthatók voltak.

A múzeum-, a könyvtár- és a levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről című törvényjavaslatot Klebelsberg 1928. február 14-én nyújtotta be, a képviselőház pedig 1928. március 8-án és 9-én, a 141., illetve 142. ülésén tárgyalta. A felsőházi, illetve a kormányzói jóváhagyást követően a törvényt 1929. március 22-én hirdették⁴⁰ ki. A törvényjavaslatot előzetesen a parlament közoktatási bizottsága tárgyalta, és ezt követően – Szinyei Merse Jenő előterjesztésében – került a képviselőház elé. Az előadó részletekbe menően és hosszasan taglalta a törvényjavaslat indokoltságát⁴¹. Hivatkozott a Gyűjteménygytemi törvényben kiszabott kötelezettségre és hatéves, eredményes működésére, valamint a trianoni határok közé szorított ország kulturális fönlénye igazolásának szükségességére, a magyar tudományosság fejlődésére, illetve annak nemzetközi elismertetése fontosságára. Szakmai szempontból a törvény létrehozását elsősorban a közgyűjtemények tarthatatlan körülményei indokolták: lényegében megoldatlan volt mind a fenntartás, mind pedig a szakmai tevékenység és irányítás kérdése. Az előterjesztő fontosnak tartotta, hogy a meglévő intézmények közül – szakmai szempontok alapján – választódjanak ki azok gyűjtemények, amelyek életképesek, és amelyekre valóban szükség van; ezeket minősítsék közgyűjteményeknek. Majd a közgyűjtemények felügyeletét egyrészt vegye át a tárca által megbízott szakhatóság, másrészt pedig kapjanak rendszeres állami dotációt, hogy annak segítségével képesek legyenek megfelelő színvonalú gyűjtésre és szakmai munkára. Szinyei Merse Jenő az általános ismertetés során kitért arra is, hogy

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1922-ben megszűnt, így a vidéki közgyűjtemények gondozása ideiglenesen a VKM hatáskörébe került, ám ez a megoldás sem szakmai, sem pedig adminisztratív szempontból nem lehetett megfelelő. A három közgyűjteményi típusból – az előterjesztő véleménye szerint – a Gyűjteménygytemhez nem sorolt levéltárak voltak a legrosszabb állapotban, ezért az indoklás külön kitért arra a helyzetre, amely a vidéki levéltárakat jellemezte: *„Miként az előadottakból méltóztattak látni, a hazai múzeumok és könyvtárak állapotának javítása terén a múlt század utolsó évtizede óta komoly – bár nem kielégítő – törekvések nyilvánultak meg. Már kevésbé mondható ez a levéltár-ügyre nézve. ... Az Országos Levéltár a belügyministerium hatósága alatt jóformán kizárólag közigazgatási irattárszámba ment. A vidéki levéltárak pedig a levéltárnoki funkciókat igen gyakran csak mellékfoglalkozásként űző tisztviselők vezetése alatt, túlnyomórészt tűzveszélyes és elhelyezésükre egyébként is teljesen alkalmatlan helyen, rendezetlenül és feldolgozatlanul a biztos enyészetnek voltak kiszolgáltatva. Az Országos Levéltár szervezete, hivatása és önkormányzata az Országos Magyar Gyűjteménygytem keretében nyert az 1922 : XIX. tcikkel méltó és kielégítő megoldást, illetve szabályozást. Hátra van még azonban a többi köz- és magánlevéltáraink kérdésének rendezése, amelyet éppen ez a törvényjavaslat van hivatva megoldani.”*⁴² A vidéki levéltárak ügyének rendezése mellett legalább ilyen fontos kérdés volt a muzeális értékek védelmének megoldása, amely problémát két részre lehetett osztani: egyrészt az emlékek felkutatásának, másrészt pedig a magántulajdonban lévő értékek biztosításának kérdése. *„A muzeális értékek felkutatása terén ma az a tűrhetetlen helyzet uralkodik, hogy egyrészt megfelelő rendelkezések hiányában bárki – külföldi is – szabadon kutathat, illetve ásat, másrészt hogy az ilyen értékek felkutatására hivatott közintézményeink az anyagi eszközök hiánya miatt rendszeres munkát alig folytatnak. ... A muzeális beccsel bíró értékek védelmének másik kérdése ... a magántulajdonban lévő emlékek biztosításának kérdése. Ezeknek az úgynevezett ingó műemlékeknek biztosítása nálunk már 1881-ben szóba került, amidőn Trefort Ágoston akkori kultuszminister a műemlékek fenntartásáról szóló 1881 : XXXIX. tc. főrendiházi tárgyalásakor Ipolyi Arnoldnak felszólalása folytán külön törvényjavaslat mielőbbi be-*

nyújtását helyezte kilátásba és a szükséges előmunkálatokra az utasítást ki is adta. ... E törvénytervezetekből azonban a magyar tudomány és kultúra végtelen kárára, főleg adminisztratív nehézségek miatt nem lett törvény.”⁴³ A törvényjavaslat indoklásában Szinyei külön kitért a nemzeti könyvtárügy működésének egyik sarkalatos pontjára; a nyomdatermékek köteles-példányainak beszolgáltatási problémáira, illetve az ezzel kapcsolatos módosítások szükségességére.⁴⁴ „... a nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatása tárgyában ezidőszereint érvényben lévő törvények egyes rendelkezései a változott viszonyoknak többé már nem mindenben felelnek meg. ... e törvények a köteles példányok beszolgáltatását nem szabályozzák egységes elvek szerint ... az idézett törvények büntető rendelkezései a köteles példányok beszolgáltatása körüli visszaéléseket és mulasztásokat a mai viszonyoknak nem megfelelően szabályozzák és emiatt a köteles példányokra jogosult intézmények jogának eredményes érvényesítése gyakran illuzórikussá válik.”⁴⁵

A törvényjavaslattal kapcsolatos képviselőházi vitában⁴⁶ közel sem volt olyan érdeklődés, mint korábban, a Gyűjteményegyetemről szóló törvény előterjesztésnél. Így a vitában résztvevő Jánossy Gábor képviselő hozzászólását az alábbiakkal kezdte: „T. Képviselőház! Csak igen rövid időre kívánom a t. Ház figyelmét igénybevenni, mert kötelességemnek tartom ennek a törvényjavaslatnak tárgyalásánál felszólalni. E javaslat tárgyalásánál igazán sajnálatlalom látom az érdeklődés hiányát, hiszen ez olyan fontos közművelődési, a magyar kultúra jelenét, jövőjét, sőt múltját is érintő törvényjavaslat, amelynek tárgyalását legalább is félig telt Háznak illenék kísérni. Ez nem akar kritika, szemrehányás lenni, csak egyszerű megállapítás, hiszen fájdalom, az üres padokhoz hozzászokhattunk.”⁴⁷ Ugyanakkor a vita jóval élesebb volt, mint korábban. A képviselői hozzászólások többsége támogatta, hogy a Gyűjteményegyetemben és annak Tanácsában felhalmozódott szellemi tőkéből más intézmények is részesüljenek, s hasonló módon üdvözölték a kultúr-kincsekkel kapcsolatos állami felügyelet és támogatás erősödését is. A vita nem is e szakmai kérdések körül bontakozott ki, hanem jogi, illetve jogharmonizációs téren. Több képviselő szóvá tette, hogy a törvényjavaslat kötelezettségi és szankcionálási kérdései egyéb jogterületeket is érintenek, ezért szükségesnek tartották volna, hogy a közoktatásügyi bizottságon kívül az igazságügyi bizottság és a

közigazgatási bizottság is megtárgyalja azt. Hegymegi-Kiss Pál képviselő egyenesen azzal a javaslattal állt elő, hogy az elmaradt egyeztetések miatt ne tárgyalják a javaslatot, hanem adják ki az egyeztetésekhez szükséges bizottságok részére, és azok véleményezését követően térjenek vissza a képviselőházi tárgyaláshoz. „... javaslatom, hogy ez a törvényjavaslat előkészítés végett az igazságügyi bizottságnak és a közigazgatási bizottságnak is adassék ki. ... Ha nézem ezt a javaslatot, azt kell mondanom, hogy akármilyen bölcsességgel készítették is ezt elő, a Háznak mégis ragaszkodnia kell ahhoz a jogához, hogy ez a szakbizottságok által megtárgyaltassék s a szakbizottságok véleményének meghallgatása után terjesztessék csak a plénum elé. Mert méltóztassanak megengedni, a közoktatásügyi bizottság egymaga ennek a kérdésnek, amely – mondom – a közigazgatásnak, a magán- és büntetőjognak széles vidékét érinti, letárgyalására nem illetékes.”⁴⁸ A törvény szakmai részével történő egyetértés hangoztatása mellett, az előzőkben idézett eljárási hiányosságot észrevételezte Pakots József képviselő is. „A javaslat tárgyalása szempontjából viszont igazat kell adnom – és ez a másodlagos érzésem – Hegymegi-Kiss Pál t. képviselőtársamnak, hogy e magasabb cél elérése érdekében a t. minister úr bizony magánjogi körbe avatkozik bele, a magánjogi törvényalkotás terére lép és bizonyos fokig a közigazgatási jogterületét is átlépi, úgyhogy, ha nem tartanám annyira szükségesnek és annyira időszerűnek e törvényjavaslat minél előbbi törvényerőre való emelését, azt mondanám, hogy csakugyan szükség volna azoknak a bizottságoknak tárgyalási anyagává tenni a törvényjavaslatot, amelyeket Hegymegi t. képviselőtársam megjelölt. Közben azonban a közoktatásügyi bizottság tárgyalásain Petrovác Gyula és Várnai Dániel t. képviselőtársaimnak alkalmuk nyílt arra, hogy bizonyos módosításokat ajánljanak a t. minister úr figyelmébe és örömmel látom, hogy a bizottsági jelentés ... honorálja is ezeket a módosításokat, amelyek főként a főváros autonóm jogkörét kívánják tiszteletben tartani, továbbá bizonyos egyházi kívánságokat is respektálnak.”⁴⁹ Várnai Dániel képviselő a magánjogi kérdésekkel kapcsolatban más véleményen volt. „Én azon a véleményen vagyok, hogy ebben a tekintetben a kormánynak, illetőleg a t. minister úrnak ne legyenek aggodalmi, mert én magam sem tartom alaposnak azokat az aggodalmakat, amelyeket felhoztak. Ha meggondoljuk, hogy közgyűjteményeink milyen kincseknek és ritkaságoknak vannak tulajdoná-

ban s viszont milyen ritkaságok és kincsek hiányoznak közgyűjteményeinkből, akkor én felhatalmazást tudnék adni a kormánynak még arra is, hogy időnként szedesse össze – kölcsönképpen természetesen a magángyűjtemények ritkaságait és állítsa ki, hogy ebben az országban a szépművészetek és egyéb dolgok iránt érdeklődő közönség, amely a magángyűjteményekhez nem férhet hozzá, időnkint ezeket a közgyűjteményekben is láthassa.”⁵⁰ A törvényjavaslat igen erős beavatkozást biztosít az állam részére akkor, amikor a magángyűjtemények területére – provizórikusan ugyan, de – kiterjeszti az állami szakmai felügyelet jogát. Ezzel kapcsolatos aggályát fejezte ki Csilléry András képviselő: „Amennyire örömmel üdvözlöm, hogy Magyarországon a múzeumi-, levéltári- és könyvtárügy végre-valahára rendezést nyer, és hogy ez tényleg egységes irányítás alapján történik, annyira bizonyos mértékben aggodalommal tölt el ..., hogy ez a törvényjavaslat a közgyűjtemények kezelésének irányításán messze túlmenőleg, a háztulajdonba is beavatkozik. Én a magántulajdon szentségét mindenekelőtt a mai társadalmi rend egyik alaptételének tartom, és még művészeti és tudományos szempontokból sem engednék ezekhez semmi körülmények között sem hozzányúlni. ... a magam részéről aggályosnak tartom, már csak azért is, mert látjuk azt, hogy ép a Tanácsköztársaság alatt történt az, amire a kultuszminister úr hivatkozik, hogy illeténmódon kívánnának ma egyes közületek élni és kisajátítani egyes gyűjteményeket. Ez a bejelentési kötelezettség tette akkor lehetővé azt, hogy a magánkézben lévő gyűjtemények nagy része, éppen a Tanácsköztársaság hivatalos szerveinek, az akkori közoktatásügyi népbiztosságnak fedezete mellett erősen megdézsmáltassék és külföldre vitessék.”⁵¹ A felszólaló képviselő ugyanakkor helyesnek tartotta a kulturális értékek kivételének megakadályozását és állami felügyelet alá vételének szándékát, mivel ezekben az években – mint arról korábban, a régi könyvek külföldre történő kivételének gyakorlata kapcsán már szóltunk – rendszeressé vált az az eljárás, hogy a középosztály elszegényedése miatt külföldi kereskedők felvásárolták a magántulajdonban lévő kulturális és művészeti értékeket, majd, jelentős felárral, felkínálták a magyar államnak megvásárlásra. A törvényjavaslat értelmében ezekre a magántulajdonban lévő értékekre vonatkozóan a tulajdonos bejelentési kötelezettséggel tartozik, ám ezen kívül őt terheli a megfelelő szintű konzerválás, állagmegőrzés és fenntartás is. A kellő gondosság elmulasztása ese-

tén pedig – valódi és teljes kártalanítás mellett – az állam számára elővételi, végső esetben pedig kisajátítási jogot biztosít. A törvényjavaslat e ponton az 1881. évi XLI., az állami kisajátításról szóló törvényre hivatkozott, annak vonatkozó paragrafusait kívánta itt érvényesíteni. A képviselő felszólalásában részletesen kifejtette, hogy a hivatkozott kisajátítási törvény az ingatlanokról rendelkezik, ám a tárgyalat előterjesztés nem az ingatlanokat, hanem az ingóságokat érinti. Véleménye szerint – mivel a hivatkozott törvénycikk nem vonatkozik az ingóságokra – feltétlenül szükség lett volna arra, hogy az igazságszolgálat bizottság is megtárgyalja a törvényjavaslatot, mielőtt a képviselőház elé került volna. Aggályosnak tartotta továbbá a képviselő az előterjesztést abban a tekintetben is, hogy az pontosan nem határozza meg az alábbi fogalmakat: az állami felvásárlás esetén mit jelent a valódi és teljes kártalanítás; továbbá, hogy mit jelent a kellő előrelátás és gondosság a magánkézben lévő műkincsek megőrzésének vonatkozásában. „Mit méltóztatnak érteni a valódi és teljes kártalanítás alatt? Felhozok egy konkrét példát. Van valakinek a tulajdonában egy numizmatikai gyűjtemény, érempénz gyűjtemény, amely például csupa aranypénzből áll. Ebből négy pénzdarab, mondjuk, olyan ritkaság, hogy horribilis értéket képvisel. Ezzel szemben a valódi értékében, teljes értékében, vagyis arany értékében felvásárolják az egészet, holott annak a négy pénzdarabnak értéke olyan óriási összeget képvisel, hogyha a valódi értéket térítik meg az illetőnek, akinek talán ez az egyetlen megmaradt öröksége, vagyona az elődeitől, akkor tulajdonképpen megkárosították őt. ... Azt méltóztatik mondani, hogy »ha az illető nincs kellő előrelátással, figyelemmel és gondossággal arra, hogy a magánkézben lévő gyűjtemény megfelelően konzerváltassék«. Utalok arra, hogy akkor tulajdonképpen bármelyik szobrásznak vagy festőművésznek az ingóságait, műtárgyait, az általa előállított művészi értékeket ki lehet sajátítani, mert az a művész kerülhet olyan helyzetbe, olyan nyomoruságos viszonyok közé, hogy tényleg nem tud megfelelő konzerválásra gondoskodni, s akkor felvásárolják azokat a tárgyakat. ... ha elosztatva látnám ezeket a magánjogi aggodalmakat, akkor természetesen abszolúte nem félnék a törvényjavaslatnak ettől a szakaszától, akkor szívesen hajlandó volnék a törvényjavaslatot úgy, ahogy van, elfogadni.”⁵² A felszólaló képviselő abbéli félelmét is megfogalmazta, hogy a törvényjavaslat – jóváhagyás után és esetlegesen – alkalmas lehet arra is, hogy a vidé-

ki gyűjteményekben fellelhető, kiemelkedően értékes műkincseket a fővárosi gyűjteményekbe, míg a budapesti gyűjteményekben megtalálható, ám kevésbé értékes darabokat a vidéki városok múzeumaiba helyezték át. Csilléry András a maga részéről ezt a lehetőséget semmiképpen sem tartotta támogatandónak, hanem kifejezetten kívánatosnak vélte, hogy a vidéki közgyűjtemények – a korábbi tendenciákat követve – értékes dokumentumokat tartalmazzanak, hiszen mind az idegenforgalom, mind pedig a vidék kulturális felemelkedésének letéteményesei ezek az intézmények.

A törvényjavaslat tartalmának támogatása mellett szólt fel a vitában *Petrovác Gyula* képviselő is, ám – hasonlóan a többi képviselőhöz – benne is megfogalmazódtak kérdések és aggályok az állami kezelésbevételrel kapcsolatosan. A képviselő a közoktatási bizottsági tárgyalás során több olyan módosítási javaslattal áll elő – amelyeket a képviselőházi előterjesztésbe már beépítettek. Az egyik ilyen javaslat volt, hogy a székesfőváros – amely egyébként is jelentős támogatásban részesítette gyűjteményeit, az államnál is jóval nagyobb összegekkel – közgyűjteményeiben alkalmazott tisztviselők jelölésének és megválasztásának joga ne kerüljön át a Gyűjteményegyetem Tanácsának hatáskörébe. További javaslat volt, hogy a Tanácsban – amelynek létszámát a megnövekedett feladatokhoz mérve egyébként is négy fővel kiegészíteni szándékozott az előterjesztés – törvényi előírás alapján kapjon helyet a székesfőváros legelső muzeális tisztviselője⁵³. A képviselő másik előterjesztése az egyházak által őrzött műkincsek körét érintette. „Méltoztatnak tudni, hogy a művészetek anyja különösen a katolikus egyház, amely rendkívül sok műkincsel rendelkezik. Egyes vagyonos, jó javadalmazású főpapok meglehetősen nagy kincseket gyűjtöttek össze. Elég, ha hivatkozom az esztergomi kincstárra és képtárra, vagy egyes káptalanokban és apátságokban összegyűjtött, rendkívül nagyértékű magyar műemlékanyagra. Kijelentem – és azt hiszem, a minister úr is feltétlenül meg van győződve erről – hogy ezek védelmét én nem a minister úrral szemben és nem a mai kormánnyal szemben keresem, de mindenesetre szükséges volt az, hogy egy esetleg más tendenciájú kormánnyal szemben törvényes védelmi intézkedés legyen abban a tekintetben, hogy ezeknek közgyűjteményé

ménnyé való nyilvánítása után az ezeknek esetleges állami kezelésbe vételével szemben – ami némileg erőszakolt magyarázatok útján a törvény első szövegezése szerint a kormánynak lehetséges volt – jogvédelemben részesüljenek az egyházak akkor, hogyha az ő műkincseiknek állami kezelés alá való vétele valami okból szükségessé válik.”⁵⁴ Petrovác képviselő harmadik javaslata pedig az volt, hogy az állami kezelésbe történő vétel ellen jogorvoslattal élhessenek a tulajdonosok, illetve azok leszármazottai: „Vannak javadalmasok, akiknél ezek a műkincsek nincsenek kellő helyes kezelésben. Vannak természetesen ennek ellenkezői is. Ennek következtében azt, hogy ezek a közkincsek megóvassanak és a nyilvánosság számára hozzáférhetőek legyenek, a magam részéről helyes intézkedésnek tartom és csak egyetlen dolgot kértem, amit a minister úrnak szintén honorálni méltóztatott, hogy ez ellen az intézkedés ellen jogsegélyben, jogvédelemben részesülhessenek azok, akik éppen ellenkező módon fogják fel ezeknek az értékeknek kezelését. Hogy tehát egy előd intézkedése az utódot ne kösse meg, hogy egy utód kérhesse és követelhesse esetleg ezeknek az értékeknek, állami kezelésbe vett dolgoknak saját kezelésbe való visszavételét. Erre egyedül alkalmas fórumnak a közigazgatási bíróságot tartom. Azzal, hogy a kultuszminister úr hozzájárult ahhoz, hogy úgy a kezelésbevétel ellen, mint az esetleg már kezelésbe vett tárgyak visszaadására a közigazgatási bíróság jogsegélyét lehet igénybevenni, ez az aggodalmam teljesen eloszlott.”⁵⁵ A közoktatásügyi bizottsági tárgyalása során tett képviselői javaslatok rendre bekerültek a törvényjavaslat szövegébe.

Több képviselő szóvá tette, hogy a közgyűjteményekben, de főként a múzeumokban kevés a látogató, illetve tevékenységük nem kerül megfelelő hangsúllyal a nyilvánosság elé. Mindezek orvoslására több olyan javaslat hangzott el, hogy a gyűjtemények állítsanak össze a legszélesebb nyilvánosság számára is érthető, élvezhető ismertetőket, katalógusokat, tartsanak rendszeresen szemléltető előadásokat; növeljék a gyűjtemények nyitvatartási idejét; készítsenek vándorkiállításokat; tegyék lehetővé, hogy – cicerone-rendszer bevezetésével – a műkincsek, a műkincs értékű épületek közérthető formában jussanak el az állampolgárokhoz, különösen a vármegyei székvárosokon kívül lakó falusi lakossághoz.

* Cicerone-rendszer: idegenvezetői rendszer

A hozzászólások egy része érintette a törvényjavaslat szövegébe beépített kötelespéldány rendelkezéseit is. Jánosy Gábor képviselő – aki korábban könyvtárosként dolgozott, így meglehetősen jól ismerte e kérdéskört – javasolta, hogy a vidéki nyomdák szolgáltatásának a területileg illetékes vidéki könyvtárak számára is kötelespéldányokat, mert annak hiányában a területileg illetékes könyvtárak gyűjteményébe nem kerülnek be a kinyomtatott művek, és így azok csak a főváros területén férhetők hozzá. A korábbi rendelkezések szerint a megyei könyvtárak az illetékes királyi főügyészségektől kapták meg az ügyészségi kötelespéldányokat, ám azok többnyire hiányosan és gyakran rongyos állapotban érkeztek meg a könyvtárakba. „Ha a 32. § négy pontban felsorolja azokat az országos intézeteket, amelyek részére köteles a vidéki nyomda ilyen példányt beszállítani, nem tartanám lehetetlennek, hogy az 5. pontban hozzávegyük még azt, hogy köteles minden vidéki nyomda az azon vármegyve székhelyén lévő közkönyvtár részére is egy kötelespéldányt beszállítani. Ez azoknak a nyomdákknak, ha négy helyett öt példányt szolgáltatnának be – hogy úgy mondjam – meg sem kottyanna, ellenben azoknak a vidéki könyvtáraknak igen nagy szolgálatot tesz.”⁵⁶ Várnai Dániel képviselő a kötelespéldányok beszállításának elmaradása esetén történő szankcionálással, illetve behajtás esetén a legvégsőig elmenő eljárásokkal kapcsolatos kételyeit fogalmazta meg. „Nem mondom le arról a véleményemről, hogy felesleges molesztálásokkal kevés értékeset fognak kapni a kötelespéldányok beszállításánál. ... Ha azonban a miniszter úr és a bizottságban megjelent és felszólalt Hóman főigazgató úr azon a nézetten vannak, hogy a múzeumok ebből az esetleg értéktelennek látszó nyomdai anyagból értékeset is tudnak a kutatás számára kihasználni, ám legyen. Méltóztassék azonban nekem felvilágosítást adni arra nézve, hogy a büntető szankció terén nem fognak elmenni olyan határokig, ameddig elmenni már nem szabad, nem megengedhető.”⁵⁷ A képviselő itt szerette volna elkerülni azoknak a jogosítványoknak gyakori igénybevételét, amelyet a törvénytervezet kilátásba helyezett: a házkutatást és a lefoglalást. Véleménye szerint gyakorta célravezetőbb lehet a kooperáció, mint a hatósági fellépés, hiszen a nyomdák többnyire együttműködők e téren.

A képviselői hozzászólásokat követően Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszolt a kérdé-

sekre, illetve fejtette ki véleményét a törvényjavaslat, valamint a képviselői hozzászólások tartalmával kapcsolatban. Klebelsberg beszédében – miközben sajnálatát fejezte ki a csekély érdeklődés miatt – elégedettségének is hangot adott: „... mégis látok egy igen vigasztaló momentumot, tudniillik azt, hogyha kultúrpolitikai kérdésről van szó, lényegében egyet tudunk érteni mindenféle pártkülönbségtől eltekintve és ez rendkívül öröndetes.”⁵⁸ Az általános megjegyzést követően a miniszter áttért a képviselői hozzászólásokra, és kifejtette, hogy azok egy részével ő maga is egyetért: „Rátérve Hegymegi-Kiss Pál igen t. képviselő úr halasztó indítványára, a magam részéről, ha ezt az ideát korábban érintették volna, hogy tudniillik adjuk ki ezt a javaslatot a közigazgatási vagy pedig igazságügyi bizottságnak, ezt egyáltalán nem ellenkeztem volna. Az a nézetem ugyanis, és azért is kértem csak a közoktatásügyi bizottsághoz való utalást, mert az nemcsak közoktatásügyi adminisztratív kérdések tárgyalására van hivatva, hiszen akárhányszor mennek oda olyan kérdések is, ahol a hatáskörök el vannak határolva, például a közigazgatási bizottság vétetik igénybe a népoktatási kérdések megoldásánál. ... De ezektől egészen eltekintve is, a tárgyalás annyira előrehaladott stádiumban van, hogy azt hiszem, a törvény létrejöttét odáznánk el lényegében és további eredményekhez alig jutnánk. Ezért kérném a t. Házat, méltóztassék ettől most eltekinteni (Helyeslés jobbfelől.)”⁵⁹ Egyetértett a miniszter a közgyűjtemények demokratizálására, a széles néptömegek előtt történő megnyitására, valamint az ott felhalmozott kulturális és művészeti értékek tömegek számára is érthető és élvezhető módon történő kiállítására, illetve az ezeket segítő eszközök alkalmazására vonatkozó hozzászólásokkal. Csilléry András képviselő hozzászólásával kapcsolatosan azonban a miniszter rövid jogelméleti kifejtést tett, amelyet azután a képviselőház tagjai – politikai hovatartozásuktól függően – közbeszólásokkal tarkítottak: „Ami Csilléry igen t. képviselő úrnak azokat az aggodalmait illeti, hogy a javaslat rendelkezései magánjogokat érintenek, ez igaz; érintenek, de a római jognak az a merev tulajdonjogi fogalma, amely – mondjuk – a múlt században megvolt, ma már abszolút nincsen meg. A magántulajdon szociálpolitikai okokból is igen messzemenőleg korlátozzatik, amint erre az örökösödési illeték, a kisajátítás és egyebek például szolgálnak. Itt két rossz közül kellett választani, az egyik a magánér-

dek bizonyos korlátozása, a másik pedig a közérdek veszélyeztetése, tudniillik az, hogyha megengedjük, hogy értékes műtárgyak elkallódjanak vagy külföldre kivitessenek. (Csilléry András: *Ez szocializálás, mondjuk ki nyíltan.*) De azt hiszem téved Csilléry t. képviselőtársam, ha azt hiszi, hogy mi csak egyszerűen kieszeljük ezeket a dolgokat. Ez minden kulturállamban szabályozva van, hiszen ismeretes például Olaszországban még az egyházi állam által hozott *Lex Pacca*. ... Az olasz anyag szem előtt tartásával, de Európa többi törvényhozásainak beható tanulmányozása után állapotunk meg ezekben a módoszatokban. Ezek európai sablonok, nem kieszelt atrocitások a magántulajdon korlátozására. (Egy hang a baloldalon: Akár csak Oroszországban! – Malasits Géza: *Még a végén kiderítené, hogy a minister bolsvista!*) Hol vagyunk mi Oroszországtól! Ezt minden kulturállam megtette és mi sem maradhatunk el mögöttük, különösen a magyar társadalom elszegényedése következtében, mert igen nagy a veszedelem arra, hogy az ingó műemlékek igen tekintélyes része továbbra is külföldre vándorol, hogyha be nem avatkozunk. Azt hiszem, itt a huszonnegyedik óra, hogy ezt a törvényt megalkossuk.”⁶⁰ Klebelsberg kifejtette, hogy a törvényjavaslattal, a tárca felfogása szerint, olyan kultúrpolitikai kódex jött létre, amely a gyűjteményegyetemi törvénnyel közösen a magyar múzeumok, könyvtárak és levéltárak ügyét egységes formában szabályozza⁶¹, majd kérte, hogy az előterjesztést a Ház általánosságban a részletes vita alapjául fogadja el. A szavazás során Hegyegi-Kiss Pál halasztó indítványát a képviselőház elutasította, és a tv.-javaslatot általánosságban elfogadta.

Klebelsberg messzemenő egyetértése mellett, a részletes tárgyalás során a törvény szövegébe beépült Petrovác Gyula képviselő javaslata is, amelynek értelmében a Gyűjteményegyetem Tanácsába – a négy új tag közé – a főváros képviselőjét hívják meg. Nem támogatta azonban a ház az előbbi képviselőnek azt az indítványát, amelynek értelmében a közgyűjteményekben alkalmazott tudományos tisztviselők és a tudományos segédszemélyzet tagjai csupán egyéves gyakorlatukról és ne a képességeikről és szakmai jártasságukról legyenek kötelesek a Tanácstól bizonyítványt szerezni⁶². A kisebb, szövegszerű módosításokat követően a ház elnöke a részletes vitát lezárta. A törvényjavaslat harmadszori olvasására a következő napon, 1928. március 9-én, az országgyűlés képviselőházának 142. ülésén került sor. A ház a tör-

vényjavaslatot harmadszori olvasásban is elfogadta, majd tárgyalás és hozzájárulás végett a Felsőházhoz helyezte át⁶³. Ezt követően a törvényjavaslat átkerült a Felsőházba, majd kormányzói jóváhagyását követően, a képviselőházi tárgyalástól számított egy év múlva, 1929. március 22-én tették közzé a Magyar Törvénytarban.

A két törvény: a Magyar Országgyűlés által 1929-ben kodifikált, valamint az 1922-es, a Gyűjteményegyetemről szóló törvény egységes jogi keretbe foglalta a magyar közgyűjtemények fenntartásának és működésének kérdéseit, oly módon, hogy a nemzeti gyűjtemények az 1922-es, a többi közgyűjtemény, múzeum, könyvtár és levéltár ügyének szabályozását pedig az 1929. évi törvény határozta meg.

A törvény hat fejezetből és összesen ötvenkét paragrafusból áll. Az első fejezetben a gyűjtemények közgyűjteménnyé nyilvánítását, állami felügyeletét és támogatását szabályozták. Ez a paragrafus határozta meg a közgyűjtemény fogalmát. Ennek értelmében közgyűjtemény az a muzeális és könyvtári gyűjtemény, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának javaslata alapján közgyűjteménnyé nyilvánít⁶⁴. A Tanács javaslattételi joggal élhetett az állam, a törvényhatóság, vagy a község, illetve város, valamint bármely más személy tulajdonában lévő nyilvános jellegű muzeális és könyvtári gyűjtemény esetében, amennyiben a kollekción tudományos, művészeti, történeti vagy közművelődési szempontból jelentős anyagot tartalmazott. A törvény hatálya nem terjedt ki a Gyűjteményegyetem kötelekébe tartozó nagy közgyűjteményekre, továbbá az Országgyűlés, valamint más minisztériumok fennhatósága alá tartozó gyűjteményekre. A közgyűjteménnyé nyilvánítás tekintetében különbséget tett a törvény az állam, a törvényhatóságok és a községek, városok, valamint egyéb személyek tulajdonában lévő, de már korábban is az állam felügyelete alatt álló gyűjtemények között, illetve az állami felügyelet alatt nem álló, és nem az állam, törvényhatóságok és községek, városok tulajdonában lévő gyűjtemények között. A különbségtétel abban jelentkezett, hogy ez utóbbiak kizárólag a tulajdonos beleegyezésével – tehát a magántulajdon tiszteletben tartásával – voltak nyilvánossá minősíthetők, s csak ebben az esetben kerülhettek állami felügyelet alá. Fontos eleme volt a törvénynek, hogy a muzeális és a könyvtári gyűjtemények közgyűjteménnyé

nyilvánítása az azokban őrzött dokumentumok értékétől és közérdekű jelentőségétől függött. Itt részletezték azoknak az intézményeknek a körét, amelyeket nem lehetett közgyűjteményekké nyilvánítani. Ilyenek voltak egyrészt azok a gyűjtemények, amelyekre rendeltetésük nélkül, másrészt pedig azok, amelyekre természetük miatt fogva nem terjedhetett ki a törvény hatálya. Az első csoportba tartoztak az egyetemi gyűjtemények, amelyek részben oktatási és tudományos rendeltetésük miatt, részben pedig az egyetem tudományos autonómiája miatt nem voltak más szervezet felügyelete alá sorolhatók, illetve a kizárólag népművelési célokat szolgáló szemléltető gyűjtemények és a népkönyvtárak⁶⁵. A második csoportba tartoztak a közhatalóságok és a volt hiteles helyek levéltárai és iratanyaga. Jóllehet a törvény hatálya nem terjedt ki e gyűjteményekre, ám az itt őrzött dokumentumok, valamint az intézményekben folyó szakmai munka felügyeletéről a törvény negyedik fejezete abban az értelemben rendelkezett, hogy e levéltárak történelmi jelentőségű iratanyaguk tekintetében a VKM főfelügyelete alá tartoznak, s e jogát a tárca a Tanács útján gyakorolja. Ám az intézmények rendezetlensége, a minimális tárgyi és személyi feltételek hiánya miatt a tárca először – az érdekelt minisztériummal együttműködve – szakértők bevonásával alkotson szabályrendeletet, amelyben e levéltárak működésének tárgyi, szakmai és személyi kritériumait kell megfogalmazni. A törvényhatósági levéltárnokok minősítésére és ezeknek az állásoknak pályázat útján történő betöltésére vonatkozó korábbi jogszabályokat a törvény hatályon kívül helyezte, s ott a közgyűjtemények tisztviselőire vonatkozó előírásokat kellett alkalmazni. A volt hiteles helyek, az egyházi testületek és hatóságok levéltárainak és azok iratanyagának biztonságos elhelyezése, rendezése, valamint a tudományos kutatás céljaira alkalmassá tétele érdekében a VKM-nek az egyházi hatóságokkal kellett egyeztetnie, a végleges szabályozás megtörténteig azonban a tárcának – akár saját hatáskörben történő ideiglenes intézkedések megtételével – gondoskodnia kellett az iratanyag biztonságos elhelyezéséről, a pusztulástól történő megóvásáról. Az ideiglenes intézkedések ellen azonban a közigazgatási bíróságnál – szükség esetén – panasszal lehetett élni.

A törvény intézkedett arról is, hogy a közgyűjteménnyé nyilvánított intézmények jegyzéke rendre megjelenjen a

hivatalos lapban, s ugyanitt közzölték a múzeum, illetve a közkönyvtár⁶⁶ név használatának engedélyezését is.

A további paragrafusok részletekbe menően szabályozták a tárca felügyeleti jogait. A VKM számára eddig rendeleti úton biztosított főfelügyeleti jogot törvénybe iktatták, és meghatározták azokat a területeket, amelyekért a minisztérium tartozik felelőséggel: az intézmény tudományos, művészeti és közművelődési tevékenysége. A kultusztárca főfelügyeleti jogát a Gyűjteményegyetem Tanácsa révén gyakorolta, s e feladatok ellátása érdekében a Tanács számát négy fővel megemelte. A közgyűjtemények felügyeletével kapcsolatos ügyviteli teendők ellátásával a Nemzeti Múzeum főigazgatóját, mint a közgyűjtemények országos felügyelőjét bízta meg, s ugyancsak az ő feladata volt a felügyelete alatt álló közgyűjteményeket az Országos Magyar Gyűjteményegyetem igazgatótanácsában képviselni. A közgyűjtemények felügyeletének részletes szabályait, és az ahhoz kapcsolódó tennivalóknak különböző szervek közötti munkamegosztását a tárca által jóváhagyott szabályzatban rögzítették. Ebben a fejezetben határozták meg a Tanács azokkal kapcsolatos pontos hatáskörét is: *„A tanács ellenőrzi a közgyűjtemények elhelyezését, működését és kezelését, a közgyűjtemények fenntartóit és vezetőit útbaigazítással látja el a javadalmak felhasználása tekintetében, előmozdítja a közgyűjtemények egymásközi érintkezését, gondoskodik a többpéldányok csere útján megfelelő elhelyezéséről, meghatározza egyes közgyűjtemények feladatkörét, irányát, gyűjtési körét és területet, de a közgyűjtemények anyaga más közgyűjteménybe csak a tulajdonos kifejezett hozzájárulásával helyezhető át.”*⁶⁷ A közgyűjtemények saját szabályrendelettel rendelkeztek, s azokat a Tanács véleményezését követően a kultusztárca hagyta jóvá. A hetedik paragrafus értelmében a törvény a közgyűjtemény tulajdonjogát és fenntartói jogát nem érintette, ám a fenntartó, illetve a tulajdonos intézkedéseiben köteles volt a felügyelő szervek utasítását követni. Amennyiben a fenntartó, a tulajdonos ezt elmulasztotta, vagy téves intézkedése vagy gondatlan kezelése miatt a gyűjteményt lényeges értékcsökkenés, esetleg a pusztulás fenyegette, illetve a közgyűjteménnyel rendelkező a kollektív – jogos indok nélkül – a nyilvánosság elől hosszabb ideig elzárta, a Tanács javaslata alapján a kultuszminiszter a gyűjtemény igazgatására – a nemzeti nagy közgyűjtemények tisztviselői közül és meghatáro-

zott időre – vezetőt rendelhetett ki. További szankcionálási lehetőséget is tartalmazott a törvény. Amennyiben a tulajdonos akadályozta az ily módon kinevezett vezető munkáját, és ezzel a gyűjtemény fenntartásának érdekét megsértette, abban az esetben a gyűjteményt állami kezelésbe lehetett venni. A törvényhatóságok területén működő és egyesület által fenntartott közgyűjteményeket a törvényhatóság vehette kezelésbe, ám amennyiben e joggal nem élt, vagy a tulajdonos akadályozta az átvételt, abban az esetben e gyűjtemények is állami kezelés alá kerültek. Ha a gyűjtemény tulajdonosa vagy fenntartója törvényhatóság vagy község, illetve város, akkor az állami kezelésbevétel a kultuszárca a belügyminisztériummal egyetértésben rendelte el. Hasonló volt az eljárás módja az egyházi személyek, testületek és hatóságok által fenntartott, illetve birtokolt gyűjtemények esetében is, ám itt az egyházi hatóságokkal kellett egyeztetni. A törvény biztosította a fenntartók számára is a jogvédelmet: egyrészt az állami kezelésbevétel ellen a közigazgatási bírósághoz lehetett fordulni, másrészt pedig az állami kezelésbevétel csupán ideiglenes jellegű lehetett, és addig tartott, amíg a fenntartó, illetve a tulajdonos nem tudta biztosítani a szakszerű és a felügyelet által előírt feltételeket. A megfelelő körülmények biztosítása esetén a tulajdonos, illetve a fenntartó visszakaphatta a gyűjtemény kezelésének jogát.

A törvény részletesen felsorolja a törvényhatóságok és a községek, illetve városok közgyűjteményeikkel kapcsolatos kötelességeit. „1. közgyűjteményeiket a gyűjtemény értékéhez, a tudomány és közművelődés igényeihez mért épületben méltóképpen elhelyezni, őrizetükről és kiadásairól fedezéséről, egyetemi városokban pedig arról gondoskodni, hogy a közgyűjtemény az egyetemi oktatás előmozdítására is szolgálhasson; 2. a rendezetlen vagy leltározatlan közgyűjtemények szakszerű rendezését és leltározást a Tanács irányítása mellett fogantatni; 3. közgyűjteményeik működéséről a Tanácsnak évenként részletes jelentést tenni, az évi munkatervet és költségirányzatot oda felterjeszteni, továbbá a közgyűjtemény céljára felhasznált összegekről elszámolni; 4. a közgyűjtemény kezelésére a Tanács kívánságára a belügyminiszter hozzájárulással más munkakörben nem foglalkoztatott tudományos tisztviselőt alkalmazni; 5. könyvtáraik adatainak az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központozat beszállításáról gondoskodni.”⁶⁸ Az állami támogatásban ré-

szesülő egyéb közgyűjtemény fenntartójára vagy tulajdonosára nézve – a főállású tudományos tisztviselő alkalmazásától eltekintve – valamennyi kötelesség érvényes volt.

A törvény egyértelműen szabályozta a közgyűjteményi intézmények fenntartási és fejlesztési költségeinek biztosítását is: ennek értelmében a kultuszárca felügyelete alá tartozó közgyűjtemények fenntartása, fejlesztése és az adminisztratív költségek fedezése a fenntartó, illetve a tulajdonos feladata; a tudományos és kulturális szempontból, tehát közérdekből szükséges tervszerű gyarapítás, s az ezzel kapcsolatos tudományos munkák – ásatások, gyűjtőutak, kiadványok –, valamint az általános közművelődést szolgáló előadások, kiállítások támogatása állami feladattá minősült. Az állami feladatok finanszírozására létrehozták a Közgyűjtemények Országos Alapját, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum kezel, és amely két forrásból merített: egyrészt az állami költségvetésből, másrészt pedig adományokból. Az állami feladatnak minősített közgyűjteményi tevékenységet – a Tanács javaslata alapján – e forrásból finanszírozták.

A második fejezetben rendelkezett a törvény a törvényhatósági és községi, városi közgyűjtemények személyzetéről. A jogszabály kimondta, hogy a közgyűjtemények személyzete a törvényhatóságok és a községek, illetve városok közigazgatási alkalmazottainak létszámába tartozik, és őket minden tekintetben azonos jogok illetik meg, mint az utóbbiakat.⁶⁹ A személyi kérdések másik fontos tétele az volt, hogy a közgyűjtemények tudományos tisztviselői és a tudományos segédszemélyzet minősítésére a Gyűjteményegyetemnél meghatározott elveket⁷⁰ kellett alkalmazni. Ugyanakkor itt is alapelveként fogalmazódott meg, hogy a közgyűjteményi munkakörök maradéktalan ellátásához szükséges a múzeumi, leltári, illetve könyvtári gyakorlati ismeretek és jártasságok megszerzése, és a megfelelő tanfolyam elvégzése, illetve vizsga letételére a tisztviselők kötelezhetők. A tisztviselők címének és rangjának megállapításánál, illetve az állások betöltésénél minden területen hasonlóan jártak el, mint a Gyűjteményegyetem intézményeinél.

A harmadik fejezet rendelkezett az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatásáról – gyűjtés, ásatás stb. – és védelmükről. A törvény értelmében a muzeális kutató és gyűjtőmunka, valamint az azzal kapcsolatos tudományos tevékenységek tervét a gyűjteményegyetemi

törvény értelmében a Tanács határozta meg. Ezzel az intézkedéssel a helyi jellegű ásatásokat és gyűjtéseket is centralizálták, s a megnövekedett feladatok végzésére a Tanácson belül szakbizottságokat alakítottak. A szakbizottságoknak azonban csupán tanácsadó és véleményező jogkörük volt, s javasataikat az érdekelt közgyűjteményi ügyekben illetékes szaktanács bírálta el. A kutatással és a gyűjtéssel kapcsolatos, valamint a kulturális közkinccsek megszerzéséhez szükséges kiadások finanszírozását a Közgyűjtemények Országos Alapja végezte⁷¹. A törvény a közgyűjteményekben található értékek elidegenítését csak a Tanács jóváhagyásával engedélyezte, e nélkül az ide vonatkozó szerződés érvénytelenné vált. A közgyűjtemények védelmében fontos szerepet játszott az is, hogy a művészeti, tudományos, történeti vagy muzeális szempontból különös jelentőséggel bíró ingóságokról a Tanács – a tulajdonos egyidejű értesítése mellett – nyilvántartást készített, amelyhez az adatokat a tulajdonos köteles volt megadni. Könyvtári dokumentumok terén a bejelentési kötelezettség csak az 1712 előtt megjelent magyar vagy magyar vonatkozású művekre, illetve az 1526 előtt megjelent egyéb tartalmú nyomtatványokra terjedt ki. A fokozottan védett műemlékekről készült nyilvántartás elkészítésére a törvény kilenc hónap határidő szabott ki, s az ily módon nyilvántartott muzeális anyagra a Tanácsnak – eladás esetén – elővásárlási joga volt. A nyilvántartott kulturális értékeket csak a Tanács engedélyével lehetett külföldre kivinni, s az engedélyezést a Tanácsnak – minden indoklás nélkül – joga volt megtagadni. Az engedély megtagadása esetén, a tulajdonos kívánságára a gyűjtemény vagy a tárgy megválthatóvá vált. Amennyiben a megváltási árban a felek nem tudtak megállapodni, és a tulajdonos továbbra is ragaszkodott kiviteli szándékához, abban az esetben az állam élhetett a kisajátítási joggal, ám ebben az esetben is a valódi és teljes kártalanítás elve volt mértékadó.

A negyedik fejezet rendelkezett a már korábban értelmezett közhatóságok és a volt hiteles helyek levéltárainak ügyéről.

A törvény ötödik fejezete a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelezpéldányainak beszoigálatásáról, és a beszoigálatott példányok hasznosításáról szólt. A törvény szerint a korábbi gyakorlatnak megfelelően a Magyarországon nyomtatott, gépi sokszorosítás útján legalább 25 példányban készült nyomdatermékek-

ből négy példányt kellett ingyenesen beszoigálatni tudományos célokra. A kötelezpéldányokból a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, valamint a Magyar Országgyűlés Könyvtára részesült, a két utóbbi könyvtár azonban csupán válogatási joggal rendelkezett. A korábbi kötelezpéldány-szoigálatástól eltérően azonban a Statisztikai Hivatal Könyvtára is teljes mértékben részesült – műfajától függetlenül – valamennyi nyomtatványból. Ez az intézkedés alapozta meg a teljes magyar könyvtermés második gyűjtőhelyét, amelyet elsősorban a biztonságos megőrzés tett indokolttá. A kötelezpéldányok gyűjtése kiterjedt a hatóságok által, törvényi okok miatt elköbzott, betiltott művekre is. A kötelezettség itt az eljáró hatóságokat terhelte, és a műveket három példányban kellett beszoigálatni: az Országos Széchényi Könyvtár, a Statisztikai Hivatal Könyvtára, valamint a Magyar Országgyűlés Könyvtára számára. Az elköbzásból, betiltásból eredő művekkel kapcsolatosan a könyvtáraknak – a többi kötelezpéldányhoz hasonlóan – megőrzési feladatuk volt, ám azokat elkülönítetten kellett kezelni, és biztosítani kellett a nyilvánosság előli elzárásukat. Új elem a kötelezpéldány-szoigálatásban, hogy a magyar királyi államnyomda által előállított és államérdekből ideiglenesen vagy véglegesen titkosnak minősített nyomtatványok szoigálatási kötelezettségét is elrendelte. Itt azonban az eljárás eltért a rendes ügymenettől, és csupán a Széchényi Könyvtár és a Statisztikai Hivatal Könyvtára kapott a nyomtatványokból. Az államérdekből titkosnak minősített kiadványokból az államnyomda feladata volt két példány megőrzése abból a célból, hogy majd a beszoigálatást gátló ok megszűntét követően azokat át tudja adni a két könyvtár számára. A kiadvány megjelenéséért felelős hatóság rendelkezhetett arról, hogy mikor kerüljenek át e nyomtatványok a könyvtárak gyűjteményébe, illetve azokat a könyvtárak nyilvános hozzáféréssel vagy továbbra is zárt módon kell, hogy őrizzék. A törvény pontosan szabályozta azt is, hogy a kötelezpéldány-szoigálatást milyen minőségben teljesítsék a nyomdák, illetve a kiadók⁷². Ennek értelmében a könyvtárakat teljes és hibátlan példányok illették meg, az egy kiadáshoz tartozó, ám különböző papírműőségben előállított kiadványok közül a jobb, tartósabb minőségű papíron készített nyomtatványt kellett beszo-

gálatni, nyers ívek – krudák – formájában csak azokat a kiadványokat lehetett beküldeni, amelyeket ebben a formában hoztak forgalomba, a többit be kellett kötni. A korábbi rendelkezést megváltoztatta az új törvény abban az értelemben is, hogy míg az 1897. évi törvény – bizonyos körülmények között – felmentést adott a kötelespéldány-szolgáltatás alól, addig az új szabályozás ezt teljesen kizárta. Továbbra is voltak azonban olyan nyomtatványok, amelyeket nem kellett beszolgáltatni, mert nem tartoztak a könyvtári anyagok közé. Ilyenek voltak például az érték- és hitelpapírok és értékjegyek, a hivatali ügykezelésre szánt és üzleti nyomtatványok, a vonalazott úrlapokról, az etikettekről és a vignettákról, a családi értesítésekről, levélpapírosokról, látogató és köszöntőjegyekről, az egyesületi szavazólapokról, a könyvmatos és egyéb gépi (írógépi) többszörösítés útján másolt, és 25 példánynál nem nagyobb számban, magánhasználatra készült kéziratokról, a fényképekről, ha azok tisztán vegyi úton készültek. A felmentés azonban e nyomtatványok tekintetében is korlátozott volt, mert a törvény 33. paragrafusa külön szabályozta, hogy ezekből a nyomtatványokból mely esetekben szükséges mégis a kötelespéldány beküldése. A szolgáltatás alá estek például a hivatalok, ipari és kereskedelmi vállalatok, egyesületek és társulatok éves jelentései, zárszámadatai, alapszabályai, a falragaszok, a színlapok, a műsorok, a műsoros meghívók, a gyászjelentések, a tudományos célra készült facsimilék, a tankönyveket helyettesítő könyvmatos tanári előadások, a kompendiumok, a jegyzetek, a könyvmatos hírlapok. A kötelespéldány-szolgáltatás ellenőrzésére a kedvezményezett könyvtáraknak lehetőségük volt: a nyomtató által kötelezően vezetett nyomdatermék-kimutatást negyedévente be kellett mutatni a könyvtárak számára, s a két válogatási joggal rendelkező könyvtár – az akadémiai és az országgyűlési – e naplók alapján jelölte ki az általa igényelt kiadványokat. A szabályok be nem tartása esetén kemény szankciókat alkalmazott a törvény. A könyvtár a be nem szolgáltatott nyomdatermék más forrásból megvásárolhatta, s a költségek a mulasztót terhelték, vagy kérhette a közigazgatási hatóságtól – akár házkutatás révén is – a kiadvány hatósági lefoglalását, s az eljárással kapcsolatos költségek szintén a mulasztót terhelték. Az úgynevezett ügyészégi kötelespéldányokat – amennyiben azokra már az ügyészen nincs szükség – köteles volt a szervezet tudományos cé-

lokra, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ javaslata alapján, a VKM által kijelölt a könyvtár részére átadni.

A törvény hatodik fejezete a büntető, az életbeléptető és a záró rendelkezéseket tartalmazza. A szankcionálásban meglehetősen keményen lépett fel a törvény. A régészeti emlékekkel kapcsolatos törvényi szabályozás megszegése esetén hat hónapig terjedhető fogházbüntetés volt kiszabható. A közgyűjteményben őrzött kézirat, könyv vagy más tárgy eltulajdonítása esetén, illetve a kikölcsozött dokumentum határidőre vissza nem szolgáltatása esetén az elkövető – amennyiben az nem esett súlyosabb büntető rendelkezés alá – kihágást követett el, és a közigazgatási hatóságok által egyhónapos elzárásra volt ítélhető. A kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása esetén – a pótláson kívül – pénzbüntetést szabhattak ki, amelynek értéke a be nem szolgáltatott nyomdatermék ötszörösére is rúghatott. A pénzbüntetésekből befolyt bevételek a Közgyűjtemények Országos Alapját gazdagították.

Az 1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról

A magyar kultúrpolitika és közigazgatás 1930-as évekbeli sajátos vonása tükröződik abban, hogy a magyar könyvtárügy fejlődését meghatározó törvényi szabályozás címében nem viseli ugyan a könyvtár fogalmát, ám hatálya kiterjed a magyar könyvtárak egy részére is. Az 1934. évi VIII. törvény a Magyar Nemzeti Múzeum működését és szakmai tevékenységét szabályozta, amelynek szervezetébe sorolták a korábbi Gyűjteményegyetembe foglalt múzeumokat, könyvtárakat és levéltárakat is. Az új konstrukció megalkotására *Hóman Bálint* kultuszminisztersége alatt került sor. A törvényjavaslatot 1934. március 2-án nyújtotta be tárgyalásra a vallás- és közoktatásügyi miniszter, amelyet ezt követően a közoktatásügyi bizottság vitatott meg, és 1934. március 7-én képviselőházi tárgyalásra alkalmasnak minősítette. A képviselőház 1934. március 20-án, a 253., illetve március 21-én, a 254. ülésén tűzte napirendre. A képviselőházi tárgyalást követően 1934. április 25-én a felsőház közoktatásügyi bizottsága elé került a javaslat, majd a felső-

ház 1934. május 1-én, az 56. ülésen hagyta jóvá. A törvényhozási folyamaton a törvényjavaslat igen gyorsan végighaladt, mivel sem az alsóházi, sem pedig a felsőházi vitában nem volt a napirendhez hozzászóló. A Magyar Törvénytárban 1934. június 2-án jelent meg a törvény végleges szövege.⁷³ A napirend előterjesztője *Zsindely Ferenc*, a közoktatásügyi bizottság előadója volt. Az előterjesztő számba vette azokat a körülményeket, amelyek a korábbi törvény megváltoztatását indokolták, és beszédekben külön kiemelte azokat a tényezőket, amelyek a Gyűjteményegyetem kritikájaként is felfoghatók. Véleménye szerint az 1922. évi XIX. és az 1929. évi XI. törvénycikk – miközben megteremtette az országos gyűjtemények jogi egységét, aközben – nem teremtette meg a jogi értelemben egységes intézmények gyűjteményi integrációját. Ezért továbbra is megmaradt az a szemlélet, hogy valamennyi kollekció féltve őrizte gyűjteménye különállását, amely a tényleges egyesülést megakadályozta. Az új törvénytervezet éppen ezt kívánta megszüntetni: „*De a javaslat továbbmegy az 1922:XIX. tc. helyesbítésében. Az egy jogi személy önkormányzatába foglalt közgyűjteményeket nem tekinti külön-külön gyűjteményegységeknek, miként azt az 1922:XIX. tc. tette, hanem valójában egységes szervezetté olvasztja be öt gyűjteménycsoportba, mégpedig tisztán tárgyi szempontok szerint.*”⁷⁴ A Gyűjteményegyetemről szóló törvény megváltoztatásának további indokaként az előterjesztő azt is megemlítette, hogy a gyűjtemények szakmai szempontjai mintha elhalványulni látszódtak volna a személyi kérdések mellett. „*De csakhamar más zavaró körülmények is jelentkeztek, amelyek a gyakorlatban mindinkább elhomályosították az 1922:XIX. tc. eredeti álláspontját. A kultusztárca körén belül más feladatoknak lehetőleg egyszerű megoldására való törekvés háttérbe szorította a Nemzeti Múzeum történeti gondolatát. Már a Gyűjteményegyetemről szóló törvényjavaslat általános indoklása mintha felcserélné a javaslat címében megjelölt kettős cél sorrendjét és mintha a tudományos gyűjtemények tisztviselői karának státusz-ügyére nagyobb gondot fordítna, mint magukra a közgyűjteményekre.*”⁷⁵ A Gyűjteményegyetem működésének nehézségeit vélte az előadó abban is felfedezni, hogy az integrált intézmény – eltérve az eredeti koncepciótól – nem csupán gyűjteményeket, hanem egyéb tudományos intézményeket is magában foglalt. Ezért az 1934. évi törvényjavaslatban elhagyták a Gyűjteményegyetem

megnevezést, amelyet a megalkotása óta eltelt tizenkét év során sem tudott a közvélemény megszokni, és a közgyűjtemények egyeteme, a régi hagyományokhoz visszatérve, ismét a Magyar Nemzeti Múzeum nevet használta.

A nagy nemzeti gyűjtemények újbóli egységbe foglalása Hóman Bálintnak a Nemzeti Múzeum gyűjteményéről és feladatáról vallott felfogását tükrözi. Hóman Bálint 1923-ban, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatása alkalmából elmondott beszédében⁷⁶ ezt részletesen ki is fejtette. Főigazgatói beszédében jelentős hangsúlyt kapott – az általa nem minden tekintetben fenntartás nélkül támogatott – közgyűjteményi decentralizáció. Hóman az intézmények széttagolásában a nemzeti kulturális örökség szétaprózódását és az egységes szakmai fejlesztés és fejlődés fiaszkóját látta, ezért örömmel üdvözölte az 1922. évi gyűjteményegyetemi törvényt, ám beszédében hangot adott azzal kapcsolatos kritikájának is. „*Mindenesetre örvendetes, hogy e két nagy tudományos intézet (a korábban a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetéből kivált Országos Szépművészeti Múzeum és az Országos Iparművészeti Múzeum) az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében szorosabb szervezeti és adminisztratív kapcsolatba került intézetünkkel. ... A Magyar Nemzeti Múzeum történetileg kialakult és nagy nemzeti kultúráértéket jelentő belső szervezeti egysége minden körülmények között fenntartandó és csupán ez egység külső keretének, formájának és eddigi fejlődésében előírt módosításáról lehet szó. A haladó kor és a specializálódó tudomány által megkövetelt decentralizáció végrehajtásával egyidőben gondoskodni kell a szerkesztési egységet alkotó intézetek magasabb kultúrpolitikai szempontból kiinduló s a napi politika és a miniszteriális bürokrácia személyi változásaitól független, egységes természetű és állandó irányú centrális irányításáról, ami csupán egy autonóm szervezet keretében képzelhető el. Véleményem szerint ez a történeti alapokon álló decentralizáció s vele kapcsolatban a gyűjtési körök végleges szabályozásának odiózus kérdése is a Magyar Nemzeti Múzeum tradícióinak és szervezeti egységének minden sérelme nélkül, szinte ideálisan oldható meg a Nemzeti Múzeumból kiszakadt gyűjteményeket is magában foglaló Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében, némi – a tényeket semmiben sem érintő – szervezeti módosításokkal. ... A Magyar Nemzeti Múzeum szempontjából az*

*Országos Magyar Gyűjteménygyűjtemény jelentőségét az új szervezet előnyét éppen abban kell látnunk, hogy keretében könnyebben és gyorsabban juthat befejezéshez az intézetünk százhusz éves fejlődésében gyökerező szervezeti átalakulás.*⁷⁷ Hóman véleménye szerint a Gyűjteménygyűjtemény és a Nemzeti Múzeum szervezeti változásainak végső elemeként az új szervezetnek a tradicionális Magyar Nemzeti Múzeum nevet kellene felvennie, ahol a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának funkcióját a Gyűjteménygyűjteményi Tanács venné át. Ebben az értelemben megszűnne a Magyar Nemzeti Múzeum korábbi főigazgatójának státusza, hiszen annak megnevezése és jogköre az integrált közgyűjtemények vezetőjére szállna át. Az egyesített intézmény főigazgatói feladatköre azonban nem elsősorban az adminisztratív és a reprezentatív tevékenységre, hanem igen erőteljesen és szinte kizárólag a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó intézetek egységes és állandó szellemű tudománypolitikai irányítására és ellenőrzésére, valamint az intézeti szervezet és autonómia teljes kiépítésére vonatkozna. A kultúrpolitikus határozott véleményének adott hangot, amennyiben a Magyar Nemzeti Múzeumnak a gyűjteménygyűjteményi szervezetben, a korábban már rendre kifogásolt és az 1922. évi törvényben megfogalmazottaknál jóval nagyobb és erősebb képviselőket követelt.⁷⁸

Az új törvény szellemége – a megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális környezetet túl – a Magyar Nemzeti Múzeum megalapításával kezdődő közgyűjteményi igazgatás, illetve a két miniszter kultúrpolitikai koncepciójának különbözőségét is mutatja. A Klebelsberg Kuno és a Hóman Bálint által képviselt kultúrpolitika elfogulatlan és tudományos feldolgozottságának hiánya miatt itt nem vállalkozhattunk arra, hogy a két miniszter művelődéspolitikai felfogását részletekbe menően bemutassuk, csupán azokra az alapvető különbözőségekre igyekszünk rámutatni, amelyek a nemzeti közgyűjtemények önkormányzatának és igazgatásának egymástól eltérő koncepcióját is magyarázzák. A Hóman művelődéspolitikai eszmeiségét feldolgozó *Tőkéczi László-féle tanulmány*⁷⁹ a két kultúrpolitikus által képviselt koncepcionális különbözőséget elsősorban azokban a megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyokban látta, amelyek a két miniszter szocializációját meghatározták. Mindkét miniszter tudatosan és jellemzően választotta szét az elit- és a tömegkultúrát, ám a

két kultúra fontosságának, preferáltságának felfogásában, és főként annak motivációiban már jelentős különbségek érzékelhetők. Klebelsberg felfogásában és tevékenységében az elitkultúra primátusa főként a sorrendiségben, Hómannál pedig rangsorukban mutatkozott meg. Ezzel kapcsolatos véleményét Klebelsberg több helyen is kifejtette, itt csupán két okfejtését idézzük. *„Az ellen a veszedelem ellen kell küzdeni, hogy az állam keretén belül a csoportosulás ne akként történjék, hogy a nemzeti gondolatot az intelligencia, a nemzetköziséget a fizikai munkáság képviseli, mert ez a társadalom kettészakadását és a nemzetek felbomlását jelentené. ... a nacionalizmusnak, a nemzeti politikának nagyon népiesnek kell lennie, hogy a népet megtarthassuk a nemzeti alapon. E részben meggyőződésem, hogy a népiesség nem a választójog szűkebb vagy tágabb megvonásán, általában nem az alkotmányjog terén dől el, hanem a kormányzat és a közigazgatás népszerűségi irányán. ... A magyar nacionalizmusnak minden téren meg kell hogy legyen a maga speciális programja. Ez a program a kultúrpolitikában nem lehet más, mint: a nemzeti termelés élére európai nívón álló vezetők ezreit, a nemzeti termelés szolgálatában pedig magas erkölcsi és értelmi kultúrával bíró tömegek millióit állítani.*⁸⁰ *„... én különösen a népoktatás ügyéről a multokban kevesebbet beszéltem, ami azonban nem jelenti azt, hogy nem is cselekedtem volna. Csak mivel úgy éreztük, hogy teljes gőzzel az akciót nem vezethetjük be, jobbnak láttam a program kifejtését akkorra halasztani, amikor majd a cselekvéshez szükséges anyagi eszközök rendelkezésre fognak állni. Minthogy pedig ma abban a kedvező helyzetben vagyok, hogy egy nagyszabású akciót indíthatunk meg, most igenis nemcsak jogom, hanem kötelességem is, hogy elmondjam, hogy ezt az akciót miként óhajtom beállítani. ... Kéthly Anna t. képviselőtársunk szövegében az iskolán kívüli népművelés kérdéséről is. Ez is olyan kérdés, amelyről én eddig nem beszéltem, nem azért, mintha nem tudtam volna, hogy ezek a kérdések miben állnak, vagy hogy ezeket hogyan kellene megvalósítani. De nem szóltam a kérdésről azért, mert a szükséges anyagi eszközök nem állottak rendelkezésre. Most azonban e téren is nem minden alap nélkül életem remény, hogy nagyobb nyomatékkal megindíthatjuk az akciót. Nemcsak a népkönyvtáraknak sokkal nagyobb arányú kifejlesztésére gondolok, nemcsak vetítőgépeinknek és diaposzítíváinknak szaporítására, a gramofonok a nép-*

művelés szempontjából való hasznosítására, hanem a rádióban olyan taneszköz birtokába jutott a modern pedagógia, amelynek horderejét még egészen át sem lehet tekinteni. Hiszen ha mi tanyasi és falusi iskoláinkat el tudjuk látni rádiókészülékekkel, akkor úgyszólván innen Budapestről az egész országnak lehet előadást tartani. ... Mondom, a rádió folytán az iskolán kívüli népművelés szempontjából egész Magyarország jóformán egy nagy tantermet képez, s az oktatásnak oly lehetőségei nyílnak meg számunkra, melyeket a mi elődeink még nem ismertek. Annál nagyobb a felelősségünk, hogy ezekkel a lehetőségekkel éljünk is. ... Azt hiszem, ha hároméves minis-tersegem alatt valami szolgálatot tettem a magyar nemzetnek, az abban állt, hogy rámutattam arra, hogy a kérdés nem az, hogy népművelés, vagy egyetem, vagy magas-kultúra, hanem a kérdés az, hogy népművelés és magas kultúra. (Úgy van! a jobboldalon!) Mi ugyanakkor építjük az alföldi tanyákat, a népiskolákat, amikor rendbe hozzuk menekült egyetemeinket.⁸¹ Klebelsberg és Hóman felfogásbéli különbözőségének érzékeltetésére – hasonlóan az előzőhöz – néhány példát mutatunk be az utóbbi beszédeiből is. „A kultúrpolitikában nálunk éppúgy mint külföldön, két ellentétes irány csendes küzdelmének vagyunk szemtanúi. Az egyik, mondhatjuk tudománypolitikai irány hívei, a fejlődésre képes öncélú, tiszta tudományban látják a nemzeti kultúra alapját s ehhez képest a tiszta tudomány művelését, fejlesztését, tudományosságunk színvonalának emelését tartják legelőkelőbb kultúrintézményeink – az egyetemek, a Magyar Tud. Akadémia s az országos múzeumok, könyvtárak és levéltár – feladatának. Teljes mértékben elismerik ugyan a gyakorlati élet és a népművelés szempontjának fontosságát, de e szempontok érvényesítését s ilyirányú szükségletek kielégítését nem tekintik a tudományos intézmények elsőrendű feladatának, lévén e célokra külön gyakorlati irányú és közművelődési célzatú intézményeink. A másik, mondjuk közművelődéspolitikai irány hívei, tagadják a tudomány öncélúságát. A tudományok értékmérőjét gyakorlati alkalmazhatóságukban keresik s az összes kultúr-intézmények főfeladatát a népszerűsítő tudományos munkában, a népművelésben és gyakorlati képzésben látják. Magam ... a tudománypolitikai irány híve vagyok. ... Meg vagyok ugyanis győződve, hogy az öncélú, tiszta tudomány az alapja minden kultúrának és az egész köz-műveltségnek s arról is, hogy a tiszta tudomány műhelyei-

nek lerombolása, illetőleg gyakorlati, népművelő intézményekké való átalakítása nemcsak a magyar tudománynak, hanem e tudomány függvényeinek: a magyar közműveltségnek s a magyar nemzeti kultúrának is teljes csődjéhez vezetne. ... tudományos intézményeinknek ki kell venniök részüket a gyakorlati oktatás és a népművelés feladataiból is. Ily természetű munkásságunknak azonban sohasem szabad a tudományos munka rovására előtérbe nyomulnia, sohasem szabad veszélyeztetnie az intézetek tudományos karakterét.”⁸² Jóllehet későbbi minisztersége idején Hóman ilyen markánsan soha nem fogalmazta meg az elitkultúra elsőbbségét hirdető véleményét, ám tevékenysége, illetve a nevével fémjelzett tárca intézkedései többnyire ezt tükrözték, annak ellenére, hogy írásai-ban és beszédeiben rendre feltűnik a tömegkultúrával kapcsolatos feladatok részletezése is. „Elsőrendű tudományos feladatai mellett másodsorban népművelő, oktató hivatása is van Múzeumunknak. E hivatásának azáltal felel meg, hogy szemléltetésre és szélesebb körök okulására alkalmas anyagát szigorúan tudományos rendszerezésben állandó és időszaki kiállításokon, tudományos könyveit olvasótermében a tanulóifjúság és nagyközönség számára is hozzáférhetővé teszi s a Múzeum anyagának szemléltető bemutatását programjukba felvevő tanintézetek és tanfolyamok tanárainak ilyenirányú munkáját – szakértő – magyarázó tisztviselők kirendelésével – támogatja. Sajnos, e hivatásának a Magyar Nemzeti Múzeum – megfelelő helyiségei hiánya miatt, de az úgynevezett művelt nagyközönségnek, sőt a tanárság egy részének is teljes közönye miatt sem – felelhet meg oly mértékben, mint ez kívánatos volna. Szükségesnek tartanám ezért, hogy a tanügyi hatóságok és a társadalmi egyesületek útján propagandát indítsunk világhírű gyűjteményeink minél tágabb körben leendő megismertetése végett.”⁸³ Hóman többször hangoztatta, hogy a kultúrpolitika terén – a Klebelsberg által megteremtett keretek tartalmi kitöltésén túl – számára már nem maradt feladat, mégis az országos nagy gyűjteményeket magába foglaló két szervezet – a Gyűjteményegyetem és a Magyar Nemzeti Múzeum – önkormányzati rendszeréről másként vallott. „Mivel a Gyűjteményegyetem részére kissé bőkezűen megadott önkormányzati jogoknak helytelen értelmezése sür- lődásokra és összeütközésekre adhatott volna alkalmat az autonómia és a felügyelő hatóság közt, az önkormányzati jog tartalmát szabatosabban kellett meghatározni, le-

nyesve a túlzásokat és azt is figyelembe véve, hogy a múzeumi önkormányzatra – a hatósága alá tartozó intézmények sajátos természete miatt – korántsem alkalmazhatók minden vonatkozásában az egyetemi és más önkormányzatok szabályai.”⁸⁴ Hómannak a katolikus társadalomszemlélet értékrendjén alapuló személyes felfogása szerint az egyén valamennyi tevékenységében kötelezően követendő a rend, a lelkiismeretes és kitartó munka, a szigorú fegyelem és a tekintélytiszteltet. A két miniszter felfogásbeli különbségének igen lényeges összetevője a liberális gondolatok és ideológiák iránt tanúsított viszony: Klebelsberg gondolkodásában, beszédeiben és intézkedéseiben még fellelhető volt a Monarchia kora liberális gondolatainak és ideológiáinak hatása, ám Hómannál az azokhoz való viszonyulást a teljes elutasítás jellemzi. A nemzeti gyűjtemények irányítási kérdéseinél – a fenti különbözőségeken túl – talán még jellemzőbb Hómann arisztokratikus szemlélete: a Klebelsberg-féle Gyűjteményegyetem 1922. évi szűkös hatókörét 1929-ben kiterjesztették egyéb közgyűjteményeinkre is, és jóllehet Hómann törvénye is kiterjed az ország valamennyi közgyűjteményére, a végrehajtás során azonban a Tanács többnyire a nagy közgyűjteményekkel foglalkozott, s kisebb, vidéki intézmények tevékenységének irányítása és koordinálása háttérbe szorult.

A Magyar Nemzeti Múzeum megalapításáról szóló 1808. évi VIII. törvény⁸⁵ alapján megszervezett gyűjtemény az évek során a nemzeti kultúra összes tárgyi emlékeit gyűjtő és megőrző intézményévé vált. Az intézmény volt hivatott arra, hogy a nemzet kulturális örökségét – könyvészeti, régészeti, történeti, néprajzi, művészeti, természetrajzi, műszaki és technikai dokumentumait – összegyűjtse, tudományosan feldolgozza, megőrizze és a közönség számára bemutassa. Ám a korábban egységes gyűjtemény a gyarapodás következtében 1870-ben hét, az 1930-as évek elejére pedig már tíz szakgyűjteményre tagozódott. Már a századfordulón egyértelművé vált, hogy az egységes nemzeti gyűjtemény szakmai alapokon történő szervezése és kezelése egyetlen igazgatási rendszerben lehetetlen, a specializálódás igénye – hasonlóan az állami, a közigazgatási élet egyéb területeihez – itt is egyre markánsabban jelentkezett. A XIX. század végére a Nemzeti Múzeumban egyesült szakgyűjtemények már nem csupán önálló szakigazgatásra, hanem intézményi önállósodásra törekedtek. Így a Nemzeti Múzeum szer-

vezetéből kivált a képtár, és más intézményekkel egyesülve jött létre a Szépművészeti Múzeum, s hasonló módon alakult önálló intézménnyé az Iparművészeti Múzeum is. E kétségkívül fontos szakmai szempontok azonban ellentmondtak az egységes nemzeti közgyűjteményi koncepciónak. Az egyre erősebb decentralizációs törekvések ellensúlyozására *Wlassics Gyula* közoktatási minisztersége idején, 1898-ban megkezdte működését a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa. E szervezet koncepciója ismét közelített az egységes nemzeti közgyűjteményi konstrukció képéhez, de egyben megjelent benne az autonóm igazgatási elv is. A Klebelsberg-féle Gyűjteményegyetem képe már határozottabb nemzeti és szakmai centralizációt és erőteljesebb intézményi igazgatási autonómiát tükrözött. Ezzel kapcsolatosan az 1934-es törvény bevezetőjében az alábbiakat fogalmazták meg: „A történelmi tradíciókat kívánja jelen törvényjavaslat érvényre juttatni, midőn legfőbb közgyűjteményeink jogi személyiségének elnevezését a Gyűjteményegyetem helyett a Magyar Nemzeti Múzeum történeti patinájú és a nemzet lelkében gyökerező nevét helyezi és a Gyűjteményegyetem tanácsa önkormányzati jogait a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsára ruházza. E mellett az autonóm igazgatás követelményeinek megvalósításában is következetesebb, mint a Gyűjteményegyetemi törvény. Míg ugyanis a Gyűjteményegyetem autonóm szerveinek, az igazgatótanácsnak és a szaktanácsoknak megalakítása részben az elnök szuverén jogkörébe tartozott, minthogy az azok üléseire meghívandó szakértő tagokat a tanács tagjai közül az elnök szabadon választhatta ki; addig e törvényjavaslat e szervek megalakítását teljes egészében az autonóm hatóságnak hatáskörébe utalja: a szakértő tagokat ugyanis az igazgatótanácsba, illetőleg a szaktanácsokba maga az igazgatótanács hívja meg, illetőleg osztja be. E mellett a szakértő tanácsstagok igazgatótanácsai, illetőleg szaktanácsai részvétele hat éven át – melyre a meghívás szól – állandó lévén, ez az önkormányzati szervek működésének folyamatosságát a múltnál tökéletesebben biztosítja. ... a Gyűjteményegyetem eredetileg mint legfőbb közgyűjteményeink egyeteme létesített. Az évek folyamán azonban nem gyűjteményi jellegű intézmények ... is a Gyűjteményegyetem igazgatása alá bocsátattak. Ezáltal a Gyűjteményegyetem gyűjteményigazgatási jellege homályosult el, másrészt az egyéb célú és rendeltetésű intézmények bekapcsolása közgyűjte-

ményeink azonos hivatáson és közös tudományos törekvéseken alapuló egységes szellemének kifejlődését is megakadályozta s egyben a gyűjtemények szakszerű igazgatását is károsan befolyásolta. E tapasztalatokon okulva visszatér e törvényjavaslat a Gyűjteményegyetem eredeti koncepciójához és a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzati szervezetébe a Gyűjteményegyetemnek kizárólag gyűjteményi jellegű intézményeit foglalja egybe, s ezzel a szervezet egészét a szakszerűség alapjaira visszahelyezi.⁸⁶ A Gyűjteményegyetem további kritikáját fogalmazta meg a törvény bevezető része abban is, hogy a korábbi törvény nem vette figyelembe az azonos típusú dokumentumok különböző intézményekben történő szóródását: például levéltári anyaggal nem csupán az Országos Levéltár, hanem egyéb intézmények is rendelkeztek, numizmatikai gyűjtemények nemcsak a Nemzeti Múzeum Éremtárában voltak megtalálhatók, hanem egyéb helyeken is. Hasonló jellegű problémák azonban jóval több intézményben és gyűjteményben is megtalálhatók voltak. Az új törvény a gyűjtemények anyaga és a gyűjteményi körök azonossága alapján a dokumentumokat öt gyűjteménycsoportba sorolta: úgymint levéltári, könyvtári, művészeti, történeti és természettudományi. A gyűjteménycsoportok fenti elhatárolása magában hordozta a gyűjteményi és a tisztviselői profilok tisztításának, átcsoportosításának és racionalizálásának szándékát és lehetőségét is, amelyeket a gazdaságosság kényszere tovább erősített. A törvény értelmében a Gyűjteményegyetem birtokában lévő ingatlanok és ingóságok tulajdonjoga átszállt a Magyar Nemzeti Múzeumra, a belföldi és külföldi tudományos intézetek igazgatásának hatáskörét pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át. A törvény értelmében a korábbi Gyűjteményegyetem, a törvény hatálybalépését követően pedig a Magyar Nemzeti Múzeum hatáskörébe tartozó intézmények önkormányzati jogát a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa által gyakorolta. Az önkormányzati jog ennek értelmében megmaradt, ám a jog az új törvény alapján a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve annak Tanácsára szállt át. A továbbiakban a korábbi Magyar Nemzeti Múzeum fogalma alá tartozó intézmény megszűnt, illetve a fogalom alá tartozó intézmények egyikévé vált. A Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzatába tartoztak a nemzeti kultúra meghatározó intézményei: Magyar Királyi Országos Levéltár közös címbe foglalt Kormányhatósági Levéltár és a Magyar Nemze-

ti Múzeumi Levéltár; az Országos Széchényi Könyvtár; az országos Magyar Szépművészeti Múzeum; a Magyar Történeti Múzeum közös címbe foglalt Régészeti-Történeti-Iparművészeti Gyűjtemények és Néprajzi Múzeum; az Országos Természettudományi Múzeum és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége. A törvény kötelezettségként írta elő, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa – egy éven belül – dolgozza ki a tagintézmények közötti gyűjtési, feldolgozási és kutatási munkamegosztást, valamint az igazgatás kérdésének szabályzatát. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzatába tartozó Közgyűjtemények Országos Főfelügyeletének hatáskörébe és irányítása alá került. A törvény harmadik paragrafusa értelmében a kollektívok gyűjtési körének megállapításáról, illetve a gyűjteményekben található egyes darabok más intézményekbe történő áthelyezéséről, az intézmények keretén belüli szervezeti változásokról a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyásával, a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa döntött. A szervezetbe tartozó közgyűjtemények első tisztviselőit az önkormányzati jogkört gyakorló Tanács javaslata és a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter előterjesztése alapján az államfő nevezte ki, s ugyancsak hasonló volt az eljárás a Közgyűjtemények Országos Felügyelőiségének élén álló, tiszteletbeli főfelügyelő esetében is. A Magyar Nemzeti Múzeum tiszteletbeli elnöki posztját, a múzeumot alkotó közgyűjtemények első tisztviselői közül, a Tanács által felterjesztett három személyből, a VKM előterjesztése alapján az államfő, a tiszteletbeli alelnököt – az első tisztviselők közül tett tanácsi javaslat alapján – a vallás- és közoktatásügyi miniszter hat évre nevezte ki. Az alelnök az elnök helyettesítésén túl ellátta a napi ügymenet feladatait is⁸⁷. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának tagjai körébe az elnökön és az alelnökön kívül, az alábbi tisztségeket betöltő személyek tartoztak: az önkormányzatba tartozó közgyűjtemények első tisztviselői és a közgyűjtemények országos főfelügyelője; a tagintézmények osztályvezetői tisztviselői közül hat évre megválasztott hat – tehát intézményenként még egy-egy – tisztviselő; a Tanács jelölése alapján, a VKM által meghívott tizennyolc szakértő, akiknek legalább kétharmad része egyetemi tanár volt; a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatója; a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára és két delegált tagja. Ám az ő tevékenységük kizárólag a

személyzeti ügyekre korlátozódott. Mint látjuk, a Tanács összetétele magán viselte a Gyűjteményegyetem Tanácsának összetételét; abban jelen volt a gyűjteményi gyakorlatot és a hivatalnoki elemet képviselők köre, csakúgy mint az elméleti szaktudás és a műértő közvélemény csoportja. A harminchárom tagú Tanács – amely az Akadémia három képviselőjével kiegészülve, esetenként harminchat tagúvá bővült – a magyar tudományos közélet és a magyar közgyűjteményügy legfontosabb szereplőit foglalta magában, ám a Magyar Nemzeti Múzeumba tömörült intézményeknek nem az egyedüli döntéshozó szerve volt. A Tanács önkormányzati jogkörében teljes ülésben, igazgatótanácsban, szaktanácsban és gazdasági tanácsban járt el. Az igazgatótanács a következő személyekből állt: a Tanács elnöke, az integrált intézményt alkotó gyűjtemények első tisztviselői, a közgyűjtemények országos főfelügyelője, továbbá a szakértő tanácsstagok közül az igazgatótanács által hat évre választott és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által felhatalmazott hat tag, valamint – személyzeti kérdések esetén – az Akadémia két képviselője. A Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzata alá tartozó intézmények külön-külön szaktanácsokat alkottak, a szaktanácsok elnöki tisztjét a Múzeum Tanácsának ügyvezető alelnöke látta el. Az egyes szaktanácsok az érdekelt intézmény Tanács-tag-tisztviselőiből, az igazgatótanács által kijelölt két szakértő tanácstagból álltak. A közgyűjtemény felügyeleti szaktanács tagjainak sorában a szaktanács elnöki feladatait ellátó ügyvezető alelnökön kívül a közgyűjtemények országos főfelügyelője, a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozó intézmények egyikének – az igazgatótanács által kijelölt – első tisztviselője, valamint a Tanács szakértői közül – ugyancsak az igazgatótanács által kijelölt – két tanácsstag foglalt helyet. A gazdasági szaktanács az ott elnöklő ügyvezető alelnökből, az intézmények első tisztviselőiből, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjéből, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatójából tevődött össze. Fontos eleme volt a törvénynek, hogy mind az igazgatótanács, mind pedig a szaktanács ülésekre, tanácskozási joggal, meghívhatók voltak további szakértők is, és az igazgatótanács gazdasági jellegű ügyeinek tárgyalására kötelezően meg kellett hívni a gazdasági igazgatót, aki azonban csupán tanácskozási és nem szavazati joggal rendelkezett.

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiterjedt jogköre volt, és szakmai, személyi, valamint jogi és igazgatási szempontból meghatározta az egyesült intézmény teljes működését. Teljes ülésen saját maga jelölte elnökét, választotta az intézményt a felsőházban képviselő tagját, tárgyalta az éves jelentéseket, határozott a magyar királyi közigazgatási bíróság előtt emelhető panaszok ügyében, állást foglalt a könyvtárügy, levéltárügy és múzeumügy általános elvi kérdéseiben. Személyi kérdések vonatkozásában pontosan körülhatárolt feladatokkal bírt: az igazgatótanácsban jelölte alelnökét, a miniszter által meghívott szakértőket, valamint a tagintézmények első tisztviselőit és a közgyűjtemények országos főfelügyelőjét; ugyancsak jelölési joggal bírt a tisztviselői állások betöltésében; az igazgatótanácsba pedig maga választotta a választás alá eső, továbbá a szaktanácsok tagjait. A Tanács maga készítette el saját, illetve az önkormányzathoz tartozó intézmények szervezeti és ügyviteli szabályzatát, amelyet azonban a VKM hagyott jóvá. A Tanács döntési jogkörrel rendelkezett a Magyar Nemzeti Múzeumi Alap jövedelmeinek felhasználásában, valamint a szaktanácsok tudományos szakkérdéseire vonatkozó javaslatokban, továbbá a gazdasági tanács javaslatában. Joga volt eljárni a Magyar Nemzeti Múzeum nevében: szerződéseket köthetett, egyéb jognyilatkozatokat tehetett és önálló jogcselekményeket is végezhetett. A Tanács – személyes delegáltjai révén – meghatározó módon vett részt a szaktanácsok munkájában: tárgyalta az egyes intézmények, illetve osztályok, valamint a közgyűjtemény-felügyelet tudományos és szakmai kérdéseit, véleményt nyilvánított a VKM, illetve más hatóságok által megküldött szakmai kérdésekben, javaslatot tett a tudományos tisztviselői állások betöltésére. A gazdasági tanácsban tárgyalta a költségvetést, a zárszámadást és az intézmény gazdálkodásával kapcsolatos valamennyi kérdést, javaslatot tett a gazdasági tisztviselői állások betöltésére.

A látszólag bonyolult szervezet kialakításánál a törvény alkotói azt az alapelvet vették figyelembe, hogy a nagy taglétszámú szervezetek az ügyvitelre, illetve az igazgatási teendőik ellátására nem alkalmasak, ezért célravezetőbbnek látták, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsát e feladatok alól mentesítsék, s az ügyviteli, igazgatási feladatok elvégzése inkább a szaktanácsokra háruljon. A Tanács teljes ülése csak a legfontosabb személyi és el-

vi szakmai kérdésekben volt hivatva állást foglalni. Az igazgatótanács és a szaktanácsok feladata volt az önkormányzati igazgatás részletező kérdéseinek megvitatása, a szakmai állásfoglalás kialakítása és a döntés meghozatala. Az igazgatótanács volt az a testület, amely a különböző jellegű gyűjtemények egységes irányítását végezte, az alkotta az egymással összehangolt szervezeti és ügyviteli szabályzatokat, állást foglalt a legfontosabb személyi kérdésekben, döntést hozott a szaktanácsok és a gazdasági tanács javaslatai ügyében. A szaktanácsok hatásköre a gyűjteményi és a tudományos szakkérdések tárgyalására, illetve véleményezésére terjedt ki, és ugyancsak véleményezhették a saját intézményük tudományos és tudományos-segédszemélyzeti kezdő állásokra benyújtott kérvényeit. Fontos alapelv volt, hogy az integrált múzeum tagintézményei maguk választhassák meg munkatársaikat, sőt e kérdésben – megtartva a Gyűjteményegyetemi koncepciót – az igazgatótanács és a szaktanács saját intézményükre vonatkozó kedvezőtlen döntése ellen óvást emelhessenek. A Magyar Nemzeti Múzeum keretében a Magyar Tudományos Akadémia részére rendelkezésre bocsátott állások személyi ügyeiben – a szaktanácstól elkülönített – bizottság járt el.

A törvény hetedik paragrafusában részletesen körülhatárolták a Magyar Nemzeti Múzeum mint jogi személy feladatát és jogosultságát. A nyolcadik paragrafus pedig a szervezet pénzügyi és gazdálkodási szabályait tartalmazza. A Gyűjteményegyetemi szabályozáshoz képest itt jelentős változások történtek. Korábban ugyanis a tagintézmények gazdasági hivatalai látták el a pénzügyi és gazdálkodási feladatokat, ám az 1934. évi törvény egységes szerkezetbe foglalta e feladatokat is. Az adminisztráció csökkentése, meggyorsítása és egyszerűsítése, s nem utolsósorban a munka és a pénzmegtakarítás érdekében centralizálták a gazdasági és a számviteli teendőket. Az egységes gazdasági ügyintézés mellett azonban megmaradt az intézmények részleges önállósága is, amennyiben az egyes intézményeket megillető állami vagy autonóm jövedelmek alapszerű kezelésével – hasonlóan a Gyűjteményegyetem szabályaihoz – biztosították azok eredeti rendeltetésének megfelelő felhasználását. A centralizált pénzügyi és gazdasági ügykezelés mellett azonban a szervezet azt is garantálta, hogy az egyes intézmények gazdálkodására vonatkozó nyilvántartásokat elkülönítetten és folyamatosan vezessék. Így a tagintézmé-

nyek számára a részleges gazdasági önállóságot biztosítottak.

A törvény tizedik paragrafusa a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazottairól rendelkezett. A Gyűjteményegyetem tisztviselői karából a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői karába átvett alkalmazottak szolgálati és munkaviszonyára vonatkozó korábbi besorolásokat, kategóriákat és kinevezéseket a törvény tiszteletben tartotta, azokat adaptálta. Továbbá kimondta, hogy a szervezet tisztviselői karának alkalmazotti besorolása minden tekintetben megegyezik az egyéb köztisztviselői rétegekkel, és jogviszonyukat tekintve a közzszolgálati alkalmazottakra érvényes jogszabályok voltak az irányadók. A törvény azonban megszüntette a Gyűjteményegyetemnél a tudományos tisztviselők tekintetében alkalmazott hetven éves nyugdíjazási korhatárt. A törvény ezt az intézkedést azzal indokolta, hogy a fiatalok számára biztosítani szükséges az elhelyezkedési és a megfelelő szakmai előmeneteli rendszer érvényesülését, továbbá a fokozott agilitást és igazgatási tevékenységet is feltételező múzeumi köztisztviselői állásokat nem lehet azonos módon megfizetni, mint a kizárólag tudományos munkát végző egyetemi tanári vagy kúriai bírói állásban hetven éves korig foglalkoztatottakat. A tudományos tisztviselői állások betöltésének egységes követelménye volt a doktori fokozat, ám a bölcsészdoktorátus preferálását az új törvény megszüntette, mivel a múzeum szervezetébe tartozó intézmények a tudományos teljességet reprezentálták, és valamennyi diszciplína művelőjére egyaránt szükség volt.

A tizenegyedik paragrafus biztosította a szervezet számára, hogy a közigazgatási bírósághoz panasszal fordulhasson a vele szemben esetlegesen elkövetett olyan minisztériumi jogsértések ellen, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzata alá tartozó intézmény vagyona-ra vonatkozó rendelkezési jogát sértik. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság – amennyiben a panasznak helyt adott – a megtámadott rendeletet, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthette, de az ügy érdemi részében nem intézkedhetett. E jogvédelem szűkebb hatályú, mint azt a Gyűjteményegyetemnél láttuk; kizárólag vagyong jogi kérdésekre vonatkozik, míg a korábbi az intézmény teljes autonómiájára kiterjedt. A törvény indoklásában ezt politikai vonatkozásokkal és a szakmai, tudományos kérdések bíróság elé citalásának értelmetlenség

gével indokolták. Véleményünk szerint inkább a jogi sérelmek orvoslási lehetőségének lényeges és szándékos csökkentéséről volt szó, amely magán viseli a Klebelsberg és Hóman kultúrpolitikai felfogásának különbözőségét is.

A törvény további részei a két szervezet közötti átmeneti vezetésbéli, személyügyi és munkaügyi kérdéseket rendezték. Ennek értelmében 1934 és 1937 között a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tisztjét a korábbi gyűjteményegyetemi tanács elnöke viselte. Az átszervezés során a Gyűjteményegyetemben alkalmazott személyzet bármely tagját – végzettségének megfelelő munkakörbe – áthelyezhették, kinevezhették, illetve elbocsáthatták. A megüresedő állásokra vonatkozó kinevezési jog a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozott, mivel a még provizórikus szervezet javaslatvételi jogával nem tudott élni. Az ily módon meghívott köztisztviselők megbízásának időtartamát sorsolással állapították meg úgy, hogy minden évben valakinek ki kellett lépnie. Ennek következtében az ideiglenesen, az új szervezet véleményezése nélkül megbízottak közül a hatodik év után már senki sem maradhatott eredeti kinevezése alapján állásban, csupán akkor, ha ideiglenes megbízását követően – a törvényben előírt procedura alapján – oda új, végleges és teljes legitimációjú kinevezést kapott.

A törvények végrehajtása érdekében kiadott 9300/1935. III. számú VKM rendelet

A múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdésének rendezéséről szóló 1929. évi XI. törvény és a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. törvény végrehajtásáról a 9300/1935. III. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet⁸⁸ intézkedett. Az 1929. évi törvény ötvenkettedik paragrafusára és az 1934. évi törvényben foglalt rendelkezések értelmében a jóváhagyott törvények végrehajtásáért – az illetékes tárcákkal történt egyeztetést követően – a vallás és közoktatásügyi minisztérium felelt. A hivatkozott első törvény megszületéséhez képest igen jelentős késéssel – mintegy hat év – jelent meg az azt végrehajtó rendelet. Tulajdonképpen olyan nagy késéssel, hogy mikorra megszületett, addigra

a törvény végrehajtása alappillérenek tekintett, a gyűjteményegyetemi Tanács működését megszüntették, helyette a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsát hozták létre. Mint az előző fejezetben arra többször is utaltunk, az új szervezet sok tekintetben követte a Gyűjteményegyetem modelljét, ám több mindenben el is tért attól. A végrehajtásra kiadott miniszteri rendelet ezt a kettősséget viseli magán.

Ezek a körülmények indokolták a rendelet meglehetősen szokatlan szerkezetét: az első paragrafus azt sorolja fel, hogy az 1929. évi törvény mely paragrafusait⁸⁹ nem rendezzi jelen miniszteri rendelet, a második paragrafus pedig azoknak a jelentős mennyiségű változásoknak a jegyzékét tartalmazza, amelyeknél az új önkormányzati konglomerátum értelmében az 1929. évi törvény megfogalmazásai, kifejezései már nem használhatók, s helyettük mely fogalmakat alkalmazták a rendelet alkotói. Csak ezek tisztázását követően következik a rendelet első fejezete, amely a gyűjtemények közgyűjteménnyé nyilvánításának, a múzeum és a közkönyvtár elnevezések használatának, valamint a közgyűjtemények állami felügyeletének, gyűjtőkörének és a gyűjtési területének kérdéseit szabályozta. A rendelet azonban már nem csupán a közgyűjteményekről szólt, hanem a nyilvános jellegű gyűjtemény fogalmát is bevezette, illetve részletezte. Ezek alapján nyilvános jellegű gyűjtemények a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alatt álló közgyűjtemények, amelyek tulajdonosaik vagy fenntartói szerint lehetnek állami, törvényhatósági és községi vagy városi, valamint egyéb – egyházi, egyesületi, testületi és magán – gyűjtemények; a múzeum vagy a közkönyvtár megjelölés használatára jogosított gyűjtemények; az egyetemi és az iskolai gyűjtemények. A nyilvános jellegű gyűjtemények következő csoportját képezték a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alá nem tartozó szakmúzeumok és szakkönyvtárak, illetve a múzeum vagy közkönyvtár megjelölés használatára jogosult gyűjtemények. A rendelet részleteiben is szabályozta a múzeumi és a könyvtári gyűjtemények közgyűjteménnyé nyilvánításának feltételeit: a gyűjtemény anyaga tudományos, művészeti, történeti vagy közművelődési szempontból egyetemes, nemzeti és helyi szempontból jelentős; a gyűjtemény folyamatos gyarapítása és működtetése megoldott; a fenntartó megfelelő helyiséget és személyzetet bocsát az intézmény rendelkezésére. A továbbiakban

részletesen leírja a jogszabály a gyűjtési körök és a gyűjtési területek megállapításának kritériumait, részletezi a közgyűjtemények állami kezelésbe vételének, illetve az állami kezelés megszüntetésének feltételeit. A rendelet felsorolja a közgyűjtemények elhelyezésének követelményeit, valamint szól a tulajdonos, illetve a fenntartó jogairól és kötelezettségeiről. Ezek szerint a közgyűjtemény elhelyezésére csak a közgyűjtemények országos főfelügyelője által jóváhagyott és a gyűjteményhez méltó, valamint a gyűjtött anyag biztonságos elhelyezésére alkalmas épület, helyiség szolgálhat. Valamennyi közgyűjtemény köteles volt a Közgyűjtemények Országos Felügyelője részére – az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által meghatározott módon – éves szöveges és adatszerű jelentést készíteni. A fenntartó, illetve a tulajdonos évente rendszeresen köteles volt a múzeumi vagy a könyvtári anyag gyarapítása érdekében gyűjteménye számára költségvetésben megállapított összeget folyósítani, amely keret felett az intézmény vezetője rendelkezett. E fejezetben határozták meg közgyűjtemények részére juttatott évi rendes és rendkívüli államsegély fogalmát: az évi rendes államsegély minden esetben a gyűjtemény fejlesztésére szolgált, míg a rendkívüli államsegély más feladatok megoldására rendeltetett. Ez utóbbi keretekből lehetett a gyűjtemény elhelyezésére szolgáló épület, helyiség felújítására, berendezésére, meghatározott és rendkívüli múzeumi vagy könyvtári vásárlásokat, ásatásokat, beszerzéseket, nem állandó tiszteletdíj kifizetéseket fedezni.

A rendelet második fejezete a közgyűjtemények személyzetéről szól. A fejezet szakmai szempontból talán legfontosabb eleme, hogy a közgyűjteményeknél rendszeresített tudományos állásokban csak ideiglenesen lehetett alkalmazni azokat a személyeket, akik ugyan rendelkeztek a törvény tizenharmadik paragrafusában előírt iskolai végzettséggel, illetve tudományos fokozattal, de még nem kaptak a Tanácstól olyan bizonyítványt, amely valamely országos közgyűjteménynél megszerzett gyakorlati képességek megszerzését tanúsította volna. A rendelet két évre adott felmentést a közgyűjteményi gyakorlati ismeretek elsajátításáról szóló bizonyítvány megszerzésére, s amennyiben a tisztviselő e kötelezettségének nem tett eleget, úgy ideiglenes alkalmazása megszűnt, és az állásra új pályázatot kellett kiírni. A törvényhatósági és a községi, illetve városi közgyűjteményeknél, rendszeres

tisztviselői illetmény nélkül alkalmazott tudományos tisztviselőkre ugyanezek a szabályok voltak érvényben, de ők nem voltak kötelesek a gyakorlati ismeretek megszerzésére vonatkozó előírásokat teljesíteni. Az egyházi, egyesületi, testületi és egyéb fenntartásban működő közgyűjtemények személyzetének alkalmazására a fenti előírások csupán irányadók voltak. A törvényhatósági és községi, illetve városi közgyűjteményeknél alkalmazott tudományos tisztviselők besorolása az állami rendszerű V. fizetési osztálytól a IX. fizetési osztályig terjedt. A tudományos és műszaki segédszemélyzetbe tartozó tisztviselőket az állami rendszerű VIII. osztálytól a XI. fizetési osztályig lehetett besorolni. A közgyűjtemény vezetésével az V. és a VII. fizetési osztályba sorolt tisztviselőket lehetett megbízni, s ebben az esetben jogosultak voltak az igazgatói cím viselésére. Mind a múzeumokban, mind pedig a könyvtárakban viselhető címek elnevezésében is jelentős hierarchiát épített fel a jogszabály: a VI. fizetési osztályban főkönyvtárnok, a VII. fizetési osztályban könyvtárnok, a VIII. és a IX. fizetési osztályban alkönyvtárnok címet viselhettek a tudományos tisztviselők. A tudományos segédszemélyzethez tartozó könyvtárosok pedig a következő címeket viselhették: VIII. fizetési osztályban könyvtári főtiszt, a IX. fizetési osztályban könyvtártiszt, a X. és a XI. fizetési osztályban könyvtári segédtiszt.

A rendelet ötödik fejezete⁹⁰ részletezi a nyomdatermékek tudományos célú kötelezpéldány-szolgáltatását. A törvény harminkededik és negyvenharmadik paragrafusához kapcsolódó jogszabály egyrészről a kiadványokat előállító nyomdák és kiadók számára írt elő olyan kötelezettségeket, amelyek a beszolgáltatás ellenőrzését és rendszerességét biztosították. A rendelet magában foglalta a kötelezpéldány-szolgáltatók részére kötelezően vezetendő mintanyomtatványokat: nyomdai, illetve kiadói kimutatás a kötelezpéldányokról; a nyomda és más többszörösítő vállalatok, valamint a kiadóvállalatok törzskönyve. Másrészről a rendelet pontosan definiálta a kötelezpéldány kedvezményezett feladatait is. E kötelezettségek egyrészt a beszállítók felé irányultak, amennyiben a fogadó könyvtáraknak igazolni kellett a beszolgáltatás tényét, másrészt pedig gondozniuk és időről időre aktualizálniuk kellett a nyomdai és kiadói tevékenységet végző vállalatok jegyzékét. Ez a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy a törvényhatóságok havi rendse-

rességgel beküldték a négy kedvezményezett könyvtár részére a nyomdai és kiadói vállalatok jegyzékét, amely alapján a könyvtárak nyomdai, illetve kiadói törzskönyvet vezettek. A törzskönyv alapján az Országos Széchényi Könyvtár köteles volt a Magyar Könyvszemle hasábjain, először az alapjegyzéket, majd a változásokat nyomtatásban rendszeresen nyilvánosságra hozni. A Magyar Királyi Államnyomda által előállított és állami érdekből felfüggesztett kötelespéldány-szolgáltatás feloldását a rendelet a pénzügyminiszter hatáskörébe utalta. Az integrált Magyar Nemzeti Múzeum igazgatótanácsa 1936. évi január 7-én alkotta meg a Múzeum szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályzatát, amelyet – a törvény értelmében – a kultuszminiszter hagyott jóvá, 1936. január 13-án⁹¹. A szabályzatról szóló miniszteri rendelet mindössze négy soros, és a jogszabály több mint ötvenoldali terjedelmét annak mellékleteként közreadott szabályzat tette ki. Még ugyanebben az évben megalakult az újjászervezett Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa, s ezzel megkezdődött a Gyűjteményegyetem átszervezése. Hóman maga – betegsége miatt – nem tudott részt venni az alakuló ülésen, ezért a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának elnökeként, csak 1937. december 21-én tudott a teljes tanács testületi ülésén beszédet⁹² mondani. Beszédében a miniszter hangsúlyozta, hogy az új törvény megtartotta azokat az erényeket, amellyel az 1922. és az 1929. évi törvény rendelkezett, de az azóta eltelt időszak alatt több, abban lefektetett szabály már nem volt tartható. „A Magyar Nemzeti Múzeum három év előtt végrehajtott újjászervezése – a közoktatásügyi igazgatás minden ágazatában megindított átszervezési munkálatnak egyik láncszeme – korántsem jelentett valami erőszakolt és mesterkélt újítást. Az új szervezet a múlthoz kapcsolódik. Előkészítése során figyelembe vettem országos közgyűjteményeink történeti kialakulásának körülményeit s a későbbi fejlődésben adott összes feltételeket. Tizennégy év előtt kifejített elvi álláspontomhoz képest igyekeztem az átmeneti hivatását már betöltött Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetét a Magyar Nemzeti Múzeum történeti talajára olyképpen áttelepíteni, hogy az irányítás egységén semmi csorba ne essék.”⁹³ A beszéd további részében Hóman röviden áttekintette a három év eredményeit, amelyek közül a szervezeti változások tekintetében legjelentősebbnek tartotta azokat a változásokat, amelyek értelmében a nem gyűjtemény jellegű intézményeket levá-

lasztották a gyűjtemények egyetemességét megtestesítő szervezetről. A Gyűjteményegyetem munkájában korábban kritikával illette, hogy az inkább foglalkozott a tisztviselők előmenetelével, mint az integrált intézményben megtalálható gyűjtemények kérdésével. Ezért a gyűjtemények integrálása – az új törvény értelmében – rendkívül nagy hangsúlyt kapott, így Hóman beszédében már lényeges előrehaladásról tudott beszámolni. „A különböző közgyűjteményekben levő rokontermészetű anyagcsoportok egyesítésének s a különmű anyagcsoportok szétválasztásának ugyene törvényben előírt feladatát megoldottuk. A természettudományi gyűjteménytárak az Országos Magyar Természettudományi Múzeum, a régészeti, történeti, iparművészeti és néprajzi gyűjteménytárak a Magyar Történeti Múzeum, az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára a kibővült új Országos Levéltár keretében közös igazgatás alatt egyesítették. A Magyar Történeti Múzeum és az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kölcsönösen kicseréltek a másik intézmény gyűjtési körébe illő anyagukat s előbbi intézet levéltári és könyvtári anyagát is átadta az illetékes közgyűjteményeknek, míg az 1715 utáni időből származó fegyveranyagot az 1715 előtti időből való ily anyag ellenében a Magyar Királyi Hadimúzeummal cserélte el.”⁹⁴ A közös igazgatás eredményeként a miniszter jelentős költségta-
karékoságról is számot adhatott. A fűtési és a világítási költségek harmadával csökkentek, miközben a fűtési napok száma harminc nappal emelkedett; a bútorok és felszerelési tárgyak, valamint az ismeretterjesztő diapozitív lemezek házi előállítása révén olyan jelentős megtakarítást értek el, hogy abból az évek óta halogatott szakmai munkálatokat be tudták fejezni. A gyűjteményekben található műkincsek kiállításában is jelentős változásokat hozott a három év: „Az egyes közgyűjtemények gyűjtő, rendszerező, feldolgozó és népművelő munkájáról nem kívánok szólni, de mint e munka legjelentősebb eredményére rá kell mutatnom a Magyar Történeti Múzeum és az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum új rendezésében megnyílt állandó kiállításaira. Régészeti, történeti, szépművészeti gyűjteményeink ma a legkényesebb igényeket, a szakszerűség kívánalmait és a nagyközönség érdeklődését egyaránt kielégítő új felállításban állnak a tanulni és gyönyörködni vágyók rendelkezésére.”⁹⁵

A törvény és a végrehajtására kiadott miniszteri rendeletről a *Könyvtári Szemle* főszerkesztői vezércikkben⁹⁶

számolt be. Ám az írás kevésbé ünnepi hangulatúra sikerült. A cikk szerzője, *Asztalos Miklós* terjedelmes, hat hasábos írásának csupán egyetlen hasábját foglalkozik az új törvény üdvözlésével és ismertetésével. A vezércikk többi részében a Magyar Nemzeti Múzeum – általa legelőbb kérdésének tartott – gyűjteményeinek fejlesztésére fordítható és évtizedek óta húzóódo dotáció hiányával, az elhelyezés problémáival és a krónikus helyhiánnyal foglalkozik. A gyűjtemények fejlesztésére fordítható állami hitelkeret szűkös volta különösen szorító volt a Széchenyi Könyvtár esetében: az elcsatolt területekről már kötelepéldányként nem kapott kiadványok megvásárlása miatt jelentős többletköltségek merültek fel, ezért le kellett mondania a korábban külföldről megrendelt sorozatait, sőt másfél évtizedre fel kellett függesztenie a könyvtárba került művek kötetését is. S a többi gyűjtemény is hasonló jellegű nehézségekkel küzdött: az elcsatolt területekről rendre kikerültek azok a műkincsek, amelyeket az utódállamok nem kívántak megtartani, továbbá a magántulajdonban lévők is, mivel a tulajdonosok nehéz gazdasági és társadalmi helyzetük könnyítésére, esetleg menekülésük miatt megváltak értékeiktől. A megfelelő állami támogatás hiányából eredően a magyarországi közgyűjtemények azonban nem tudták azokat felvásárolni, így magyar kulturális közkinccshez tartozó gyűjtemények többsége a nyugati kereskedők és műgyűjtők kezébe került. A teljes képhez azonban az is hozzá tartozott, hogy ha meg is tudták volna vásárolni a könyveket és a műkincseket – tároló kapacitás hiányában –, nem tudták volna hol elhelyezni. Ezekre az évekre már valamennyi kollekció raktára – annak ellenére, hogy jelentős fejlesztések történtek – olyan zsúfolt volt, hogy a gyűjtemények darabjait a komoly rongálódás és a megsemmisülés veszélyeztette. Ezeken a problémákon azonban az új törvény sem tudott változtatni, így az állami dotáció alacsony volta, valamint a helyhiány mindvégig meghatározta a gyűjtemények életét és szakmai tevékenységét.

Ugyancsak a Könyvtári Szemle hasábjain és ugyancsak a főszerkesztő tollából jelent meg az új kötelepéldány-szolgáltatás szabályozásáról szóló cikk⁹⁷ is. Az írás örömmel üdvözölte a változásokat, amelyektől a szolgáltatás pontosabb működését várták: „*Akiknek alkalmuk volt betekinteni oly magyar közkönyvtárak életébe, amelyek részeseültek a nyomdatermékek tudományos célokra szol-*

gáló kötelepéldányaiból, nagyon jól tudják, hogy az 1897:XLI. t.-c. sok kívánnivalót hagyott maga után s a büntető szankciók hiánya és a hivatalos eljárás nehézsége miatt a lelkiismeretlen nyomdák évek hosszú során át dacoltak büntetlenül a beszolgáltatási, sőt a kimutató-beküldési kötelezettséggel is. Az új kötelepéldány törvény, mely az 1929:XI. t.-c. V. fejezetében van lefektetve, ezeknek az anomáliáknak egy csapásra véget vet. Őszinte örömmel köszöntjük tehát a törvényt életbe léptető végrehajtási rendelet kibocsátását, s meggyőződésünk, hogy ennek alapján a jövőben a magyar szellemi termés teljességének megőrzésére hivatott, kiválasztott közgyűjtemények hivatásuknak az eddigénél fokozottabb mértékben fognak tudni megfelelni.”⁹⁸

A magyar közgyűjteményügy, és azok közül is kiemelkedően a könyvtárügy két világháború közötti fejlődésének igen szemléletes bemutatását végzi el *Bisztray Gyula* a *Magyar Szemle* 1940. évi évfolyamában⁹⁹. Az írás lényegében végigvezet azokon a jogszabályokon és intézkedéseken, amelyek a két világháború közötti évtizedekben születtek. A jól sikerült összefoglaló munka felhasználásával módunkban áll annak bemutatása, hogy a kortársak, illetve a korszak vezető folyóirata hogyan ítélte meg a magyar könyvtárügy irányítási rendszerét és a magyar könyvtárak működését. A magyar könyvtárügy fejlődése szempontjából a szerző a megelőző fél évszázadot¹⁰⁰ jelentős korszaknak tartotta, mert ez alatt az ötven év alatt kialakult a modern magyar könyvtárügy, és megteremtődtek a közgyűjtemények állami felügyeletének jogi és szervezeti keretei. *Bisztray* számba veszi azokat az általa többnyire *Hóman Bálint* minisztersége idejéhez kötött könyvtárügyi intézkedéseket, amelyek a magyar könyvtárügy kiteljesedéséhez és modern könyvtárüggyé fejlődéséhez, valamint az állami felügyelet kiszélesedéséhez vezettek. „*Hóman Bálint* már a húszas évek derekán részletesen kifejtette egy nagyvonalú, modern tudománypolitikának a múzeumokra, könyvtárakra és levéltárakra vonatkozó feladatait ... Amit e tanulmányban mint tudós szakember vezető szempontokul kijelölt, azt előbb mint a Nemzeti Múzeum igazgatója, majd mint a szellemi élet legfőbb irányítója a könyvtári alkotások egész sorával létre is hozta. *Hóman Bálint* kultuszminiszternek és a közgyűjteményi ügyekben legközvetlenebb munkatársának, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatójának tervszerű munkálatai vezették be a hazai köztudatba a

*modern könyvtári gondolatot, szoros kapcsolatot teremtve egyúttal a hazai könyvtárak és a külföldi tudományos intézetek között, melyek szellemi életünk minden területén igen eredményesnek bizonyultak. Az 1929. évi XI. és a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934:VIII. t.-c., az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ kifejlesztése, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének felállítása, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének létesítése s legfőbb tudományos közkönyvtáraink modernizálása: mind megannyi láncszeme a magyar könyvtárügy újabb örvendetes fejlődésének.*¹⁰¹

Bisztray Gyula sorai a hozzáértők¹⁰² pontosságával fogalmazták meg a magyar könyvtárügy két világháború közötti fejlődését és helyzetét. E korszak első ciklusának könyvtárpolitikájára a vesztes háború, a zűrzavaros forradalmak és a trianoni döntés következtében fellépett gazdasági és társadalmi válság okozta trauma nyomta rá bélyegét: az összeomlás határán álló országban hiányzott a könyvtárak működtetéséhez szükséges anyagi forrás. A népszövetségi kölcsön és a bethleni gazdasági, társadalmi konszolidáció eredményeként az ország gazdasági helyzetében olyan jelentős változás következett, amely a könyvtárak fejlődésére is pozitív hatással volt. Jóllehet a vizsgált korszakban a közgyűjtemények, köztük a könyvtárak alulfinanszírozása mindvégig központi probléma maradt, ám a bethleni konszolidáció, illetve a nagy gazdasági válság utáni években egyre nagyobb politikai hangsúlyt kaptak a nemzeti emlékezetet őrző és bemutató közgyűjtemények. A kultúrpolitikai szemlélet változásának eredményeként konszolidálódott a nemzeti gyűjtemények helyzete is, egyre több költségvetési támogatás jutott működésükre. A nagy nemzeti közgyűjtemények fejlesztése mellett azonban mind nagyobb támogatást élvezhettek a tömegek művelődési és olvasási igényeinek kielégítésére létrehozott népkönyvtárak, iskolai könyvtárak és egyéb népművelési intézmények is, annak ellenére, hogy a közel negyedszázados korszak második felében lényegesen kisebb szerephez jutottak, mint a ciklus első felében.

A két világháború közötti évtizedek kultúrpolitikája jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a modern magyar könyvtárügy kialakult. A magyar könyvtári rendszer jogi szabályozása, szervezeti keretei, valamint szakmai működése egyre jobban, egyre eredményesebben kereste és találta meg a nemzetközi könyvtári rendszerhez történő

csatlakozás lehetőségeit és csatornáit. Jóllehet a magyar könyvtárügy korszakbéli fejlődését és történetét bemutató kiadványok egész sorával adós a magyar könyvtártörténeti kutatás, ennek ellenére bizton állíthatjuk, hogy annak fejlődéstörténetét az egységes szervezetbe történő integrálás szándéka és a nemzetközi fejlődési tendenciákhoz történő igazítása határozta meg. A jogi szabályozás keretei az integrációs szándékokat tükrözték, és a program végrehajtására létrehozott intézmények, szakmai szervezetek is ezt segítették. A tudományos munka nemzetközi méretűvé válását reprezentáló, s a nemzeti nagy közgyűjtemények, könyvtárak tevékenységét meghatározó talán legfontosabb nemzetközi integrációs kezdeményezés az 1886-os brüsszeli egyezmény volt, amelyhez Magyarország 1923. január 1-jén csatlakozott. Az egyezményben foglaltak koordinálására még 1923-ban létrehozták az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot. Az elsősorban nemzetközi cserére szakosodott szervezet működésének azonban mind nemzeti, mind pedig nemzetközi szinten egyéb előnyei is voltak. Számos külföldi tudományos és irodalmi intézettel külön megállapodások születtek: például a berlini *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* nevű szervezettel kötött megállapodás értelmében az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ közel százféle tudományos folyóiratot kapott, és cserébe mintegy félszáz magyar tudományos folyóiratot küldött. Hasonlóan fontos intézkedés volt a magyar nyelvű tudományos folyóiratok cikkei idegen nyelvű rezüméinek elkészíttetése, illetve elkészítése. A cserepartnernek száma a korszak végéig dinamikusan emelkedett: 1924-ben kétszáznegyven cserepartnert tartottak számon, 1938-ban pedig háromszáz-tizenkilencet¹⁰³. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ segítségével számtalan közvetlen cserekapcsolat is létesül magyar és a külföldi intézmények, kiadók között. Ez az intézmény vette át a korábban az Egyetemi Könyvtár által bonyolított nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés feladatait is: évente több száz kötetre vonatkozó kérést továbbítottak külföldre, de jelentős mennyiségű magyar dokumentumot is küldtek a határon túlra. Szintén az intézet tevékenységi körébe tartozott a könyvtárakba beérkezett idegen nyelvű dokumentumok központi katalógusának elkészítése és gondozása. A húsz legnagyobb hazai könyvtár által bejelentett külföldi beszerzések egységes nyilvántartása révén 1938-ra mintegy hetvenezer idegen nyelvű dokumentu-

mok regisztrált a központi címjegyzék. A központi katalógus tételeiről 1926 és 1930 között nyomtatott katalógus¹⁰⁴ is készült, amely egyben kísérlet volt a központi katalóguscédula-ellátásra¹⁰⁵ is. Hasonló kezdeményezéssel éltek az időszaki kiadványok tekintetében: a központ 1928-ban adta ki először a húszt legnagyobb magyar könyvtárba járó és a központi katalógusban nyilvántartott külföldi folyóiratjegyzékét. A második kiadás 1935-ben jelent meg, s abban már nyolcvanegy intézmény és százhetvennyolc egyetemi, illetve főiskolai tanszék külföldi periodika-gyűjteményét (összesen 4807 tételt) regisztrálták.

A központi katalógusok megalkotásának hozadékaként készült el 1928-ban *A központi címjegyzék katalógizálási szabályzata*, amely jelentősen hozzájárult a magyar katalógizálási gyakorlat egységesítéséhez és az ezzel kapcsolatos elméleti tevékenység megindulásához. A hazai katalógizálás-elmélet közeledett a nemzetközi fejlesztési rendszerek által meghatározott irányelvekhez és normákhoz, sőt ennek fejlesztésében a magyar könyvtárosok jelentős szerepet vállaltak. A könyvtárakba beérkezett dokumentumok tartalmi feltárásában is jelentős eredményeket ért el a magyar könyvtárügy. A korábban használatos müncheni rendszert számos nagykönyvtárban felváltotta az angolszász tizedes, majd egyetemese tizedes osztályozási rendszer. A feltérési munkák fejlődésével párhuzamosan egyre több országos jelentőségű könyvtár tért át a modern könyvtári módszerek és technológiák alkalmazására. A vezető könyvtárak mellett azonban több kisebb könyvtár is egyre szélesebb körben és eredményesen alkalmazta az új és igen dinamikus fejlődő könyvtári munkamódszereket. A nemzetközi bibliográfiai, dokumentációs és tájékoztató munka követelményeihez igazodva hazánkban is megindult a bibliográfia-elméletével foglalkozó, valamint a tudományos dokumentációs tevékenység. Főként a nagy országos gyűjteményekben és a nemzeti könyvtárban, de a Fővárosi Könyvtárban is ekkoriban fejlődött ki az általános és a szaktájékoztatói tevékenység, amelynek fő feladata volt a könyvtár látogatóinak szakszerű segítése a keresett művek megtalálásában, az adatok megkeresésében, a segédkönyvtár és a segédkönyvek használatában, illetve az irodalomkutatásban. A tájékoztató és dokumentációs tevékenység alapeleme volt a magyar nemzeti bibliográfia új funkcióknak megfelelő és új szemléletű összeállítás, közzététele. A szemléletváltás legfontosabb

eleme, hogy magyar könyvészetek szerkesztése és kiadása¹⁰⁶ – *Fitz József* kezdeményezésére – a Széchenyi Könyvtár feladatai körébe emelkedett, ezzel állami feladattá minősült. Nem sikerült azonban megoldani a folyóiratok repertorizálásának kérdéseit: *Hellebrandt Árpád* betegségét, majd halálát követően a korábbi években rendre megjelenő tudományos repertórium folyamata megszakadt. A két világháború közötti évtizedekben mind nemzetközi, mind nemzeti szinten a szakirodalmi tájékoztatás meghatározó alpműszerei voltak a szakbibliográfiák. Ezen a területen is jelentős előrelépést tett az Országos Bibliográfiai Központ, amikor a húszas évek közepén megkezdte az 1900 és 1925 közötti évek retrospektív szakbibliográfiai sorozatának kiadását. A tizenhárom kötetesre tervezett szakbibliográfiai folyam kiadása azonban – anyagi eszközök hiányában – előbb megakadt, majd megszakadt, így csak részben tudta feladatát betölteni. Egyedi kezdeményezések eredményeként kisebb szakterületek szakbibliográfiai regisztrációja ugyan elkészült, de a bibliográfiai központ nagyszabású nemzeti vállalkozásának fiaskója miatt valójában a szakbibliográfiai tevékenység csupán szerényebb eredményeket érhetett el. Ez alól egyetlen diszciplína, a műszaki tudományok volt kivétel, ahol az Országos Technológiai Könyvtár *Műszaki bibliográfiai közlemények* című kiadványa 1923-tól kezdődően betöltötte a kurrens műszaki bibliográfia funkcióját. A megindult fejlesztések közül azonban a felsoroltakon kívül még több is torzó maradt. Elkezdődött, de nem fejeződött be a Gulyás-féle életrajzi sorozat, a határon kívül megjelenő magyar nyelvű kiadványok számbavétele, a magyar sajtóbibliográfia, és a sor még folytatható. Ugyanakkor jelentős könyvtár-politikai eredményként tartható számon a *Pasteiner Iván*-nak, az Egyetemi Könyvtár és az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ igazgatójának nevéhez fűződő *Magyar Minerva* VI. kötetének¹⁰⁷ elkészülte, ám legalább ilyen mértékben hiányzik annak rendszeres folytatása is. A magyar könyvtárügy szakmai jellegének erősödését jelzi a könyvtárosok szakmai és társadalmi érdekvédelmének megvalósulása érdekében 1935-ben létrejött Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. A hosszú évtizedeken át hiányolt szakmai szervezet tagja lett a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének (International Federation of Library Associations = IFLA), majd 1937-től átvette a Magyar Könyvszemle kiadását. Szakmai tevékenységében talán legfontosabb,

hogy felkarolta, támogatta az addig megoldatlan könyvtárosképzés ügyét. Az Egyesület 1936-ban, *Fitz József* és *Nyireő István* vezetésével kidolgozta a könyvtárosképző tanfolyamok tematikáját, tan- és vizsgarendjét, majd annak alapján a következő évben két kurzust is indított. Az előadásokat a korszak legnevesebb szakemberei – többek között *Asztalos Miklós*, *Fitz József*, *Gulyás Pál*, *Halász Gábor*, *Kner Imre*, *Trócsányi Zoltán* – tartották, és hamarosan elkészültek a tanfolyam eredményes elvégzéséhez szükséges szakmai füzetek; ezek az előadások részletes vázlatait tartalmazták.

A két világháború között eltelt alig negyed évszázad során a magyar közkönyvtárügy arra a fejlődési és növekedési pályára lépett, amely – a könyvtárügy szakmai szempontjából – a nemzetközi fejlődési folyamatokba illeszkedett, ugyanakkor – a magyar kultúrpolitika által determináltnak – a nemzeti hagyományokon alapuló és többnyire nemzeti tartalommal megtöltött könyvtárügyet képviselte. Az idő rövidsége, valamint a sajátos bel- és külpolitikai viszonyrendszer nem minden területen kedvezett a nemzeti – a pusztulás traumáit követő – ocsúdása után dinamikus indulás és fejlődés, de a gazdasági és politikai események miatt rendre lendületét veszít, majd az újabb háborúra történő készülés miatt ismét megtorpanó magyar könyvtárügy kibontakozásának, ezért az több szegmensében csonka maradt. A szerves fejlődést erőszakosan megszakító 1948-as kommunista hatalomátvételt követően pedig már egészen más szempontok kerültek a kulturális és a könyvtári politika homlokterébe. A hamis ideológia szolgálatába kényszerített magyar könyvtárügy cél- és feladatrendszerét a továbbiakban már nem szakmai szempontok határozták meg, és a politikának nem volt célja a magyar könyvtárügy, a magyar könyvtárak nemzetközi integrációja, csupán a szocialista tábor, de leginkább a Szovjetunió könyvtárügyéhez történő igazodása, illetve igazítása. Még kevésbé volt célja a csonkán maradt és a valódi könyvtári szakmai értékeket képviselő feladatok megvalósítása, esetleg folytatása. Ezzel szemben a szakmai eredmények és kezdeményezések már attól gyanússá váltak, hogy 1948-at megelőzően léteztek. Így a jóvűnek és szakmailag megalapozottnak nevezhető, a két világháború közötti jogi szabályozás szándékai csak korlátozottan érvényesülhettek, a jogszabályok hatása csupán mérsékelt maradt.

Jegyzetek

1. SIPOS Anna Magdolna: Törvényről, törvényre. In: Könyvtári Figyelő, 45. évf., 1999. 4. sz. p. 735-773.
2. 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. In: Magyar Közlöny, 1997. 112. sz. p. 8369-8394.
3. Szándékaim szerint ez a tanulmány is a közeljövőben készül el, és – a korábbi két tanulmányhoz hasonlóan – a Könyvtári Figyelő lapjain jelenik majd meg.
4. 1922. évi XIX. törvénycikk nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről. In: Hivatalos Közlöny, 30. évf., 1922. 18. sz. p. 321-326.
5. 1922. évi XX. törvénycikk a nyomdatermek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. t.-c. kiegészítéséről. In: Hivatalos Közlöny, 30. évf., 1922. 18. sz. p. 326.
6. 1929. évi XI. törvénycikk a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről. In: Magyar Törvénytár : 1929. évi törvénycikkek. – Bp. : Franklin Társulat, 1930. p. 107-126.
7. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9.300/1935. III. számú rendelete a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezése tárgyában. In: Hivatalos Közlöny, 43. évf., 1935. 3. sz. p. 26-40.
8. 1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról. In: Magyar Törvénytár : 1934. évi törvénycikkek. – Bp. : Franklin Társulat, 1935. p. 57-68.
9. A Gyűjteménygyűjtemen elnevezését Concha Győző a nagy tekintélyű jogászprofesszor ajánlotta, aki Klebelsberggel igen jó személyes kapcsolatban volt. Concha Győzőt (1846-1933) a Kolozsvári Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánját, a Magyar Tudományos Akadémia osztályelnökét és a Szent István Akadémia másodelnökét, felsőház örökös tagját, a konzervatív államelmélet meghatározó személyiségeként tartja számon a magyar tudománytörténet. Felfogása igen nagy hatással volt a magyar közjogi gondolkodás fejlődésére.
10. Klebelsberg szakmai elkötelezettségét bizonyítja az is, hogy – személyes ambícióit félretéve – saját hatáskörét korlátozva hozta meg a döntést. Ezzel kapcsolatosan Huszti József, a Klebelsberg életét és munkásságát feldolgozó,

Klebsberg közvetlen környezetéhez tartozó tudós így ír. „Klebsbergéről köztudomású, hogy erős akaratú ember volt, kifejtett felelősségérzettel, tehát egyáltalán nem riadt attól vissza, hogy maga intézkedjék, saját elgondolása szerint. S mégis csorbította a saját hatáskörét, amikor a szívéhez annyira közelálló intézményekben az ún. <hatalmat> kezéből kiadta. Bizonyosra vehetjük, hogy nem felelősség elől futott meg, hanem elvi alapokon dolgozott. A magyar történelem mellett, amelynek változatos eseményei között annyiszor húzódtott vissza a függetlenségi gondolat az autonómiák sásfészekbe, hatott rá még az az elvi álláspont is, amelyet az angol parlamentáriszmus tanulmányozása erősített meg benne, hogy t. i. az autonómia-gondolat érvényesülése tulajdonképpen a parlamenti rendszer szerkesztésére kiegészítése.” (HUSZTI József: Gróf Klebsberg Kuno életműve. – Bp.: Magyar Tudományos Akadémia, 1942. p. 128.)

11. Hogy ennek valós veszélyei voltak, azt bizonyítja Trócsányi Zoltánnak a Magyar Szemle 1929. évi (VII. kötet), 3. számának 279-281. oldalán, A régi könyv sorsa Magyarországon címmel megjelent írása is. A szerző tanulmányában számba veszi a századforduló rendkívül gazdag antikvár-piacát, ahova a régi Magyarország művelt társadalmának erekléje özönlöttek. A jelentős társadalmi átrendeződés következtében a magyar művelődés korábbi helyszínéről – a plébániákról, a parókiákról, a nemesi udvarházakból, a főúri kastélyokból – komoly mennyiségű könyvanyag került az antikváriumokba, majd onnan az új könyvgyűjtők tulajdonába. A háború és a forradalmak zavaros éveiben az új könyvgyűjtőktől a régi könyvértékek ismét visszakerültek az antikváriumokba, ahonnan a gazdasági nehézségek miatt, a húszas évek elején többnyire külföldre kerültek: „A háború és a forradalmak alatt ... a gyűjtők visszaadták könyveiket a Múzeum-körút, általában a Belváros antikváriusainak, ahonnan az értékek a kultuskormány éber intézkedései dacára is, még az infláció idején kiszivárogtak külföldre, Ausztriába, a megszállt területekre és Németországba és innen Amerikába, ahonnan soha többé vissza nem kerülhetnek Európába és még kevésbé Magyarországra. Ma a régi könyvek piaca bibliofil szempontból üres. Csak az maradt itthon, aminek nincs internacionális értéke, főként a külföldet kevésbé érdeklő magyar könyvek, továbbá teológiai és jogi munkák, amelyeket sokkal kevesebb ember gyűjt, mint amennyi az antikvár-piacon előkerül. ... A magyar bibliofil piac általában annyira üres, hogy egy-egy szebb és értékesebb régi könyvnek, például egy Turóczy-krónikának az előkerülése valósággal eseményszámba megy. ... Ez az ország, amely még tíz évvel ezelőtt is olyan gazdag volt könyvkincsek-

ben (pedig megszámlálhatatlan mennyiség pusztult el nálunk kemencékben alágyújtásra, fidi busznak vagy céltáblának), ahova a német és osztrák antikváriusok szívesen rándultak el egy-egy tüzletti útra, mert mindig dús kincsekkel megrakva tértek innen haza, ma már szegény és kifosztott. Kiürültek a méhesek is, a régi jó táblabírák és református prédikátorok könyvtárai, az a régi magyar könyvtártípus, amelyben a könyveket nem dísznek tartották, hanem kétségkívül olvasták.” Az idézet a 279-280. oldalon található.

12. A gyűjtemények iránti elkötelezettségéről Huszti József az így vall: „Első nagy tudománypolitikai alkotása, amelyet maga szerényen átrendezésnek minősített, noha jóval több volt, a Gyűjteménygyűjtés megszervezése. Ennek körvonalai még minisztersége előtt, a Történelmi Társulat elnöki székében szerzett tapasztalatok alapján bontakoztak ki elméjében. Az akció még a szorosabb értelemben vett mentés korszakába esett, amikor Klebsbergnek minden ügyességére szükség volt ahhoz, hogy a Takarékosági Bizottság <aknamezőin> a magyar kultúra hajóit nagyobb egységek elvesztése nélkül átkalauzolhassa. Bizalmas jegyzeteiben már régebről a következő, szükséztárgyában is sokatmondó feljegyzést találjuk: <Trias: I. Levéltár, II. Könyvtár, III. Múzeum>. Melléje jegyzi, hogy a Levéltárat a belügyminisztérium hatásköréből át kell helyezni a közoktatásügyi minisztériumhoz.” Huszti József id. m. p. 124-125.

13. A könyvek iránti vonzódásáról, a könyvek iránti szeretetéről Huszti József így emlékezett: „Szinte szimbólumként hat, hogy egy ideig a könyvek házában, az egyetemi könyvtár épületében lakott az egyik könyvtári alkalmazott albérlőjeként. A könyvekhez egész életében rendkívüli mértékben vonzódott s későbbi magánkönyvtára egyike lett a legsebbebb, leggondozottabb hasonló gyűjteményeknek. ... Halálakor több ezer kötet szépen rendezett, gondosan kezelt s főleg sokat használt magánkönyvtár maradt utána. Egyénisége megismeréséhez az egyik út könyvein keresztül vezetett. De van a nyomtatott könyvek mellett még egy sokkal becsesebb másik gyűjtemény: a kéziratok tömege, a legtöbb esetben hatalmas, sötétszínű keménytáblás füzetek formájában. ... Megtalálunk a feljegyzésekben sok mindent abból, ami őt érdekelte ... A legnagyobb részt mégis olthatatlan szerelme, a történelem foglalja le: évszám-sorozatok, eseményfelsorolások, genealógiák, okmánykivonatok s az ezekhez fűződő elmélkedések, nem ritkán meglepő messzeségből. Mellettük nagy helyet foglal le a nemzetiségi kérdés, majd a művészettörténelem, főleg

- az építészet, ebből is a barokk.” Huszti József id. m. p. 13-17.
14. A tömegek művelődésével kapcsolatos, iskolán kívüli népművelési programját a miniszter az 1925. évi november 25-i nemzetgyűlésen vázolta fel. Klebelsberg ott is kifejtette, hogy a magas-kultúra fejlesztésére eddig azért volt szükség, mert a magyar tudományosság nagyon elmaradt Európától, illetve azért, mert a tudományos élet vérkeringésének beindítása jóval kevesebbe került, mint a tömeges népoktatás és népművelés. A sorrendiség ezért is fontos, mert a tudomány eredményei beépülnek az oktatás és a népművelés rendszerébe, ott hasznosulhatnak, így válik megvalósíthatóvá, hogy a tanító nem a magyar kultúrától, a magyar történelemtől idegen tananyagot tanít majd az iskolákban, hanem a magyar nemzettel és annak történelmével kapcsolatos ismereteket.
 15. Magyary Zoltán, a magyar közigazgatás ismeretrendszerének első szintetizálását elvégző tudós, egyetemi oktató és a gyakorlatban köztisztviselői munkát végző szakember, később a Magyar Közigazgatástudományi Intézet igazgatója. 1888-ban, Tatán született, először jogi végzettséget szerzett, majd ezt többféle szakirányban bővítette. Több mint húsz éven át dolgozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, ahol egyik első feladatául a tudományos élet megszervezését kapta, később pedig kormánybiztosként tevékenykedett. Tudományos és szakmai érdeklődéssel közelített a magyar közigazgatás korszerűsítésének és racionalizálásának kérdéseire. Klebelsberg szakmai elképzeléseit jogi és közigazgatási alapokra helyezte, és ezzel jelentősen hozzájárult a korszak sikeres kultúrpolitikájához.
 16. MAGYARY Zoltán: Magyar tudományos élet közigazgatása és kormányzása. In: Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. – Bp.: Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927. p. 614.
 17. MAGYARY Zoltán id. m. p. 608-609.
 18. Erre jó példa a francia és az angol múzeumok autonómiája.
 19. Klebelsberg Kuno: Indokolás a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslatához. In: Glatz Ferenc (vál.): Tudomány, kultúra, politika : Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai 1917-1932. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 1990. p. 182-184.
 20. Itt egy pontosítást kell tennünk. A korszak dokumentumai, valamint az azok nyomán keletkezett feldolgozások egy része idesorolja a budapesti egyetem könyvtárát is. A valóságban azonban az Egyetemi Könyvtár nem tartozott a Gyűjteményegyetem szervezetébe. A törvény 10. paragrafusa – az egyetemi autonómia érintettsége miatt – jogfenntartást biztosított a budapesti tudományegyetem számára. Ennek értelmében az Egyetemi Könyvtár csak abban az esetben került volna a Gyűjteményegyetem szervezetébe, amennyiben a csatlakozáshoz a könyvtár fenntartó egyetem hozzájárul. Az Egyetemi Könyvtár 2001. évi évkönyvében megjelent tanulmány azonban – hiteles levéltári források feldolgozása, illetve azok közzététele alapján – egyértelműen bizonyítja, hogy az Egyetemi Könyvtár – a VKM és Klebelsberg minden igyekezte ellenére – nem sikerült a Gyűjteményegyetem hatáskörébe vonni. Az egyetem és a VKM között 1922-ben megkezdődött egyeztetés mintegy tíz évre elhúzódó tárgyalássorozat eredményezett, amely végül 1932-ben eredménytelenül zárult: az egyetem autonóm döntéshozó fórumai nem fogadták el az integrációt. Ezzel kapcsolatosan lásd Vörös Géza: Az Egyetemi Könyvtár és a Gyűjteményegyetem című tanulmányát, az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei című kiadvány X., 2001. évi kötetének 325-345. oldalán.
 21. Barabás Samu előadói beszéde. In: Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója III. kötet. – Bp.: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT., 1922. p. 318.
 22. A törvényjavaslat vitájáról az alábbiakban emlékezik Huszti József már többször idézett művében. „Feltűnő vonása volt az új szervezetnek messzemenő autonómiája. Talán nem kis részben a javaslatnak ez a pontja is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetgyűlésen a tárgyalás alkalmával szinte ünnepélyes hangulat uralkodott. Elhallgattak a személyeskedések, a vádaskodások ... Klebelsberg is meghatottan állapította meg, hogy vannak olyan nagy kérdések, amelyekben igenis egyet tudunk érteni.” Huszti József id. m. p. 126.
 23. Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter hozzászólása a nemzetgyűlés 38., 1922. évi augusztus hó 17. ülésén. In: Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója III. kötet. p. 325-326.
 24. A tisztviselői kar meddőségéről és összeférhetlenségéről a törvény hetedik paragrafusa az alábbiak szerint rendelkezett: „Meddőnek tekinthető az a tisztviselő, aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának könyvtári, levéltári, illetve muzeális és tudományos feldolgozása terén huzamosabb időn át nem fejt ki eredményes tevékenységet. Megférhetetlennek kell tekinteni azt, aki valamely intézet belbékéjét olyan mértékben bontja meg, hogy a társaival

való eredményes együttműködést ezzel lehetetlenné teszi.” A meddőség és az összeférhetlenség megállapítása a Tanács hatáskörébe tartozott, az adott esetben szükséges további eljárást azonban a VKM hatáskörébe utalta. A meddőség kérdése a nemzetgyűlési vitában is előkerült. Várnai Dániel képviselő kritikával illette a múzeumokat: „Ha megnézem ezeket a közgyűjteményeket, azt látom, hogy mai szervezetükben – akár a Szépművészeti Múzeumról, akár a Természettudományi Múzeumról, akár pedig a könyvtárakról van szó – igen sivár állami hivatalok ezek, ahol éppúgy kezelik az embereket, mint ahogy az állami hivatalokban szokás. Hiányzik belőlük a frissesség, hiányzik belőlük az odaadás, amelyet hiszem, hogy az állami hivatalokat körülvevő bürokratikus abroncs is előidézi.” A képviselő véleménye szerint a meddőségi paragrafus visszamenőleges alkalmazása esetén a tisztviselők többsége aligha tudna megfelelni a követelményeknek. Különösen éles kritikával illette a múzeumok által összeállított katalógusok színvonalát, amelyek – ha meg is jelentek – csak igen korlátozottan érték el céljukat, s ebben a gyűjteményekben alkalmazott tisztviselők tudományos tevékenységének hiányosságaira utalt. A törvényhozási vitán azonban a kultuszminiszter védelmébe vette a múzeumokat. Véleménye szerint először meg kell teremteni a megfelelő szakember-ellátottságot, és csak azután, megfelelő türelmi idő közbeiktatásával kerülhet sor a tudományos munka színvonalának számonkérésére. A részletes vitát lásd az Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, III. kötetének 335-336. és 337. oldalán.

25. A törvényhozási vita során több képviselő is foglalkozott a kérdéssel, ezek közül itt egyet, Usetty Ferenc képviselő hozzászólását idézzük: „A régi gyakorlat az volt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnál alkalmazott tisztviselők ... évek hosszú során át a IX. fizetési osztályban voltak. Az Országos Levéltárnál az utóbbi időben az újonnan kinevezett tudományos képzettségű fiatalembereket igen helyesen mindjárt a VIII. fizetési osztályba nevezte ki a ministerium. Ezt helyeslem. Azonban valahogyan eliminálni kellene ezt a hátrányt ...” A képviselői javaslat beépült a törvény szövegébe. In: Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója III. kötet. p. 325.
26. A törvénytervezet eredeti szövegében az utóbbi kitétel nem szerepelt. A parlamenti vita során azonban Usetty Ferenc javaslatot tett, hogy a tudományos állások betöltésére – a bölcsészeti doktorátuson és a mérnöki oklevélén kívül – a középiskolai tanári oklevél is képesítsen, s a kinevezettek közé bekerülhessenek azok a tanári képesítésű személyek is, akiket a Tanács és a kultuszminisztérium ar-

ra alkalmasnak talál. A törvény szövegébe a javaslat ez utóbbi formában épült be. In: Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója III. kötet. p. 324.

27. Itt meg kell említenünk egy, a korabeli könyvtárügy szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható kérdést; a könyvtárosok szakképesítésének, illetve a szakképzés hiányának kérdését. Ezekben az években és a két világháború közötti évtizedekben: Magyarországon megoldatlan volt a közgyűjteményekben dolgozók szakképzése. Nem csoda tehát, hogy az 1934 őszén, Asztalos Miklós szerkesztésében és Lantos kiadásában megjelent, tiszavirág életű folyóirat, a Könyvtári Szemle lapjain megjelenő írások jelentős részében még több mint egy évtized elmúltával is a könyvtárosok szakmai képzésének hiányáról panaszkodtak. Az ügyben a magyar könyvtáros szakma legjelentősebb és legkiválóbb képviselői szólaltak meg: Pfeiffer Károly (Könyvtári Szemle, 1934., 1. évf., 1. sz.); Fitz József (Könyvtári Szemle, 1934., 1. évf., 3. sz.). A XIX. század végén erőre kapott tanfolyami képzések esetlegessége, rendszertelensége nem oldotta meg a kérdést, s még a harmincas évek közepén is valamennyi könyvtárnak magának kellett gondoskodnia a személyzet gyakorlati felkészítéséről. A helyzetet súlyosbította, hogy ekkoriban még nem alakultak ki azok a közgyűjteményi szakmai szervezetek, amelyek magukra vállalhatták volna a kezdeményezést, és amelyek a közgyűjtemények ügyéért felelős tárcánál hivatalos formában is indítványozhatták volna a rendszeres könyvtárosképzés megindítását.
28. Az adatok bemutatásánál Tőkéczy László levéltári források kutatásán alapuló közlését vettük alapul: Tőkéczy László: Az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtés létrejötte és működési céljai. In: Klebelsberg Éva (szerk.): Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. – Szeged : Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány, 1994. – p. 33-40.
29. Tőkéczy László id. m. p. 36.
30. Tőkéczy László id. m. p. 37.
31. Huszti József id. m. p. 137.
32. Magyary Zoltán id. m. p. 608.
33. Ezzel kapcsolatosan lásd Hóman Bálint beköszöntő beszédét a Gyűjteménygyűjtés alelnöki tisztjébe történt beiktatása alkalmából, 1925. március 14-én. Megjelent Hóman Bálint: Művelődéspolitikai című kötetének (Bp.: Magyar Történelmi Társulat, 1938.) 434-441. oldalán. Két évvel később, amikor – ügyvezető alelnöki tisztjéből adódóan – beszámoló beszédét tartotta, hasonlóan elismeréssel nyilatkozott a Gyűjteménygyűjtés eredményeiről. Beszámoló

- beszéd 1927. január hó 8-án. Megjelent Hóman Bálint: Művelődéspolitikai című kötetének 442-452. oldalán.
34. A javaslat azonban majd csak 1929-ben került az országgyűlés elé.
35. Az összeg nagyságának szemléltetésére fontosnak tartjuk közölni, hogy a Gyűjteménygyűjtés költségvetési hitelkeretének összege 1927/28-ban 103.314 pengő volt. Hóman Bálint: Művelődéspolitikai p. 448.
36. Hóman Bálint: Művelődéspolitikai p. 448-450.
37. 1922. évi XIX. Törvénycikk ... p. 323.
38. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szervezeti szabályrendelete : Jóváhagyta és kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1923. évi 394. eln. számú rendeletével. In: Hivatalos Közlöny, 31. évf., 1923. 5. sz. p. 63-64.
39. Az 1886-os brüsszeli egyezmény értelmében a csatlakozó államok között rendszeres könyvcserét szerveztek, s annak megvalósítása érdekében nemzeti hivatalokat állítottak fel. A Nemzetek Szövetsége keretein belül működő Coopération Intellectuelle ezt az elgondolást fejlesztette tovább, amikor valamennyi tagállamát csatlakozásra szólította fel. Magyarország 1923. január 1. hatállyal csatlakozott a szervezethez, s – többek között – az ezzel kapcsolatos feladatok végzését is az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ hatáskörébe utalták.
40. A törvény teljes címe: 1929. évi XI. Törvénycikk a múzeum-, könyvtár- és levéltártügy némely kérdéseinek rendezéséről. In: Magyar Törvénytar, 1929. évi törvénycikk. – Bp. : Franklin Társulat, 1930. – p. 107-126.
41. Az előterjesztés ismertetésére Szinyei Merse Jenő beszédét használtuk fel, amely az Országgyűlés Képviselőháza Naplójának 1928. évi, IX. kötetének 363-368. oldalán jelent meg.
42. Szinyei Merse Jenő beszéde p. 364.
43. Ugyanott
44. A hatályban lévő kötelezpéldány-szolgáltatási törvény 1897-ben született meg, amelyet 1922-ben módosítottak. A módosítás lényegében annyit tartalmazott, hogy a Nemzetgyűlési/Képviselőházi könyvtárra vonatkozóan is kiterjesztették a szolgáltatást. A módosítás a Hivatalos Közlöny 1922. évi 18. számának 326. oldalán jelent meg.
45. Szinyei Merse Jenő beszéde p. 365.
46. A törvényjavaslat képviselőházi vitáját az Országgyűlés Képviselőháza Naplójának 1928. évi, IX. kötetében rögzítették alapján mutatjuk be.
47. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 372.
48. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 368.
49. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 371.
50. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 373.
51. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 374.
52. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 375.
53. Mindkét javaslat azt volt hivatva szolgáltni, hogy Budapest korábbi és akkori közgyűjteményi szerepvállalása, illetve a gyűjtemények, valamint az azokban alkalmazott tisztviselők szakmai hozzáértése tükröződjön a jogszabályokban, illetve a főváros áldozatkészségét honorálják. „Ez nemcsak a közérdeknek felel meg, hanem megfelelne a főváros áldozatkészsége honorálásának is.” Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 370.
54. Ugyanott
55. Ugyanott
56. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 373.
57. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 374.
58. Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 376.
59. Ugyanott
60. Ugyanott. Tekintettel arra, hogy a Klebelsberg által említett Lex Pacca kevésbé ismert fogalom, úgy véljük, hogy itt szükséges a fogalom meghatározása. A 1819-ben keletkezett Lex Pacca az egyházi állam műemlékvédelmét szabályozó törvény, amelynek értelmében a műtárgyakat csak a hatóság bejegyzésével volt szabad külföldre vinni. A törvényt 1870-ben az egész olasz államra kiterjesztették. A törvény nevét megalkotójáról, Bartolommeo Pacca bíborosról (1756-1844) kapta, és a századfordulóig volt érvényben, ám az 1902-ben elkészült új olasz műemléki törvény is a Lex Paccán alapult.
61. A miniszter itt köszönetet mondott a törvény előkészítésében résztvevő szakembereknek – kiemelve Hóman Bálintot, Magyary Zoltánt, illetve a törvény előterjesztőjét, Barabás Samut – és a kultuszárca, az igazságügy-minisztérium és a belügyminisztérium szakrefenseinek.
62. Ebben a vitában ismét a közgyűjtemények szakalkalmazottai szakirányú, intézményesített képzésének hiánya je-

- lent meg. A Tanács hatáskörébe tartozott a közgyűjteményekben folyó szakmai tevékenységekkel kapcsolatos gyakorlati ismereteknek az alkalmazottakkal történő elsajátíttatása. A képviselő előterjesztése eliminálta volna a közgyűjteményekben lévő tudományos állásokhoz szükséges – akkoriban praktikus, gyakorlati jártasságoknak nevezett – ismeretek megszerzésének szükségességét. Klebelsberg azonban ezt a szándékot a leghatározottabban utasította vissza: „Tudniillik fontos múzeumi állásokba és levéltári állásokba bekerültek olyan egyének, akik nem bírtak kellő jártassággal. Ez az oka, hogy bizonyos törvényhatóságok gyűjteményeiben lévő kincsek még ma is lappanganak, vagy pedig elkallódtak. Itt bizonyos személyi hátránnyal szemben, amelyet egyesek szenvedhetnek, igen nagy közérdek áll, ezért én mégis kérném az eredeti szövegnek elfogadását.” Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 377.
63. Az Országgyűlés Képviselőháza Naplója, 1928. p. 380.
64. A meglehetősen tautologikusnak tűnő definícióra magyarázatot ad a törvény közzétételkor hozzáfűzött kiegészítés. „A magyar közgyűjteményeknek – mint minden nemzeti közgyűjteménynek – különleges és elsőrendű feladata a tudomány sajátosan magyar anyagának, a magyar föld és magyar szellem termékeinek és történeti becsű emlékeinek céltudatos gyűjtése, megőrzése rendszerezése és feldolgozása a nemzeti közművelődés szempontjából megfelelően közhasználatra bocsátása, mert a magyar tudomány fő feladata a sajátosan magyar jellegű, csak nálunk található anyagról megállapítható tudományos igazságok feltárása és ismertetése. Ez úton jut a magyar tudomány és jutnak közgyűjteményeink nemzetközi jelentőséghez és elismeréshez. E feladatot azonban eredménnyel csak akkor oldhatja meg, ha bekapcsolódik a nemzetközi tudományos munkaközösségbe s ezért közgyűjteményeinknek gyűjtésüket ki kell terjeszteniük a szaktudomány, a művészet és a közműveltség szempontjából fontos idegen termékeknek gyűjtésére is, továbbá feladatuk az intézet természetének megfelelő szaktudományok rendszeres művelése. E gyűjtés és e feladat körét az időszerinti tudományos felfogás határozza meg, miért is a törvényben tartózkodni kellett a >közgyűjtemény< rendeltetésének és céljának szakszerű definíciójától s a >közgyűjtemény< fogalmát alaki ismérv alapján kellett meghatározni.” Magyar Törvénytár : 1929. évi törvénycikkek p. 108.
65. Ezeknek a gyűjteményeknek az igazgatását, felügyeletét az iskolán kívüli népoktatás szervezeti kereteibe utalja a törvény.
66. E nevek használatát csak azoknak az intézményeknek engedélyezték, amelyekre a VKM engedélyre szolt. A korszak sajátos képződményei, a magukat múzeumnak és közkönyvtárnak minősítő, ám arra érdemtelen intézmények visszaszorítását kívánta a jogszabály megakadályozni, mivel azok a valóban fontos közintézményektől vonták el a társadalom erőit. A törvény előírásai mellett tovább élt és még 1935-ben is jelentős volt a magánkézben lévő kölcsönkönyvtárak száma. Ezek ellen jelent meg a Könyvtári Szemle I., 1935. évfolyamának 11. számában, –s –s. monogrammal szignálva – a Közönyvtár és kölcsönkönyvtár című írás, amely a magánkézben lévő kölcsönkönyvtárak jelenségét kifejezetten károsnak, ám a közönyvtárak számára jelentős konkurenciának tartja. p. 86-87.
67. Magyar Törvénytár : 1929. évi törvénycikkek p. 110.
68. Magyar Törvénytár : 1929. évi törvénycikkek p. 111.
69. Az elv kimondása rendkívül fontos volt a közgyűjteményekben dolgozók számára, hiszen korábban e téren többnyire rendezetlen viszonyok uralkodtak, fizetésük és kedvezményeik kisebbek voltak, és – főként a levéltárosokat – minden egyéb munkára is igénybe vette a közigazgatás.
70. Csupán egyetlen területen volt ez alól kivétel: a középiskolai tanári oklevél minden esetben minősített a tudományos tisztviselői állás elfoglalására. Magyar Törvénytár : 1929. évi törvénycikkek p. 112.
71. Az írás nem teszi lehetővé, hogy az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatásáról és védelmükről szóló fejezetet ennél részletesebben ismertessük, ezért annak további taglalását eltekintünk, és csak azokkal foglalkozunk, amelyek a könyvtári gyűjteményekre is érvényesek voltak.
72. A korábbi törvényi szabályozást követve, a kötelezpéldányok megküldéséről rendszerint a nyomtató gondoskodott, azonban annak elmulasztása esetén egyaránt és egyetemlegesen felelős volt a nyomda és a kiadó.
73. A törvénytervezet képviselőházi tárgyalását az Országgyűlés képviselőházának naplója örökítette meg: Az Országgyűlés képviselőházának 253. ülése, 1934. március 20-án, kedden. In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója : Huszadik kötet. – Bp.: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1934. p.: 509-512. A törvénytervezet harmadik olvasására 1934. március 21-én került sor, amelynek szövege ugyanott, a következő nap képviselőházi naplójában olvasható.

74. Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója : Huszadik kötet p. 509.
75. Ugyanott
76. Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum hivatása. In: Hóman Bálint: Művelődéspolitika. – Bp. : Magyar Történelmi Társulat, 1938. – p. 413-432.
77. Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum hivatása p. 423-424.
78. Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum hivatása p. 424-425.
79. Tőkéczi László: Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitika eszményei. In: Protestáns Szemle, 57. évf., 1995. 2. sz. p. 108-123.
80. Klebelsberg Kuno: Reálpolitika és neonacionalizmus. In: Glatz Ferenc (vál.): Tudomány, kultúra, politika : Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917-1932. – Bp. : Európa Könyvkiadó, 1990. p. 440-446. oldal.
81. Nemzetgyűlés Naplója XXXVI. 1925. nov. 10 – nov. 25. Készült a nemzetgyűlés 472. ülésén, 1925. évi november 25-én, szerdán. Az idézetek a 431., 432. és a 435. oldalon találhatóak.
82. Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum hivatása p. 416-417.
83. Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum hivatása p. 419.
84. Hóman Bálint: Az újjászervezett Nemzeti Múzeum. In: Hóman Bálint: Művelődéspolitika. – Bp. : Magyar Történelmi Társulat, 1938. – p. 456-463. Az idézet a 457. és 458. oldalon található.
85. 1808. évi 8. törvénycikkely a Nemzeti Múzeum felállításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről (I. Ferenc 1808. évi decretuma – VI., 8. cikkely). In: Magyar Törvénytár : 1740-1835. évi törvénycikkek. – Bp.: Franklin Társulat, 1901. – p. 407-409.
86. 1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról. In: Magyar Törvénytár : 1934. évi törvénycikkek. – Bp.: Franklin Társulat, 1935. p.: 58.
87. Éppen e tevékenység tette indokolttá, hogy a korábbi két évvel szemben az alelnök kinevezése hat évre szóljon, hiszen a napi ügymenet vitelére előnyösen hatott a folyamatos megbízatás.
88. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 9.300/1935. III. számú rendelete a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezése tárgyában == Hivatalos Közlöny, 43. évf., 1935. 3. sz. p.: 26-40.
89. A rendelet hatálya nem terjedt ki az 1929. évi XI. törvény 24-28. paragrafusaira, azok szabályozására külön jogszabály kiadására tett ígéretet a rendelet. Ezek azok a paragrafusok, amelyek a parlamenti tárgyalás során is jelentős vitát kavartak, s többnyire a nem állami tulajdonban lévő kulturális kincsekre történő állami védelem kiterjesztéséről szóltak: az elidegenítéshez szükséges jóváhagyás, a tárgyak nyilvántartásba vétele, az elővásárlási jog és a külföldre történő kivitel engedélyeztetése. Az erre vonatkozó rendelet megjelenéséig a pénzügyminiszter vámtarifáról szóló 1924. évi XXI. törvénycikk végrehajtására kiadott 172.700/1924. P. M. sz. rendelet N. pontjában foglalt és a nemzeti kultúrártékek szempontjából fennálló kiviteli korlátozások előírásai voltak irányadók.
90. A rendelet harmadik, az ásatás és a gyűjtés szabályait részletező, valamint negyedik fejezete, a közhatalóságok és volt hiteles helyek levéltárainak helyzetét érintő, de nem rendező fejezetei a könyvtárügy szempontjából elhanyagolhatók, ezért azok ismertetésétől eltekintünk.
91. Megjelent a Magyarországi rendeletek tára (Budapest : Magyar Királyi Belügyminisztérium) 70. évfolyam, 1936. évi számának 214-256. oldalán.
92. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának 1937. december 21-én tartott teljes ülésén fejtegette ki szakmai programját. A beszédet Az újjászervezett Nemzeti Múzeum címmel közölte Hóman Bálint: Művelődéspolitika című kötete a 456-463. oldalán.
93. Hóman Bálint: Művelődéspolitika p. 456.
94. Hóman Bálint: Művelődéspolitika p. 460.
95. Hóman Bálint: Művelődéspolitika p. 461.
96. Asztalos Miklós: a Magyar Nemzeti Múzeum legégetőbb kérdése. In: Könyvtári Szemle, II. évf., 1935. 4. sz. p. 25-27.
97. Asztalos Miklós: Az új kötelesepdány-törvény. In: Könyvtári Szemle, I. évf., 1935. 10. sz. p. 76.
98. Ugyanott
99. Bisztray Gyula: Könyvek világa : Könyvtárak és könyvkereskedők gondjai. In: Magyar Szemle, 39. köt., 1940. 6. sz. p. 425-435.

100. A szerző a fél évszázadot 1886-tól számítja. Ekkor jelent meg ugyanis a György Aladár szerkesztésében napvilágot látott Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben című kiadvány, amelyet Bisztray a magyar könyvtárügy legelső fontos mozzanatának tart.
101. Bisztray Gyula: Könyvek világa p. 428.
102. Bisztray Gyula, irodalomtörténész az 1920-as években az Egyetemi Könyvtár, majd 1934-1945 között a kultuszminisztérium tisztviselőjeként állt alkalmazásban. A két világháború közötti években – többek között – ellátta a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének főtitkári teendőit, több tanulmányában és egyéb írásában foglalkozott a korszak könyv- és könyvtári kultúrájával.
103. Az adatok forrása Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. – Bp. : Gondolat Kiadó, 1987. – p.: 356.
104. A kiadvány címe: A magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke. A kiadvány eleinte rendszeres periodicitással, havonta jelent meg, majd ritkábban, mivel előállításához a központ nem rendelkezett megfelelő munkaerővel, és a felhasználói oldalon is mérsékelt sikert aratott, ezért közreadása 1930-ban megszűnt.
105. A jelentős átfutási idő miatt ezt a funkciót csak korlátozottan tudta a rendszer ellátni.
106. Az OSZK gondozásában közreadott nemzeti bibliográfia azonban csupán 1936 és 1941 között megjelent művek éves kurrens regisztrálásában ért el eredményt. A korábbi évek könyvészeti számbavétele teljes egészében nem valósult meg, és e munka nem is volt a nemzeti könyvtár feladata.
107. Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (közread.): Magyar Minerva: A Magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek, tanintézetek, bizottságok, tanácsok, tudományos és művészeti társulatok, közművelődési egyesületek évkönyve. – Bp. : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

Megújult a Könyvtári Intézet EU információs oldala (<http://www.ki.oszk.hu/eu/index.html>)
Az első változat a csatlakozás előtt készült el, azóta sok változás történt az uniós programokon belül is, valamint a hazai EU tájékoztatás területén is.

Az összeállítás hasznos kiindulópontként szolgálhat a programok, pályázatok, információforrások részletesebb tanulmányozásához.

(Balogh Anna tájékoztatása, Katalist, 2005. szept. 6.)

Gyorsabb kiszolgálás az Egyetemi Könyvtárban - Rövidebb ideig kell várakozniuk az Egyetemi Könyvtár használóinak, ha kölcsönözni akarnak. Nyáron a könyvtár könyvállományának 40%-át megmozgató raktárrendezési munkában mintegy négyezer méter hosszú polcrendszerre helyezték át az állományt a könyvtármunkatársai. Ésszerűbb rendben kerültek a könyvek a polcokra, ami megkönnyíti a kereshetőségüket, így az olvasók is gyorsabban juthatnak a kért művekhez.

(Darvas Tóth Péter híradásából - Katalist, 2005. 08.01.)

Betűhidak - a műveltség összeköt

A Nemzetközi Olvasástársaság (International Reading Association) 21. Olvasás Világkongresszusa
Budapest, 2006. aug. 7-10.

Fővédnöke Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke

Amint arról már korábbi közleményeinkben örömmel tájékoztattuk az olvasás ügyében elkötelezett kollégáinkat, alig egy év múlva a világ minden tájáról érkező pedagógusok, könyvtárosok, kiadók, szerkesztők, kutatók, nyelvészek, pszichológusok, szociológusok, főiskolai és egyetemi oktatók találkoznak fővárosunkban, hogy az olvasáskultúra aktuális állapotáról, az olvasásfejlesztés leghatékonyabb módszereiről személyesen cserélhessék ki ismereteiket, javaslataikat, feltevéseiket, véleményüket. A rendezvény helyszíne az ELTE új épülete, 1117 Neumann János sétány 1. házigazdájá pedig a Magyar Olvasástársaság lesz.

Ahogy azt az esemény angol (Building Literacy Bridges) és a fentiekben olvasható magyar jelszava egyaránt megfogalmazza, meggyőződésünk szerint a mindenkorai társadalom egyik leghatékonyabb integráló, az együttműködést, az összetartozás érzését növelő ereje a műveltség s különösen annak az írásbeliséghez kötött változata. A társadalmi távolságok, időnként szakadékok jól érzékelhető megjelenésekor lehet-e ennél idősebb kérdéssel foglalkoznunk?

Az esemény jelentkezési lapja a Magyar Olvasástársaság honlapjáról (www.hunra.hu) letölthető. A tematikus csomópontok teljes felsorolása (kulturális sokszínűség, kisebbségek, kutatási eredmények, olvasásfejlesztési módszerek, olvasástanítás, folyóirat- és könyvkiadás, könyvtári kérdések, digitalizáció és olvasás és így tovább) a jelentkezési lapon megtalálható, de ugyancsak tág teret kínálunk az egyéni ötleteknek, kezdeményezéseknek.

Szíves segítségét kérjük, hogy munkatársai, kollégái, ismerősei, barátai körében terjessze a jó hírt. Kívánatos, hogy ezen a minden bizonnyal fontos és tanulságos világkongresszuson a legértelmesebb, leginkább tette kész kollégák előadóként is megjelenjenek és az eszmecsere tevőleges résztvevői lehessenek.

A kongresszus hivatalos nyelve ugyan az angol, de folyamatosan működik majd egy magyar nyelvű szekció is. Vagyis használjuk fel az alkalmat egy széleskörű hazai olvasáskongresszus megrendezésére!

A jelentkezések határideje: 2006. november 16.

Az előadást vállaló kollégák részvételi díját (30 e Ft) a Magyar Olvasástársaság a támogatások mértékétől függően várhatóan fedezi majd. Terveink szerint ez a részvételi díj az előadások összefoglalói mellett napi egy-egy ebéd s kávé árát is tartalmazza.

Társaságunk honlapján a későbbiekben minden további kiegészítő információ (szállás- és étkezési lehetőségek, kapcsolódó események, árak) olvasható lesz.

Hálásak lennénk, ha ennek a közoktatásunk, könyvtári rendszerünk, olvasási kultúránk egészét érintő nemzetközi eseménynek Ön és legjobb munkatársai aktív, alakító részesei lehetnének.

Nagy Attila

a Magyar Olvasástársaság elnöke

